KERESZTÉNY MAGVETŐ

LIX. ÉVF. 1927. OKTÓBER—DECEMBER. 4. FÜZET.

I. Ferdinánd király.

(Meghalt 1927. julius 20.)

Románia második koronás királya volt. A történelem súlyos feladatok és nagy megpróbáltatások elébe állította. És ő a próbát dicsőségesen állotta ki. Nemcsak mint uralkodó, hanem mint ember is királyi jellemet tanusitott. A nép és a gondviselés intézkedése folytán idegen fajból került a román nép élére. Legfőbb vágya és törekvése az volt, hogy eggyé olvadjon népével, hogy mint királyhoz illik, ő legyen a legelső és legnagyobb román. Ezért szét tudta szakítani a vérség kötelékeit s az ősi hagyományok szálait, hogy népének nemzeti áspiriációit magáévá tegye. Ezt pecsételte meg akkor, amikor már uralkodása kezdetén a világháboru izzó hevében népével együtt az antant hatalmak mellé csatlakozott. Ez a királyi lépés sok sikert és nagy dicsőséget hozott neki. Népe, amelynek javáért mindenről le tudott mondani, szivébe fogadta s nem csupán a koronás királyt, hanem a legelső románt is tisztelte és szerette benne. A történelem nagy eseményeknek az emlékét fűzi az ő nevéhez. Mint Nagyrománia megalapitója, örök időkig élni fog a történelemben.

Azonban sem a korona fénye, sem a nagy dicsőség, mely nevét övezte, távol nem tarthatta tőle az emberi csalódásokat és szenvedéseket. Amikor mint király, körülvéve népének osztatlan szeretetétől és bizalmától, a legboldogabb lehetett volna, akkor érték a legsúlyosabb emberi csalódások és szenvedések. De ő itt is emberfeletti erőről tett bizonyságot, amikor népe boldogságáért áldozatul tudta vinni édesapai érzelmeit. Népének ezen önfeláldozó szeretete mellett a vallásos érzése volt az, amely a legnagyobb próbákon is átsegítette. Ez világított előtte még akkor is, amikor már e földi élet örömei és dicsősége boldogságát nem tudták biztositani. Letette bár a földi koronát, de helyébe bizonyára megkapta azt a mennyei koronát, melyet az Úr azokpak igért, akik mindhalálig hivek maradnak.

V. A.

A prágai kongresszus.

I.

A szabad keresztények és vallásos liberálisok nemzetközi kongresszusa Prágában.

(The International Congress of Free Christians and Religions Liberals.)

Folyó év szeptember 4-től 8-ig folyt le Prága történelmi jelentőségű városában a Szabad Keresztények és a Vallásos Liberálisoknak 7-ik kongresszusa. Hatalmas újjáéledése volt ez a kongresszus a háború után ellankadt szabadelvű keresztény gondolatnak. A jövőbe vetett rendületlen reménységgel hagytuk ott a kongresszus ízzó termeit s az a szent meggyőződésünk alakult ki, hogy a szabadelvű keresztény felfogásnak nagy jövője van. A kongresszuson tartott felolvasásokban, előadásokban és vitákban ellenállhatatlan erővel domborodtak ki a kereszténységnek minden dogmától és felekezeti elfogultságtól mentes örökkévaló igazságai s reménységet nyujtottak arra, hogy a liberális irányzat a legközelebbi időben hatalmas erővel fogja diadalútját megfutni Európa országaiban és a világ többi részeiben. Ezt az állításunkat tényekkel kívánjuk bizonyítani.

Az első ilyen tény a Cseh köztársaságban az utóbbi hat év alatt végbement vallásos mozgalom. Csehország politikai felszabadulása magával hozta a vallásos lelkiismeret megmozdulását; élénk bizonyságául annak, hogy vallásos szabadelvüség nélkül nincs igazi politikai függetlenség sem. Ennek a lelki törvényszerűségnek kell tulajdonítanunk azt, hogy a felszabadult Csehország a Hus János szellemi hagyatékának életreébresztésével azonnal hozzáfogott egy szabad nemzeti egyház megalkotásához. Eleinte azt remélték, hogy a pápával egyetértésben sikerülni fog valamelyes reformokat életbeléptetni a róm. kath. egyházban. Ez a terv azonban meghiusult, aminek következtében a történelmi, politikai és vallás-erkölcsi lelki kényszernek engedve, rövid néhány év alatt csaknem másfél millió ember tért ki a római katholikus egyházból s lett az új egyház tagja. Az új egyház vallásos felfogása még nincs mindenben kialakulva. Itt is van egy orth. irányzat, amely

fenn akarja tartani a római egyház és a protestáns orthodoxia régi dogmáit, de van egy liberális áramlat is, mely a szabadelvű irányzat követésére és elfogadására mutat hajlandóságot. A cseh nemzeti egyháznak a kongresszuson való részvétele arról tett tanúbizonyságot, hogy dr. Farskynak, nemrég elhunyt főpapjának, végső rendelkezését megfogadva, a liberális vallásos irányhoz csatlakozott s ha még volnának is olyanok, akik ettől idegenkednek, a kongresszus fényes sikere bizonyára óriási lökést adott a szabadelvű irányzat megerősödésének.

A másik, jelentőségében még fontosabb tény a következő. A kongresszuson megjelentek a német protestáns theológia ma élő legnagyobb alakjai, nemcsak megjelentek, hanem felszólalásaikkal tanúságot tettek a kereszténység szabadelvű felfogása mellett s a kongresszus fényét, szellemi és erkölcsi nivóját oly magas színvonalra emelték, amelynél magasabbról semmiféle vallásügyi kongresszus még csak nem is álmodhatik.

Felemelő reménység a jövőre, hogy egy *Otto Rudolf* a maga mély vallásos hitével, elbűvölő szuggesztiv egyéniségével és nagy tudásával, egy *Niebergall Frigyes* a modern szabadelvű valláspedagogia atyja, egy *Baumgarten*, egy *Hermelink*, mindannyian az európai tudományosság fényes nevű kolosszusai, *Marburg, Kiel, Königsberg* világhirű tudós tanárai szükségét érzik annak, hogy épen a vallásos liberálisok kongresszusán jelenjenek meg és ott hallassák szavukat. Az idők jele, hogy ezek az emberek vallást tesznek a Jézus evangéliumának minden felekezetiesség, dogma és orthodoxia fölött álló igazságai mellett. Amint ebből is látható, a szabadelvű keresztény gondolat a világért sem a multé, amint némelyek hinni és hirdetni szeretik, hanem igenis a jelené és a jövőé. Az ősz *Niebergall* gyönyörűen kifejtette egyik előadásában, melyet később teljes szövegében közölni fogunk, hogy amiért napjainkban az orthodoxia ismét felütötte fejét, ettől nem kell megijedni. A szellemi élet haladásában mindenütt vannak visszaesések, ezek azonban csak arra szolgálnak, hogy még nagyobb lendülettel haladjon előre a vallásos felvilágosodás, a lélek bensőségére támaszkodó, megtisztult evangéliumi vallásosság.

Egy harmadik tanulság, amellyel Prága szolgált, a következő. Megtanított ez a kongresszus arra, hogy a vallásos liberálizmus nem egy szétfolyó határozatlan jelentésű jelszó, hanem egy határozott tartalmú, sajátos célok megvalósítására törekvő, vallásos

irányzat. Ezt különösen a németek emelték ki igen helyesen, akik formát és körülhatárolt tartalmat adtak a liberálizmusnak, amely az angolok és amerikaiak kezelésében túlságosan szétfolyó lett jelentésében.

A liberalizmus eszerint nem azt jelenti, hogy ki-ki a maga egyéni ízlése szerint botorkáljon messze fénylő vallásos ideálok után, hanem jelenti az evangélium szellemének elfogulatlan, dogmáktól és felekezetiességtől mentes megvalósítását elméletileg és gyakorlatilag egyaránt. Ebből a határozott tartalomból az a határozott kötelesség is következik, hogy ne hagyjuk a mi vallásos értékeinket a nemtörődömség és közöny által, amelyek minden tulzott szabadelvűségnek a kisérő árnyékai, elkallódni, hanem minden erőnkkel, egy akarattal és egységes eljárással megvalósítani.

*

Ezeknek előrebocsátása után a kongresszus lefolyásáról a következőkben számolunk be: A kongresszust W. H. Drummond titkár és a Csehszlovák helyi bizottság megbízásából Dr. Capek Norbert hívták össze. Dr. Capek és neje állanak annak a szabadelvű, unitárius jellegű mozgalomnak az élén, amely a nagy vallásos újjászületésben Csehországban napról-napra gyarapodik és hatalmas lendületet vett. Az angol és amerikai unitárius Társulatok erkölcsileg és anyagilag támogatják a mozgalmat. Vettek egy kétemeletes házat a mozgalom számára, a város szivében, mely missziói célok szolgálatában áll. Ebben a házban van az unitárius könyvkereskedés, melyben szabadelvű vallásos könyveket árúsitanak és terjesztenek. A kongresszus alkalmával fölvetődött egy templom építésének elkerülhetetlen szükségessége. Úgy látszik, hogy a templom angol és amerikai segítséggel rövid időn belül felépül.

Visszatérve a kongresszusra, szeptember 4-én, vasárnap nyilt meg két Istentisztelettel, amelyek egyike az új cseh egyház templomában Prohacka püspök vezetésével folyt le. A vendégek közül rövid beszédet tartottak az Istentiszteleten Dr. E. Shippen bosztoni unitárius lelkész és Dr. Drummond az Angol Unitárius Társulat misszionáriusa, a kongresszus titkára. Mindketten megemlékeztek Hus János korszakalkotó nagy munkájáról, amelyet a vallásszabadság érdekében kifejtett. A másik Istentiszteletet Dr. Capek, az unitárius misszió vezetője tartotta Prága egyik legnagyobb termében. Itt rajta kívül beszédet tartottak Ramsden fokvárosi lelkész és

Walbaum Rudolf németországi lelkész. Este 7 órakor történt meg a kongresszus hivatalos megnyitása Prága városának legnagyobb termében óriási közönség jelenlétében. E megnyitó ülésen Prasek Ferdinand parlamenti képviselő és Dr. Prohacka a cseh nemzeti egyház püspöke elnököltek. A gyönyörű orgonajáték után elhangzott a gyülést megnyitó beszéd, amely után 12 állam képviselője mondta el üdvözlő beszédét, amelyek mindenikét cseh nyelvre is lefordították a közönség számára. Ez üdvözletek közül bennünket az a kettő érdekel, amelyek *Dr. Boros György* részéről, a romániai unitárius egyház képviseletében és *Józan Miklós* budapesti unitárius püspöki vikárius részéről, a magyarországi unitárius egyház képviseletében hangzottak el. Mindkét üdvözletet tapssal fogadta a nagyszámú közönség.

Hétfőn délelőtt kezdődött meg a kongresszus 5 percig tartó csendes imádkozással, amelyet a következő napokon is a gyülések megnyitása előtt mindannyiszor megismételt az egybegyült közönség. A hétfői gyülésen az elnöki széket *Dr. Rade Márton,* marburgi egyetemi tanár töltötte be, aki a kongresszus alelnöke is egy ttal. Az első tárgy volt: megemlékezés a szabadelvű kereszténység időközben elhalt kiváló képviselőiről, ezek között elsősorban Dr. K. H. Roessingh leydeni egyetemi tanárról, a kongresszus korán elhunyt nagynevű elnökéről. Dr. Roessingh 1925-ben halt meg alig 39 éves korában s utolsó munkájában, melynek cime: A modern gondolkozás hozzájárulása a vallásos haladáshoz, hatalmas erővel mutat rá, a szabadelvű vallásos gondolat j vő feladataira. Ezenkívül megemlékeztek Dr. Jean Vienot-ról, a franciaországi szabadelvű vallásos mozgalom vezéréről, Dr. Carpenter Estlin Józsefről, a hires oxfordi unitárius tudósról és végül Dr. Farsky-ról, a cseh egyház említett pátriárchájáról. E megemlékezések után Rade professzor tartotta meg elnöki megnyitóját, melyet alább egész terjedelmében közlünk.

A kongresszus első tárgya, mely az egész délelőtti programmot kitöltötte, a következő volt: *A filozófia és a lélektan befolyása az életszemléletre és az Isten eszme kialakulására.* E tárgy előadásában hárman vettek részt: *Dr. Kozak* prágai egyetemi tanár, aki a filozófia és a vallás kapcsolatát fejtette ki, *Dr. H. Wijngaarden* amsterdami tanár, aki az újabb lélektani kutatások eredményére mutatott rá a vallás szolgálatában és végül *Dr. Varga Béla,* aki az Isten eszmére vonatkozó ujabb irodalomról tartott összefoglaló

előadást. Mindhárom előadáson a vallás önállóságának, a szellemi világ függetlenségének a gondolata vonult végig. Az utóbbi előadást alább egész terjedelmében közöljük.

Az első nap délutáni programmját Comenius-ról és azután a csehszlovák egyház eredetéről, céljairól és törekvéseiről szóló előadás töltötte ki.

A következő napon, szeptember 6-án érdekes előadást hallottunk a modern Franciaország egyik kiváló vallásos vezérétől, amely után következő tárgy volt: *Imádság, vallásos kultusz és ennek hagyományos formái a mai vallásos szükségletek szempontjából megitélve.* Az előadások folyamán érdekes bepillantást nyertünk a csehszlovák egyház egyik papjától az ő új egyházukban gyakorolt vallásos szertartásokról. A másik két előadó közül Tschirn wiesbadeni lelkész a vallásos kultusz művészi összhangjáról, Vaughan angol unitárius lelkész pedig az Istentisztelet közvetlenségéről és közérthetőségéről értekezett.

Az érdekes tárgyhoz hozzászólt *Dr. Otto R.* marburgi egyetemi tanár s körülbelül a következőket mondotta: a vallásos kultusz kérdése soha sem volt fontosabb, mint napjainkban. Ez a kérdés az egész világon mindenütt izgatja a közvéleményt. A kultusznak olyannak kell lennie, hogy az egyes teljesen olvadjon bele az egész gyülekezet közösségébe, hogy érezze meg Istennek és Jézus szellemének misztikus jelenlétét, hogy teljesedjék be az ő mondása: Ahol ketten, avagy hárman összegyűlnek az én nevemben, ott vagyok közöttük. Megdicsérte a csehszlovák nemzeti egyház vasárnap tartott Istentiszteletét, amelyben ez az elv érvényre jutott. Ő maga behatóan foglalkozik jelenleg a protestáns kultusz reformjával s erről a tárgyról több művet is tett közzé. Előadásának szuggesztiv ereje a hallgatóságra mély benyomást tett.

A délutáni programmot egészen lefoglalta *Hermelink* professzor „Hus János és jelentősége a modern vallásos gondolkozásra“ című előadása. Ugyanezen nap estéjén nyilvános gyülés volt a nagy közönség számára, amelynek programmjából ki kell emelnünk a megjelent nagyszámú közönség pompás közös énekét, továbbá *W. Rhondda* bringhtoni lelkész és *Niebergall* professzor előadásait.

Az előbbi meggyőzően fejtette ki, hogy amíg a társadalmi osztályok között fennálló ellentétek el nem enyésznek, a válaszfalak le nem dőlnek, vagyis amíg a kereszténység társadalmi alap-

elvei nem lesznek uralkodókká az egész vonalon, addig a keresztény egyházak mai munkája csak félmunka. Fejtegetéseit az Istenországának megrajzolásával végezte, amikor az emberek egy közös érzésben felolvadva, egy akarattal fogják keresni azt. Niebergall professzor előadásának címe: Apák és fiuk a teológiai gondolkozás fejlődésében. Szellemesen mutatta ki benne, hogy a teológiai gondolkozás fejlődése azt mutatja, hogy a nagyapák unokáiknak nyújtják kezöket fiaik fején keresztül. Az ő mesterei orthodoxok voltak, ő liberális lett, tanítványai között szintén sok az orthodoxok száma, de egészen biztosra veszi, hogy ezeknek a tanítványai ismét csak liberálisok lesznek. A szellemi élet állandó hullámzást mutat. A visszaeséseket annál nagyobb fellendülés és haladás szokta követni. Minél nagyobb a visszaesés, annál hatalmasabb erővel fog tért hódítani a vallásos szabadság és felvilágosodás gondolata.

A harmadik nap tárgya: *„A modern vallásos nevelés“* volt. Az első előadó *Dr. Carola Barth* Kölnből, aki különösen a serdülő ifjúság vallásos oktatásáról beszélt, amelynek főcélja az, hogy egyfelől a vallás iránti érzéket ébrentartsa, másfelől pedig, hogy eltávolítsa azokat az akadályokat, amelyek megakadályozzák a sikeres munkát. Minden vallásoktatás feladata az, hogy az ifjúság vallásos életerejét a lehető legteljesebb mértékben kifejlessze, mégpedig spontán módon a külső tekintély befolyásának és a lelkiismereti kényszernek elkerülésével. A tanítónak őrizkednie kell attól, hogy hüvös objektivitással pusztán csak „tananyagot“ közöljön. Az olyan oktatás, ahol a tanító személye háttérbe szorul, lehet sikeres az ismeretek közlésében, de a hatás és az akarat megindítása szempontjából teljesen elveszett. Az ifjúság élni és lelkesedni akar s ha nem látja ezt a tanítójában, ez csak akadálya lehet mindennek. Ezért a tanítónak ismernie kell az ifjúság lelki világát. A lélektan, amely a serdülő ifjúság lelki fejlődésével foglalkozik, megtanít arra, hogy a 15. és 18. közötti évek döntő jelentőségüek az ifjú vallásos személyiségének kialakulása tekintetében. A magikus alapokon nyugvó gyermeki vallás ebben a korban megrendül a vallási csalódások, az erkölcsi konfliktusok és a kételkedés következtében, ami a hit és a tudás egyensulyát jelentékenyen megzavarja. Ebben az esetben a tanító hatást csak úgy érhet el, ha teljes őszinteséggel letárgyalja és átgondolja az ifjúsággal közösen mindazokat a kérdéseket, amelyek őt kínozzák. Különösen nehéz ebben a tekintetben

a természettudományok tárgyalása, amikor is óvakodnia kell a vallás olcsó, vásári apológiájától. Vigyázni kell arra, hogy ne fejlődjék ki az ifjúi lélekben egy látszólagos ájtatosság, amely mögött semmi komoly tartalom nincs.

A következő előadó *Dr. Capek Norbert,* amely után *Niebergall F.* az ő bámulatos precizitásával jellemezte a vallástanítás föladatait és tárgykörét. A kérdéshez hozzászólt *Dr. Kiss Elek* is, hangsulyozván az erkölcsi nevelés fontosságát, mint a vallásos nevelés kiegészítő részét.

A kongresszus utolsó ülésének végén a tisztikar megujítása és egyéb a kongresszus jövő megrendezésével kapcsolatos kérdések kerültek elő. Elnöknek megválasztották *Taft* urat, az Amerikai Egyesült-Államok volt elnökét, jelenben az Egyesült-Államok legfőbb törvényszékének elnökét. Melléje egy hét tagból álló végrehajtó bizottságot választottak. A kongresszust egy közös Mi Atyánk... rekesztette be. Ugyanezen nap délutánján a *nők szövetsége* megkoszoruzta Masaryk köztársasági elnök elhunyt feleségének sírját, amely után külön ülést tartott a nőszövetség, ahol Dr. Boros Györgyné a romániai unitárius nőszövetség munkájáról, Mihalovits Lászlóné pedig a magyarországi unitárius nők munkájáról számolt be. Ezt követte az ifjúság gyülése.

Mielőtt befejezném ezt a rövid tudósítást, mely csak vázlatosan adja vissza a kongresszus lefolyását, szeretnék még megemlékezni arról a feledhetetlen félóráról, amelyet *Otto Rudolf* társaságában külön is eltölthettem. A kiváló tudós melegen érdeklődött a mi viszonyaink iránt. Egyébként pedig kitünően ismeri Erdély vallásos fejlődésének minden részletét. Kijelentette, hogy nagy szimpátiával viseltetik az erdélyi unitáriusság iránt, amelyet úgy tekint, mint a reformáció munkájának egyenes folytatását és legméltóbb befejezését. Ezt különösen hangsulyoznunk kell akkor, amikor akad kiváló erdélyi származású egyházi férfiú, aki az unitárizmust a 18-ik századbeli rácionálizmus szülöttének akarja tekinteni minden történeti alap és bizonyiték nélkül.

Közelebbről érdeklődött továbbá Istentiszteletünk rendje és módja iránt és sajnálattal hallotta, hogy nincs régi eredeti liturgiánk. Figyelmeztetett a rácionálizmus egyoldalúságának veszedelmére s ellátott jó tanácsokkal, hogy miként lehetne egy liturgiát nálunk is bevezetni és meggyökereztetni, amint ő tette az egyik marburgi templomban, ahol az Istentisztelet immár három éve az

általa bevezetett liturgia alapján történik. Mielőtt búcsut vettünk egymástól, a lelkemre kötötte, hogy tartsunk fenn összeköttetést vele és kollégáival. Az összeköttetés állandó, jövő kiépítése érdekében szükségesnek látná, hogy küldjünk a marburgi egyetemre egy-egy teológust, akinek ellátásáról és gondozásáról túlnyomó részben az ottani teol. fakultás gondoskodnék.

Örömmel számolok itt be erről az örvendetes eseményről, mely bizonyára új lendületet fog adni szellemi haladásunknak és megerősödésünknek.

Legyen szabad ezzel kapcsolatban még csak azt említem meg, hogy Németország több helyén örvendetes fellendülés mutatkozik az unitárius mozgalomban. Wiesbaden, Köln, Frankfurt a/Main azok a gócpontok, ahol a mozgalom erősödik. Folyóirataikból az látszik, hogy vallás-erkölcsi világnézetük még nem olyan kialakult, mint a mienk, ami annak tudható be, hogy nincs olyan szilárd történeti alapjuk, amelyre támaszkodhatnának, mint nekünk. Vannak közöttük tulzó radikálisok, akik a vallásos elemet háttérbe akarják szorítani az erkölcsi mellett. A nézetek tisztázása azonban már is annyira megérlelte a mozgalmat és annyira kidomborodik benne az evangéliumi szellem, hogy nagy reménységgel tekinthetünk jövője elé.

Dr. Varga Béla.

II.

A prágai vallásügyi kongresszus megnyitó beszéde.

Mondotta: *Dr. Rade Márton* marburgi egyet. tanár, elnök.

Mit akar a mi kongresszusunk?

Mióta 1913-ban a kontinensen Párisban utóljára együtt voltunk, a világháború a mi nemzetközi összejövetelünk sorozatát megszakította. Ma egész új helyzet előtt állunk. Két más nemzetközi vallásos kongresszus: *Stockholm* és *Lausanne,* megértette ezt a helyzetet és gyorsan jelentőségre emelkedett. Örökre fontos jelszót adott ki: Life and Work! Faith and Order!

Life! Élni akarunk és nincs élet, amely az életre méltó volna, vallás nélkül. Work! Nem vallás az, melynek van élete, de nem hat és nem teszi munkáját. Faith! Hit, a titok az összes vallások életében, sőt maga a vallás. Order! Ez a vallás, a legbelsőbb, amije az embernek van, az emberiség történelmében másképp nem lehet-

séges, csak mint rend, alkotmány, szervezet, egyház. Mindez helyes, szükséges és dicséretes. De *egy* jelszónak van még hely. Egy jelszót még ép oly hangosan és szívből bele kell kiáltani a keresztény világba, hogy ez lelkében kárt ne szenvedjen, a mi jelszavunkat, amelytől ránk nézve kezdettől fogva minden függött:

Freedom, liberty
libertas christiana.
Keresztény szabadság.

„A szabadságban azért, mellyel minket a Krisztus megszabadított, álljatok meg és ne kötelezzétek meg ismét magatokat szolgálatnak igájával“ (Gal. 5, 1). „Az igazság szabadokká tesz titeket“ (János 8, 31—36). Mi jól tudjuk, hogy az a „keresztény szabadság“ valami belső, valami olyan, ami akkor is meglehet, ha a legsúlyosabb zsarnokság alatt nyögünk: „Az ember szabad, még ha bilincsekben született is.“ A rabszolga, aki keresztény lett, rabszolga maradott. Ő a kereszténységben nem a rabszolgaságtól, hanem a bűntől való megváltását látta. De eljött az idő, mikor a kereszténység széttörte rabszolgasága láncait, mikor a kereszténység nem türte többet, hogy rabszolgák legyenek. Igy hat a belső szabadság a külső megszabadulásra is. Első sorban nem a saját szabadság érvényesítésére, hanem felebarátunk megszabadítására. A saját szabadságot, önállóságot és függetlenséget az életben a belsőleg szabad ember jónak ismeri el; megérti és értékeli a szabad ember méltóságát és becsét; ezért kiáll a szabad emberségért. Kivált a reformáció óta. Huss nem abban a hitben halt tűzhalált, hogy annak most úgy kell lenni és hogy mindenkinek, aki az ő hitét vallja, ugyanazon halállal kell meghalnia. Luther nem azért ment Wormsba, mert a pápának és a császárnak engedelmeskedve, abban a meggyőződésben volt, hogy a száműzést és kiátkozást el kell tűrnie, hanem protestált, elitélését jogtalanságnak érezte, kivonta magát a wartburgi törvényszék alól, megvédte magának és másoknak a hit és lelkiismeret szabadságát bátor szóval és élettel. Ha úgy halt volna meg, mint Huss, halála tiltakozás lett volna még akkor is a lelkiismeret szolgai kötöttsége ellen: kiáltás szabadságért, *külső* szabadságért maga és mások számára. De Luther egész élete és működése mi egyéb volt, mint a tett tiltakozása a római hierarchiának engedelmességet követelő igényei ellen? A pápával szembe állott, mint az antikrisztussal s elégette a kanonjogot. Mi protes-

tánsok tudjuk azóta, hogy kényszer és jog nem tartoznak az egyházba. „Isten nem akar kényszerített szolgálatot.“ Ezt írja Luther, igazolásául annak, hogy egy apácát a zárdából kivittek.

Persze a lelkiismeret szabadsága, a türelem a hit dolgaiban nem érvényesült oly gyorsan. A cuius regio eius religio mondásának az istentelensége megtalálta büntetését a vallásháborukban. Maradandó dicsősége Williams Rogernek, aki 1636-ban Rhode Island-on Providence városát alapította, hol először vonta le e rettenetes tévedés következményeit s létesített egy államot teljes vallásszabadsággal. Ez *külső* szabadság volt: a hit és kultusz szabadsága mindenkinek az államban. Ma magától értetődő.

De nehezebb a szabadság problémája *az egyházban.* Itt összeütköznek vele a hagyomány szentsége és a közösség követelményei. „Egy az úr, egy a hit, egy a keresztség“ (Ef. 4, 5). Minden szétszakadozás, minden eltérés az ördögtől jő. A községnek evangéliuma van, az csak egy lehet. A községnek hitvallása van, amelyről tagjai felismerik egymást s amelyről mások is felismerik őket: ez a hitvallás csak egy lehet. A gondolkozó emberben levő hit szülte a dogmát. A lehető legnagyobb határozottságu tételek azt próbálták kifejezni, amit a hivők tapasztaltak, megéltek, véltek és reméltek. Csak így lehetséges tan, oktatás, misszió: a hitvallás csak egy lehet. Ezt a község minden tagjának el kell ismernie. Aki nem tudja elfogadni, nem tartozik ebbe a községbe, ehhez az egyházhoz.

Ez felette logikusnak tetszik s mégis hamis. A hajlam, a hit közös formulázására a kereszténységben mindig igen erős fog lenni. Igy megértjük Lausanne törekvéseit is. De az egységet sohasem szabad az egyén szabadságának árán megvásárolni. Ez római volna. Protestáns és evangelikus az, hogy a hitnek és vallásnak olyan közösségére törekszünk, *melyben a belső meggyőződés és fejlődés szabadsága teljesen érvényesül.*

Lehető az?

Ilyen szabadságra alapított egyetemes közösség a célja, az értelme a mi munkánknak.

*

Schleiermacher, a mi modern német teológiánk atyja, 1799-ben azt tanította, hogy a földön csak *egy* egyház lehet, de abban mindenkinek meg kellene, hogy legyen *saját* vallása. (A „vallásról“ szóló ötödik beszédjében.) Később („Hittanában“ 1821—22-ben) kimutatta, hogy egyetlen hatalom és nagyság van, mellyel szem-

ben az ember nem szabad, hanem teljesen kötött, teljesen függő, t. i. Isten. Minden mással szemben függő viszonyban van ugyan az ember, de ez a függés csak *viszonylagos*. Mert ugyanakkor minden mással szemben (relativ) szabadságnak örvend. Igy van a férfi és nő, gyermek és szülők, tanuló és tanító, állampolgár és állam között. Ez a viszony a keresztényre nézve a bibliával, a hitvallással, a prédikációval és a pappal szemben. Sehol sem találunk olyan elnyomó hatalmat, mint Istenben. Mert a biblia is *nemcsak* Isten szava, hanem irodalom is. És az evangelium is, ha hirdettetik, *nemcsak* Isten szava, hanem a prédikátor szava is. *Nincs más feltétlen tekintély, csupán Isten maga.* De Istennek e feltétlen tekintélye minden lélekben legsajátabb tapasztalat, legsajátabb megélt igazság kell hogy legyen, különben nincs értéke, különben egyáltalában nincs is meg. Biblia, predikátor, hitvallás és egyházközség hozzásegíthetik az egyest. Mégis igaz marad: „Amint más valaki helyettem nem mehet a pokolba vagy az égbe, ép oly kevéssé hihet vagy nem hihet helyettem. A hit szabad működés.“ „Istennek kell a szivedbe mondni: Ez Isten szava! Különben záratlan marad. Neked kell határoznod, nyakadról, életedről van szó“ (Luther 1522).

Sőt a legnevezetesebb az, hogy maga az Isten, kitől mi feltétlenül függünk, tőlünk legszivesebben azt akarja, hogy mi szabadon, kényszerítés nélkül adjuk magunkat e függés alá és szeressük őt, amint ő szeret minket. Ezt nyilatkoztatta ki Krisztus által. És ez a legnagyobb, ez a feltétlen függés, ha odaadjuk magunkat Istennek szabad szeretetben, mert tudjuk, hogy ki ő és milyen hozzánk. „Szeressük őt, mert először ő szeretett minket.“ Ez a mi vallásos szabadságunk magna chartája.

De minél inkább állunk ilyen feltétlen függésben Istentől, annál szabadabbak vagyunk mindennel szemben, ami van. A dolgok brutális hatalmát, a társadalom ezernyi kényszerét szabadon felfogjuk és saját birtokunkká változtatjuk. A tant is? Azt is. A hitvallást is? Azt is. A községünknek jogi és közösségi igényeit is? Azt is.

*

Az egyházi hovátartozásnak kétféle lehetősége van. Vagy egy *nép*egyházhoz tartozunk, amelyben természetszerűen tér nyilik a vallásos meggyőződés és tevékenység szabad kifejlesztésére. Vagy egy *hitvallási* egyházhoz tartozunk, amely e szabadságot tagjaitól elvileg megtagadja. Ez esetben hozzátartozunk, amig tételeivel és elveivel megegyezünk. Mihelyt nem ez az eset, szabadságunk van,

hogy azt elhagyjuk és egy más egyházhoz csatlakozzunk, vagy, ha tudunk, egy más egyházat alapítsunk, vagy hogy minden hovátartozásról lemondjunk. Igy ma az egész (nem pápista) kereszténység népi egyházak és hitvallási egyházak rendszeréből áll. Olyan állapot, amelyet nem szeretnénk ócsárolni, habár nem eszményi. Eszményi volna egy olyan egyház, amelyben mindenkinek meg volna a maga vallása. De amig ez meglesz, a népi és szabad egyházak (szabad egyház és hitvallási egyház elvileg ugyanaz) fennállása egymás mellett türhető és hasznos állapot.

De népi és szabad egyházakban mindenütt kell harcolni a szabadságért. Mert a törvényesség balvéleménye a hatalmat és a vezetést mindenütt a kezébe akarja venni. Azt hiszik, hogy a törvény utján biztosabban megteremtik Krisztus igaz követését, a hivők közösségét, mint a szabadság utján.

Ez a balvélemény nálunk, Németországban — ugyanúgy van Csehszlovákiában is — ma különösen veszélyes, mert az 1918-i katasztrófa elválasztotta az egyházat és államot és az országos egyházak újra szerveződtek, mint népi egyházak. És itt mindenütt közel volt és van a veszély, hogy az egyházi közösség keresztényi jellegét vagy az alkotmány paragrafusai vagy zsinati határozatok állapitják meg és biztosítják. Ez lehetetlen.

*

Leginkább szenved e törekvések miatt a *theológia* szabadsága. A theológia a vallással való tudományos foglalkozás, a mi theológiánk a keresztény vallással való tudományos foglalkozás. Csak akkor virágozhat, ha megvan ugyanaz a szabadsága, mint minden más tudományos munkának. Ez a mi ismereti vágyunk műve, a mely csak az igazság után kutat. Meg vannak korlátai a tárgyban. Semmitsem talál ezzel ki, hanem feltárja és leírja azt, ami van.

A keresztény theológia a kereszténység lényegéről szóló tudomány. Ezért fáradozik másfélszáz év óta a "modern" theológia, amelyre büszkék vagyunk. Kimélet nélkül kutatja a történelmi és filozófiai igazságot. Legelőkelőbb kötelessége: *az igazságosság, a lelkiismeretesség* az adott kutatási módszerek, megismerési eszközök és kifejezési módok kezelésében.

Eközben tévedhet. És ezerszeresen tévedett is. Mert „tévedni emberi." Éppen egy olyan nagy emberfeletti tárggyal, minő a kereszténység. a vallással, sőt Istennel szemben az emberi megismerés annál könnyebben tévedhet. De ezen — az Isten szerel-

mére! — nem azzal kell segíteni, hogy a theológiai munka köré mesterséges kerítéseket állítunk és külső kényszer alá helyezzük. Hiszen az igazság sajátsága az, hogy ha őszintén keressük, maga magától nyilvánul. A vallás sajátsága, hogy nem nyilatkoztatja ki magát az olyan theológusnak, aki vele nem kongeniális. Isten sajátsága, hogy őt csak az tudja megtalálni, aki őszintén hive. De „Isten az őszintét sikerre vezeti." „Ha teljes szivből kerestek engem, akkor meg fogtok engem találni, szól az Úr."

Nincs semmi észrevételünk az ellen, hogy azt a filológiai-, történelmi-, kritikai-módszert, mellyel Lessing és Semler óta a bibliai tudományt miveltük, megint birálják, módszereit és eredményeit felülvizsgálják s ha szükséges, elvetik. Minden időben a dolgozásnak új módjai kell hogy fellépjenek s uj eredményekhez vezessenek: az ellentét a tudomány halála volna. (A vallásé is). De az eddigi munka nincs ezzel elintézve; a munka gyümölcsét sem találták rothadtnak. A mai nemzedék az ilyen letüntnek vállain áll és a jövendő nemzedék a mai vállain fog állani. De mindez *szabadságban.*

Az utolsó 1—1½ évszáz bibliai kritikájában a biblia szeretetének, a biblia tiszteletének, a bibliához való bizalomnak felbecsülhetetlen mértéke van befoglalva. S ezért nem is fog sikerülni azt mesterségesen semmivé tenni. Egy ideig gyanussá tehetik, hitelét ronthatják; de a bennelevő igazság hatalmával ismét előtör. Isten tiszteletére, aki a bibliának, ugy amint van, Istene. Mint ahogy sok theológus őszinte, de téves kegyeletből mint apologéta kezdette és mint kritikus végezte művét: káromolni akart és áldania kellett. Ha a „liberális" theológusokat félretolnák, a „pozitivek" folytatnák munkájukat. A mi feladatunk az, hogy minden hamis konzervatizmussal és fundamentálizmussal szemben védelmezzük és elősegítsük a *szabad theológiát.*

Ne mondják nekünk, hogy a hit nem tudás és az evangélium örömüzenet az együgyüeknek. Ne pirongassanak minket intellektuálistáknak. Az intellektus Isten adománya. A kereszténység gondolkozó vallás. Mi figyelembe vesszük a lelki szegények előjogait, akik olyanok, mint a gyermekek. De nem hódolunk annak a sancta simplicitasnak, amely Constanzban a fahasábokat hordta a máglyához. Mi nem akarjuk, hogy „a kereszténység a barbársággal haladjon és a tudomány a hitetlenséggel" (Schleiermacher: Brief an Lücke 1, 2, 614.) Senkitől sem lehetne várni,

hogy a kereszténység érvényességét elismerje, ha lényege a tudománynak ellene mondana (Kurze Darstellung des Theologischen Studiums 284. sz.)

A szemeim előtt levő helyzet *nemzetközi.* Amerikának meg volt a maga majom pere Daytonben, Hollandiának a kigyópere Amsterdamban. A szabad egyházaknak is, ha még annyira hitvallási egyházak is, *szükségük van a mozgási szabadságra* közösségi életükben. A fundamentalizmus arra jó, hogy vallásos létünk alapjaira emlékeztet, melyeket a mult vetett; élnünk azonban a jelen levegőjében kell s erre igazi liberalizmusra van szükségünk.

Schleiermacher azt kivánja, hogy minden evangélikus hittan *egyben orthodox és heterodox* legyen. Orthodox (assertorius, igenlő), amennyiben az általánosan elismertet megrögziti, heterodox (divinatorius, előretekintő), amennyiben a tanfogalmat mozgásban tartja s új felfogási módoknak nyit tért. (Kurze Darstellung, 199, 202. §.) A keresztény theológiának ezt a kettős arcát tartsuk meg, hogy sohase stagnáljon, soha a hitélet akadálya ne legyen, hanem mindig a jelen legyen és jövővel birjon. Ez a mi feladatunk, a kongresszusnak s azzal rokonszenvezőknek különös feladata, különös charismája. Ez csak a szabadság tiszta levegőjében tenyészhet. Olyan szabadságában, ami nem egyéb, mint *maga a hit,* feltétlen bizalom Istenben. Olyan békében, amely nem Istent akarja védelmezni, hanem minden védelmet és áldást Istentől vár. Oly érzületében, amely nem akar egyebet, csak szolgálni Istennek és felebarátnak s ezzel az egyháznak is.

Kongresszusunk 20 évvel ezelőtt első izben azért gyült össze, hogy az egyháznak és emberiségnek ilyen szolgálatot tegyen. Kongresszus annyi, mint olyan hely, ahová az emberek összegyülnek. A világháború alatt sem szakadt szét összefüggése, erről gondoskodtak asszonyaink, kiknek ezért mindig köszönettel tartozunk. Amikor sok kötelék szétszakadt, ők megbizonyították az összetartást, mit mi férfiak nem tudtunk bizonyítani. Hadd legyen ez szimbolum a mi jövőnkre nézve.

Ebben az értelemben a keresztény szabadság és vallási előhaladás hetedik világkongresszusát megnyitottnak nyilvánítom.

Ford. Dr. G. K.

III.

Theista törekvések a vallástudományban az utóbbi tíz év alatt.

Felolvasás a prágai kongresszuson.

Az emberiség sohasem közömbös a vallással és Istennel szemben. Időnkint jőnek korszakok, amikor látszólag teljesen háttérbe szorul a vallás. Ezek az áramlatok azonban nagyon gyorsan elmulnak s tovább folyik ismét a harc a vallásért és Istenért.

Az Isten-keresés sohasem fog megszünni sem a tudományban, sem általában az emberi lélekben. *L. P. Jackstől* hallottam egy prédikációt, mely az Istenkeresés problémájával foglalkozik. A kérdés: hol van a te Istened? örökkévaló s ez az örökkévalósága a legnagyobb bizonyíték arra, hogy van Isten. Igaz, hogy a kérdésre sohasem kapunk véglegesen megnyugtató és kielégítő feleletet. Ha kapnánk, akkor megszünne a kérdés s elvesztené izgató és egyúttal felemelő voltát az emberi lélekre nézve. A kérdésben és a kérdés által él az Isten mi bennünk s a szüntelen, nap-nap után megujuló feléje tekintés az élet legmegnyugtatóbb és legáhítatosabb pillanatainak forrása. Mert a kérdés mégis legtöbbször esetről-esetre megoldódik és feleletet kapunk reá mindannyiszor, amikor a hit erejével megragadjuk Istent s érezzük közellétét. Hol van a te Istened? egy jelentésű ezzel a kérdéssel: hol vagy Te? Önmagunk lelki egyensúlyának, szellemiségünk lényegének keresése, illetve megtalálása — Isten keresése és megtalálása.

Ám az Isten-probléma megfejtésére nemcsak a hit sarkal bennünket, hanem az emberi léleknek az előbbivel párhúzamosan megnyilatkozó metaphysikai ösztöne is. Innen van, hogy az Isten-keresés az emberi lélek összes tehetségeit igénybe veszi. Olykor az érzés, az akarat, a lélek irracionális tehetségei, máskor az értelem synthetizáló ereje kerekednek felül az egyének temperamentuma szerint. Az intellektuális hajlandóság nem zárja ki a lélek emocionális tevékenységének közreműködését, viszont ez utóbbi sem az előbbit Hogy elkerüljük az egyoldalu. Isten-magyarázat veszedelmét, szellemi életünk teljességére van szükség; csak szellemiségünk teljes odaadása juttat bennünket közelebb Istenről való világos fogalmunk megalkotásához.

Korunk lelki életének egyik symptomája, hogy a vallás lényegére vonatkozó kutatásokban különös erővel nyomulnak előtérbe az irracionális, intuicionális, mondjuk misztikus elemek, míg a gon-

dolkozás racionális-konstruktiv vonásai ezzel szemben háttérbe szorulni látszanak. Annak, hogy ez így van, bizonyára meg vannak mélyen fekvő okai. Ezek a kutatások feleletet keresnek azokra a kérdésekre, amelyek nemcsak az illetők lelkében, hanem a ma élő emberiség lelkében élnek és feleletet követelnek a maguk számára. Tanulságos az a gazdag anyag, amely épen ezen kutatások révén nap-nap után felszinre kerül s nagyban hozzájárul ahhoz, hogy az emberi lélek megnyilvánulásainak mélyebb megértéséhez s az Isten fogalmának teljesebb és prezisebb megalkotásához jussunk. Annak a körülménynek azonban, hogy napjainkban többet foglalkoznak a szellemi élet irracionális elemeivel, mint a többivel, senkit sem szabad megtévesztenie abban a tekintetben, mintha ez kiszorítná vagy végleg kiirtaná a racionális irányzatokat. Racionálizmus és irracionálizmus, intellektuálizmus és antiintellektuálizmus a korok lelki szükséglete szerint váltják föl egymást. Számtalan példa van erre a multban, szinte történelmi törvényszerűséget láthatunk benne. Az emberi szellem, amely mindig a maga egészének, totálitásának, megvalósítására törekszik, csak ideig-óráig tűr el minden olyan irányzatot, amely esetleg egyensulyából kibillentheti s ösztönös és harmonikus önfenntartási törekvésében ellensúlyoz minden irányú kilengést. Minden szellemi áramlat szükségképen egy másiknak az előkészítője s így minden objektiv és a dolgok mélyére és lényegére irányuló kutatásnak egyformán megvan a maga jogosultsága.

I.

Minden vallásbölcseleti kutatás központi problémája Istennek, az isteninek minél teljesebb explikációja. Az Istenre, az istenire irányuló kutatásnak következő ágait különböztethetjük meg. A kutatások lehetnek olyanok, amelyek elsősorban a vallásos élmény subjektiv oldalát igyekeznek megvilágítani. Ez lehet: a) *tisztán lélektani,* amikor teljesen kimerül az egyéni lélek subjektiv magatartásának az analizisében, vagy lehet b) *ismerettani,* amely az Isten megismerésére irányuló lelki aktusok értelmét keresi nemcsak az ismerő alany, hanem az ismereti tárgy szempontjából is. Ez utóbbi már szükségképen rávezet az objektiv oldalra, amely azt kutatja, hogy vajjon mi az, ami a vallásos lelki élményt az egyesben előidézi, tehát mi az, amit Istennek nevezünk. Az isteninek, mint objektiv vagy mondjuk transcendens létezőnek a leírása és ennek az emberi lélekre tett hatása, illetve az emberi léleknek e hatás

következtében előálló magatartása — e kettő együtt adja azt, amit vallásnak, vallásosnak nevezünk. A két oldal az alanyi és a tárgyi, az egyéni élmény és az isteni szoros egységbe olvadnak s együtt adják a vallás lényegét.

Ez a felfogás teljesen megszünteti az immanencia és transcendencia ellentétét. Isten nem lehet sem csak immanens, sem csak transcendens, mindakettő egyformán s igy ez a régi megkülönböztetés a modern theismusban teljesen elveszti értelmét és jelentőségét. A kérdés egyedül helyes ismeretelméleti beállitása kiküszöböli azokat a nehézségeket, amelyeket az előbb emlitett két álláspont egyoldaluságai okoztak. Ennek következménye gyanánt kell tekintenünk azt, hogy ma már a kutatás éle nem annyira az Isten létezésére, *létének* bizonyságaira irányul, hanem igen helyesen Istennek, mint végső valóságnak *természetére.*

Közelebbről tekintve a vallásos élmény *subjektiv* részét, azt tapasztaljuk, hogy ebben a tekintetben egy új romantika korszakát éljük. Az érzék feletti közvetlen megismerésére való törekvés jellemzi ezt az uj romantikát, melynek alapja az intuició, a lényegszemlélet. A lélek vágyik közvetlen kapcsolatot keresni a lét és a világegyetem titkaival. Nem megismerni, szétszedni akar, hanem megragadni, birni mindazt, ami az érzéki megismerés határain tul van. Közvetlenül szeretné hatalmába keriteni a világegyetemet mozgató titokzatos erőket, hogy ezek segitségével maga is széttéphesse földi bilincseit. Ez a törekvés nem számol a megismerés eddigi határaival, nem elégszik meg többé az öntudatnak Descartes és Kant-féle szük korlátok közé szoritott fogalmával, hanem uj tehetségeket keres az emberi lélekben, amelyek kiragadhatják az eddigi korlátok közül s egy szélesebb horizontu, kozmikus belátás részesévé tehetik az embert. Az intuició ebben a törekvésben új, az eddiginél mélyebb és tágabb jelentést nyer, mert segitségével az ismerő alany az érzéki és fogalmi megismerés nehézkes voltát elkerülve, közvetlenül ragadja meg az érzéki világon tullévőt.

Ez antiillektuálista irányzat legkifejezettebb képviselője *Bergson,* de nyomai megláthatók csaknem minden irón, akiknek müvei korunk legolvasottabb alkotásai (Keyserling, Spengler).

A kérdés *ismeretelméleti* oldalát a modern phaenomenologia módszerével kezeli *Max Scheler,* aki a vallás területén lejátszodó ismereti aktusok beható vizsgálata alkalmával kimutatja, hogy minden vallásos természetű lelki aktus eleve fölteszi Isten ideáját s

feladata abban áll, hogy ennek tartalmát közelebbről is megvilágitsa. A léleknek minden vallásos aktusa szükségképen az egyénen tulra utal s igy nem lehet pusztán immanensnek tekinteni. Ugyanennek a gondolatnak adott kifejezést már régebben *William James,* midőn a következőket mondja: tapasztalatainkban saját magunknak egy alacsonyabb és egy magasabb részét különböztethetjük meg és ugy érezzük, hogy a magasabb rész mintegy folytatódik megismerésünk határain kivül is. Ez a „többlet" az, amit Istennek nevezünk, rajtunk kivül van, de azért állandóan összeköttetésben vagyunk vele s ezen az összeköttetésen alapul lelkünk békéjének és biztonságának harmoniája. A látható világ egy szellemi világnak a része, ez utóbbitól nyeri jelentőségét. Ezt a szellemi világot Istennek nevezzük.

Amint a tárgyalás sulypontja a vallásos megismerés subjektiv elemeiről az *objektiv* oldalra billen, több kitünő elemzéssel találkozunk napjaink irodalmában, melyek Istenről, az isteniről való tudásunkat jelentékenyen gyarapitják. Ezek között meg kell emlitenünk Scholtz H. nevét, ki 1921-ben megjelent vallásbölcseletében az isteni lényegének három alapvető vonását emeli ki: 1. *akozmistikus* karakterét, 2. létének sajátos tartalmát, 3. helyzetét az értékek rangfokozatában. Nagyon nehéz sőt szinte lehetetlen ennek a három jellemző vonásnak a jelentését bővebben is kifejezni. A fogalmak csak akkor érnek valamit ez esetben, ha megelőzi őket a vallásos tapasztalat gazdagsága. Az isteni létnek tartalmát talán leginkább kifejezi a „hatalommal teljes" és „fenséges" vonása. Ami az isteni értékét illeti, ezt talán a leginkább úgy jellemezhetjük, ha azt mondjuk, hogy „örök vágyakozás tárgya", mig akozmistikus jellegét „földöntuliság a" határozza meg. Összefoglalva mindezt azt mondhatjuk: ha a vallás az isteniről beszél, akkor valami olyan tényre utal, amelyet a *földöntuliság, a hatalommal teljes fenség* és az *örökké kivánatos* kategoriái jelölnek meg. Az első ezek közül jellemzi az istenit *fenomenologiai* szempontból, mely kifejezi azt az általános benyomást, amelyet az isteniről nyerhetünk. A második kategoria jellemző az *ontologia* szempontjából, amennyiben a hatalommal teljes fenség az Isten létezésének alapvető tartalmi vonását emeli ki. Végül a harmadik az „isteni" értékét akarja kifejezésre juttatni s igy *axiologiai* szempontból jellemző reá nézve.

A vallásos irracionálisnak objektiv és subjektiv szempontból

egyaránt felülmulhatatlan elemzését adja *Otto R.: A Szentség* c. művében. A vallásos élmény megrenditő és egyben felemelő voltát nemcsak finom intuitiv meglátással és szemléltető erővel, hanem a fenomenologiai leirás pontosságával tárja elénkbe e mű. Egészen külön fogalom készlet áll a szerző rendelkezésére, hogy az ő intuitiv meglátásában elevenen élő új és meglepő alkotó részeket fogalmilag is tisztázza s ezáltal a vallásnak minden téren való és mindenek fölött álló *összehasonlithatatlan* jellegét minél meggyőzőbben kimutassa. A vallás lényegére vonatkozó ujabb kutatások nyomán általában uralkodó lett az a meggyőződés, hogy a léleknek a vallás területén tapasztalható megnyilatkozásai lényegesen különböznek minden egyéb lelki tapasztalástól, minden más ismereti tárgytól.

II.

A lélektani és ismerettani kutatás eredményein kívül a metaphysika terén találkozunk olyan jelenségekkel, amelyek a theizmus kialakulására és elmélyülésére sok tekintetben kedvezők. Itt különösen két dolgot kell kiemelnünk; az egyik a *szellemiség* fogalmának részletes és minden irányú kidolgozása, a másik az *értékelmélet* eredményeinek fölhasználása Istenről való fogalmunk gyarapítására.

a) A szellemiség a lelki életnek az a magasabb rétege, mely független a lelki élet mechanikus, képzeti tartalmától. Szellemi folyamatoknak nevezhetjük azokat, amelyeket nem naturalis-kauzális kapcsolataiból, hanem a dolgok teleológiai rendje alapján lehet megérteni. A szellemiség spontán az ember alkotó tevékenysége, mely maga magának alkot törvényeket. A lelki functio törvényei empirikus-induktiv törvények, míg a szellemiség tullépi az empiria határait. Minden szellemi aktus a kauzalítás áttörése a szabadság révén. Ez a szabadság — eredtető forrása és éltetője a szellem alkotásainak, melyek közé a vallás is tartozik. „Egy önálló szellemiség felépítése és fenntartása az emberiség birtokában át kell hogy fogjon minden egyes életmegnyilvánulást és kell, hogy egyesítse azokat“ — mondja Eucken.

Eucken filozofiája a szellemi világnak természetfeletti önállóságára irányul. Az ő meggyőződése szerint az emberiség fejlődése lassankint mindenütt áttöri azokat a korlátokat és azt a függést, amelyet a természeti törvényszerűség reákényszerit. Erre az eredményre ő nem pusztán elméleti okoskodás útján jutott el, hanem

az élet és a kúltura fejlődésének alapos és mély analysise után. Kimutatja, hogy az emberi lélek hogyan juthat el nehéz harcok után a szellemiség fokára, amikor a maga bensejében felépíti azt a világot, amely a tér- és időbeliség korlátain túlra mutat.

Vannak, akik Eucken tanításából pantheismust akarnak kimagyarázni, azt állítván, hogy a szellemiség, amely — szerinte — az ember életében és a természetben egyaránt megnyilatkozik, tulajdonképen pantheismus, mert ebben a tanításban Isten és a világ, a szellemiség és a természet egybefolynak ép úgy, mint Goethenél.

Erre a felfogásra épen Eucken adja meg az elutasító választ, amikor ezt mondja: Isten fogalmára nézve lényeges a világfölöttiség. Ugyancsak ő ezt mondja tovább: a pantheismus is belátja, hogy a tapasztalati világ, a puszta materializmus nem elégíthet ki bennünket; tudja, hogy ezen túl, ezen felül kell még lennie valaminek, — de képtelen arra, hogy ennek önállóságát, önmegalapozottságát pozitiv vonásokkal tudja körülírni, feltüntetni.

Igy a pantheismus sohasem nyujt elegendő magyarázó alapot s ezért van szükség a theismusra. A theismusnak — úgy mond tovább Eucken — sok faja és árnyalata lehetséges s az új idők feladata, hogy a maga szelleme és tapasztalata szerint a theismusnak is egy újabb, tökéletesebb kialakulására törekedjék. Ebből is látható, hogy a szellemiség fogalmának előtérbe nyomulása Euckennél szinte megköveteli a theismust. A szellemiség mindig megőrzi sublimis jellegét, ha be is hatol a természet és az emberi szellem életébe s minthogy a szellemiség Isten — πνεῦμα ὁ θεός —, ezért Eucken tanítása tisztán theista jellegű.

A theismus amaz újabb felfogási módja — amelyre Eucken is céloz —, szükségképen olyan kell, hogy legyen, amely magában egyesíti mindazokat az elemeket, amelyek a deismusban és a pantheismusban, mint igaz mag, föllelhetők.

b) A másik dolog, ami az utolsó évtizedek alatt nagyban hozzájárult Istenről való fogalmunknak teljessé tételéhez, az, hogy felismerték benne minden érték forrását és fenntartóját. A szellemiség különállásának és méltóságának felismerése szinte önkéntelenül vonta maga után azt, hogy az általa elismert értékek hierarchiája, metafizikai alapja is kutatás tárgyává tétessék. A három érték mellé, melyek az igaz, jó és szép, — az újabb kutatás még hozzá csatolta a *szentet,* melynek sajátos megvalósulási területe

éppen a vallás. Az értékelméleti kutatás lassankint rájött arra, hogy a legfőbb értékek a dolgokban benne gyökereznek s a világegyetemben mintegy lelepleződnek előttünk. Sem a subjektivizmus, mely az értékekben pusztán egyéni alkotást lát, sem a mechanikus naturálista világnézet nem adhat kellő és alapos magyarázatot az értékek objektivitására nézve. Ez csak akkor biztositható, ha felismerjük a szellemiséget a maga sajátosságában, mint a legfőbb értékek hordozóját és teremtőjét.

Már *Höffding* felismerte három évtizeddel ezelőtt megjelent vallásbölcseletében, hogy a vallás legjellegzetesebb tulajdonsága: az értékek fenntartása. Ma már világosan áll a kutatók előtt, hogy a vallás az a hit, mely alapot ad az értékeknek is, amelyek végső elemzésben Istenben gyökereznek. Isten az értékek összessége, az értékek fönntartásának és hatásának biztositéka. Mindezekből látható, vagy legalább is sejthető, hogy az értékelméleti kutatás eredménye termékeny forrása volt a theizmus eszméje megbővülésének és elmélyülésének. A szellemi tudományoknak a huszadik században nem lekicsinylendő eredménye az, hogy az eddigiekhez hozzácsatolta és filozofiailag kidolgozta Isten létének értékelméleti bizonyitékát, mely a mult század materiálista, naturálista és pesszimista, szóval vallásellenes áramlataival szemben egyik leghathatósabb bizonyitéka a vallás jogosultságának és előretörésének.

Még csak *James Ward*-ot említjük, aki belátva a pluralisztikus világnézet hiányait, nyiltan állást foglal a theismus mellett. A *„sok“* világa nem érthető meg az *„egy“* nélkül, amely végső forrása minden létezőnek — mondja. A pluralismus nem zárja ki a hitet Istenben, sőt ennek szükségképeni kiegészítője, amennyiben a dolgok sokaságának Istenhez való viszonya egy olyan sajátos mozzanat, amelyet a pluralismus nem nélkülözhet s amely egészen egyedül álló a maga nemében...

*

Ezzel be is fejezem ezt a rövid áttekintést, amelynek folyamán rá akartam mutatni arra, hogy hol és minő alapon találhatók theistikus tendenciák napjainkban a vallástudományban. A probléma komplikált volta nem engedi meg, hogy egy ilyen rövid előadás keretében részletesen rámutassunk a theistikus világfelfogás elméleti vagy gyakorlati igazolására. Célunk csak az volt, hogy megmutassuk, hogy az elméleti filozófia jeles képviselői tudományos alapokon is eljutottak a theismus igazolására. Ez a körülmény örven-

detes jelenség a vallás és a filozófia harmonikus továbbfejlődése tekintetében s biztosít arról, hogy előbb-utóbb megtaláljuk azt a közös alapot, amely az emberiség intellektuális igényeit teljesen kielégíti, anélkül, hogy morális igényeit vagy vallásos kielégülését hátrányosan befolyásolná.

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a filozófiai elmélkedés, bármily magaslatra is jusson el, csak elméleti fogalmat fog alkothatni Istenről, amely sohasem pótolja a vallást. Az Isten eszmében, amit a vallásos hit ad, mindig van valami többlet, ami a metaphysikai fogalomban soha sincs meg. A metaphysika törekvése az, hogy a dolgok lényegét és összefüggését bizonyos végső elvek alapján megértse. A vallás az Istentudat közvetlensége alapján isteni kijelentést lát minden anyagi vagy szellemi természetű dologban. A vallásban jelentkező Istenhit továbbá mindig feltétlen. Nem a vallás irányul Istenre, amint egy kiváló teológus mondja, hanem egyenesen Istentől jön a vallás. Ezzel szemben a tudományos elemzés néha még mindig olyan eredményekre jut, mely egyenesen istenellenes. Igy jut el pl. C. D. Broad a Hibbert Journal 1925. évfolyamában közölt cikkében[1] arra az eredményre, hogy ha van is egy személyes Isten, nincs elég alapunk rá, hogy higyjünk egy ilyen lény létezésében. Nem vizsgáljuk ez alkalommal az érveket, amelyeket szerző ez állítása bizonyítására felhasznál, csak rá akartunk mutatni a filozófiai gondolkozás ingadozásaira ezen a téren.

Annyi bizonyos mindebből, hogy az emberi elme sohasem nyugszik meg az Isten keresésében, aminek az oka kétségtelenül az, hogy van valami ellenállhatatlan erő az Isten eszméjében, mely az emberi lelket állandóan magához vonzza és fogva tartja.

Dr. Varga Béla.

Szabadelvű vallásos mozgalmak a külföldön.[2]

Midőn a külföldi vallásos szabadelvűségről beszélünk, sohasem kell megfeledkeznünk arról, hogy az valami más, egyetemesebb kihatású jelensége az ember lelki akarásának és törekvésének, mint amilyenhez saját viszonyaink között hozzászoktunk. Alapja az

[1] Belief in a personal God.

[2] Felolvastatott az Unitárius Lelkészkörnek 1927 november 5-én tartott közgyűlésében.

egyéni tiszta Istenhit, közvetítő eszköze a Jézusi evangéliumi szellem, célja az ember egész földi életének a fejlődés örök útján való nemesedése. Ezért dobnak el maguktól annak képviselői minden elnevezést, mely akár hagyományilag, akár szervezetszerűleg valamelyes irányban megkötné szabad működésüket. Ezen az alapon keletkeztek a „Szabad Keresztény Egyházak“ gyüjtő neve alatt létesült gyülekezetek, amelyek különösen Nagybrittania és Északamerika földjén örvendenek nagyobb elterjedtségnek. Közös szervezetük, egymásra kiható adminisztrációjuk nincsen semmi, — sőt amelyek vannak, mint a „Britt és Külföldi“ és az „Amerikai Unitárius“, az indiai „Brahmo Somaj“, valamint az újabb időkben Hollandiában és Németországban alakult orthodoxia-ellenes „társulatok“, — azok is kizárólag egyesek adományozásából és évi hozzájárulásaiból állanak fenn, s működésük konferenciák rendezésében, füzetek és könyvek kiadásában és terjesztésében határozódik. A vallási fejlődés ezúton való munkájának a mai idők alig kedveznek, s ezért e munka végzéséhez apostoli lelkület szükséges, amely felül tud emelkedni a politikán keresztül szűrt államvallások kicsinyes szűkkeblűségén, s nem a tömegtudatlanságot használja fel a vallásos életnek ferde irányban való vezetésére, hanem saját magából ad erőt az egyéni vallásos öntudatos hit útján való kiemelkedéshez.

A mai kedvezőtlen időkben ennek az apostoli lelkületnek megnyilatkozását láttuk a „Szabad keresztények és más vallásos szabadelvűek“ Prágában ez évi szeptember hó 4—8-án tartott nemzetközi kongresszusán, ahol a világnak úgyszólván minden részéből mintegy 160 delegátus jelent meg. A német birodalom, Franciaország, Nagybrittania és az amerikai Egyesült-Államok egyetemeinek világhirű professzorai tartottak tudmányos felolvasásokat neveléstani, filozofiai és társadalomtudományi kérdésekről, — valamint megvitatások alá kerültek a hitéletet minden oldalról érintő kérdések. Mellőzve mindezeknek ismertetését, — mert mindenik egy-egy külön tanulmányt igényel, — kizárólag azon egyéni benyomásaimról kivánok számot adni, melyeket a vallási szabadelvűség különféle megnyilatkozásaiban személyes úton szereztem.

Dr. Capek Norbert prágai egyetemi tanár mozgalma már nem ismeretlen előttünk. Állandó összeköttetésben áll az erdélyi, magyarországi, angol és amerikai, valamint a németországi szabadelvűekkel, — a prágai kongresszus óta pedig az egész művelt világgal. Óriási tevékenységet fejt ki elvei terjesztésében, amelyek

határozottan unitárius szinezetűek, habár egyházát nem unitáriusnak, hanem a „liberális testvériség gyülekezetének“ nevezi. Az istentiszteletek szertartása nagyrészben angol és amerikai mintájú, különös tekintettel az éneklésre és a beszédre. A gyülekezet kebelében van vasárnapi iskolája, mindkét nembeli ifjúsági egyesülete és igen képzett daloskőre, mely a „Miatyánkot“ minden egyes összejövetel alkalmával művészies összhangzattal énekli. Általában minden téren gondot fordít a művészi érzék megnyilvánítására és fejlesztésére, úgy saját beszédeiben, mint a gyülekezet részvételében. Beszédei igen értelmesek és világosak, s minden egyes kijelentését a legmozgékonyabb gesztusokkal kiséri, ami, úgy látszik, követőinek táborában még fokozza a lelki hatást. Az egész ember a megtestesült elevenség, s amerikai születésű és műveltségű nejével úgyszólván ketten vezetik a mintegy 13.000 lélekre szaporodott „liberális testvérek“ gyülekezetét, mely legnagyobbrészt Prágából és környékéből telik ki. Templomuk még nincsen, de a nagyvilággal való állandó érintkezésük útján annál hatalmasabban gyarapodnak erkölcsi erőben. A haladó unitárius propaganda munkájában mindenesetre a legnagyobb sikerül könyvelhetik el a lefolyt kongresszus általános elismerését, — aminthogy az egész kongresszus külső és belső elrendezésében is ők vitték az igen nehéz főszerepet.

Egy másik igen érdekes és nevezetes szabadelvű vallásos mozgalom Csehszlovákiában az u. n. Csehszlovák nemzeti egyház kialakulása és hatásos működése. A világháboru befejeződése és a független Csehszlovák köztársaság diadalmas kialakulása arra indította a cseh klérus egy részét, hogy a régi osztrák uralomra emlékeztető politikai intézmények eltüntetésével párhuzamosan az uralkodó többségű római egyházat is demokratikusabbá tegye külső és belső szervezetében, s ez úton nácionalizálja. Egyelőre a pápa beleegyezésével akarták keresztül vinni a reformokat, de Róma ismert konzervativizmusán hajótörést szenvedtek. Erre a haladó klérus tagjai Dr. Fársky Károly vezetésével reform-klubot alakitottak, s megbeszéléseik eredményeképpen a római katholikus ritus teljes megtartásával cseh nyelven kezdettek misézni. Kiadtak egy cseh mise-könyvet, s amikor látták, hogy a nemzeti öntudatára ébredt nép szivesen fogadja a demokratikus újításokat, lassanként változtatni kezdettek az összes szertartásokon. Legelőször is elvetették az összes egyházi külső pompát, levetették a hagyományos ruházatot, s ma már csak az u. n. Husita újjas-palástot viselik,

a mellen a bibor Husita kehellyel, a galléron rövid kétágú stólával, — épen, mint Luther; az úrvacsorát a híveknek két szín alatt adják, t. i. borba mártott kenyeret; az egyes alkalmakkor való letérdelést szintén száműzték; új énekeket szövegeztek cseh nyelven, teljesen új dallamokra, — s ezzel aztán a régi latin nyelv teljesen el is tünt a szertartásokból. Mindezeken kivül kidolgoztak egy új keresztelési, esketési, temetési szertartást; a fülbegyónást nyilvános eklézsia-követéssé változtatták, az utolsó kenet helyett vigasztalást nyújtanak a szenvedőnek és a hátramaradottaknak.

Az 1920. évben összejövetelt tartván, a konzervativ elem kifejezte azon óhajtását, hogy miután Rómával nem boldogultak, dolgozzanak ki egy új Cyrill-Method liturgiát, s hogy a püspökök rendelésében megtarthassák az apostoli successiót, csatlakozzanak a szerb orthodox egyházhoz. E célból összeköttetésbe is léptek Belgráddal, de ott kijelentették, hogy csatlakozásukat szivesen fogadják ugyan, azonban csakis orthodox alapon. Erre kezdődött meg a minden oldalon való teljes kiválási folyamat nemcsak a római egyházból, hanem a tökéletes elválás mindennemű orthodoxiától. Az 1924. évben Prágában tartott kongresszuson Dr. Fársky Károlyt óriási többséggel pátriárkának választották, elfogadták az általa kidolgozott s ma is érvényben levő liturgiát, mely nagyrészben a római mise formáira emlékeztet, de lényegében és értelmében attól egészen különbözik. A liberális elem győzelmével így véglegesen eldőlt a csehszlovák nemzeti egyház sorsa; a sziléziai és más konzervativek kisebbsége magára maradt, s ma úgyszólván számot sem teszen. A liberálisoknak ma van 250 egyházközsége, 44 új temploma, 20 iskolája, 1 érseksége, 4 püspöksége és Prágában teológiai fakultása, ahol most 37 papnövendék nyer kiképzést Stejskal püspök személyes vezetése alatt. Templomaikban meg van még a régi oltár, de nincs semmi szerepe. Az oltár előtt egy hosszú asztal mellett áll a pap, állandóan szembefordulva a gyülekezettel. Az asztal egyszerű fehér himzett és felírásos takaróval van borítva, rajta két égő gyertya és sok virág. A szertartás, melyet szerencsénk volt végig szemlélni, az apostoli hitvallás elmondásával, illetve éneklésével kezdődik, melyre következik az evangéliumnak egyes részeiből való felolvasás, utána a szent beszéd; az „Úr testének“ felmutatása, a Miatyánk éneklése régi huszita dallamra, az áldozás és végül a megáldás. Az úrvacsora vétele a hivek részéről közvetlen a beszéd után következik. E külső keret-

ből látható, hogy a római liturgia egyes részei megmaradtak; azonban, ami azt betölti, már teljesen elüt a régi szellemtől. A pap részéről az egyes részletek elmondása, illetve eléneklése közben és alatt a közönség állandóan részt veszen a szertartásban, feleletekkel és énekléssel. A beszédet kivéve, egyetlen részlete sincsen az istentiszteletnek, melyben a közönség nem szerepelne. Figyelme folyton le van kötve, vallásos érzései külsőségekben teljes kielégítést nyernek, melyeknek egyéni megyilvánulását hatalmasan segíti elő a művészi változatosság.

Egy ilyen szertartás elvégzéséhez természetesen nemcsak a figyelem, de a gyülekezet részéről az önfegyelmezés is szükséges. E részben bámulatos az a rend és pontosság, mely az egész szertartást minden zökkenés nélkül síma lefolyásuvá és hatásossá teszi. Ugy hiszem, hogy ehez nagy mértékben hozzájárúl nemcsak a nagy közönség hagyományos fejlett zenei érzéke, hanem a büszke nemzeti öntudat is. Bármennyire is hirdetik a nemzeti egyház vezetői, hogy mozgalmuk tisztán vallási szükségletek kielégitése és a modernizálás okaiból indult meg, a nemzeti hagyományokhoz való erős ragaszkodás szelleme minden megnyilvánulásában kiérezhető. Valószinű, hogy hatalmi támogatásban is részesül, mert arra alig van példa a modern világban, hogy egy vallási reform-mozgalom hívei alig négy év alatt körülbelől két millióra szaporodjanak olyan erős katholikus államban, mint a Csehszlovák köztársaság.

Bárhogy is legyen a dolog, a csehszlovák nemzeti egyházban a teljesen liberális alapon álló szellem megnyilvánulását el nem tagadhatjuk. A papi ornátust a maga teljességében levetközték; az urvacsorát két szín alatt szolgáltatják; a mindennapi és a meghaltak emlékezetére szentelt miséket egészen törölték; az isteni tiszteletek alatt nemcsak a szentírásból olvasnak fel részleteket, hanem a világ összes nemzetei legnagyobb prófétáinak, költőinek vallásos vonatkozású műveiből is; a konfirmáció alkalmával az ifjak egyszerüen fogadást tesznek az Egyházukhoz és vallásukhoz való ragaszkodásról; a püspökök és papok rendelését egyszerű választással helyettesítik, a felszentelést pedig az első keresztények módjára, úgy a papság, mint a világiak kezének fejre tételével végzik; végül, minden elfogadott ritus és tan fejleszthető és megváltoztatható. Mindez olyan alap, amelyre szabadelvü szellemben épiteni lehet, s valószinű, hogy fognak is épiteni azok, akik Husz János vallási és Comenius nevelési rendszerét, mint tovább fejlesz-

tendő nemzeti hagyományokat és eszményeket a megújhodott élet modern keretei közé kivánják illeszteni. A cseheknek igen szép történelmi multjuk van; önállóságuk elveszítését kereken 300 évig sírattták, de nemzeti életük fejlesztését a kényszerítő körülmények között sem hanyagolták el. A világháboru zürzavaraiból való kiemelkedésük alkalmával már teljesen elő volt készítve a nemzeti hit továbbfejlesztésének útja; s aligha tévedek, midőn az egyházi és vallási reformok motivumait is az ez irányú tevékenység megnyilvánulásában látom.

Mindezek megemlítése után azonban nem hallgathatom el egy, a tulajdonképeni Szlovákiában szerzett tapasztalatomat. A „csehszlovák nemzeti egyház“ elnevezés a két népnek nemcsak politikai, de érzelmi egyesülését is jelentené; a valóságban azonban nem így áll a dolog. A nemzeti egyház határozottan hódít a cseh katholikusok között; ellenben a szlovákoknak, akik szintén katholikusok, egyáltalában nem kell — és pedig nem azért, mert irtóznának a demokratikus fejlődéstől, hanem, mert ez a mozgalom kizárólag csak nemzeti hagyományokból indult ki. Sőt a Szlovákok egypár községben az oda kirendelt cseh katholikus papokat sem fogadták el. A „csehszlovák nemzet“ elnevezés a valóságban épen úgy fest, mint a szerencsésen megboldogult: „osztrák-magyar nemzet“. Népek vallási hagyományainak megváltozásához s különösen erőszakos megváltoztatásához olyan politikai és társadalmi előkészületek szükségesek, melyek az új alapon való fejlődést érzelmileg is biztositják. A szlovák nép egészében ez az előkészület, illetve előkészítés, valamint az azt közvetitő intelligencia teljesen hiányzik — s ez okból a fentebb vázolt liberális egyházi és vallási mozgalom a belátható jövőben csak a tulajdonképeni cseh földön fog terjeszkedhetni. Mi örömmel üdvözölhetjük a hitéletnek a lelkiismeretbeli szabadság útján való eme legújabb megnyilatkozását s úgy hiszem, a szeptemberi kongresszus is ennek bővebb megismertetéseért tartatott éppen Prágában. Stejskal püspökük kijelentése szerint, a kongresszus lefolyásából és nagy sikereiből erős erkölcsi ösztönző erőt nyertek.

A német-, francia- és olaszországi liberális mozgalmak legfőképpen a professzori kathedrákról elhangzó tudományos nyilatkozatokban határozódnak. A tulajdonképeni egyházi, vallási élet meglevő hagyományos egyházi szervezetek keretei között mozog, ezeknek pedig épen elegendő gondjuk van saját intézményeik

fenntartásában, — s az Egyháznak az államtól való szétválasztása óta régi hiveiknek összetartásában. A liberális irányban való fejlődésnek erős gátat vet az a szomorú tény, hogy a középosztály erősen küzd az anyagi és társadalmi követelésekkel szemben, — az alsóbb osztályok pedig a forradalmi hatások következtében nemcsak, hogy elfordulnak a vallási élettől, de ahol még létezik ilyen, ott is erősen összezavarják a szociálizmussal. A nagy háború, minden úgynevezett demokratikus eredményei mellett különösen kétféle tipust állított elő; egyik a pénz hatalmához ragaszkodó elem, a másik a fölfelé törekvő munkás réteg. A közöttük levő állandó hatalmi küzdelem az előbbit arisztokratikus hajlamokra, az utóbbit a proletáriátus útjaira vezeti. A vallásos élet igazi liberális megnyilatkozása egyik oldalon sem kereshető, mert a pénz, mint hatalom, épen olyan mértékben gyűlöli a vallásos érzés szabadelvű megnyilatkozását, mint amilyen mértékben a proletárizmus az önmaga körén kívül eső erőkben nem hiszen. Amennyiben az elsőnek vallásos érzésbeli megnyilvánulásai vannak, az csak az orthodoxiához való menekülésében észlelhető, ahol igen előnyösen értékesítheti lelki tehetetlenségét; az utóbbinál vallásos motivumokról alig is beszélhetünk, mert minden ténykedésében egyetlen fegyvere az erőszak, amely sohasem ered lelkiismeretbeli forrásokból. Csudálatos, hogy épen Európa legnagyobb és legtudományosabban képzett nemzetei azok, amelyek ma nemhogy harcot folytatnának az általuk eleddig művelt liberális vallási tradiciók megmentése érdekében, sőt, leginkább politikai okokból, a retrográd elemeket hagyják érvényesűlni. Maholnap épen közöttük fog eltünni az emberiségnek az a tiszteletreméltó része, akik a vallásos szabadelvűségért, mint eszményért küzdöttek, akik ez eszmény igazságának kézzelfogható eredményeit tárták a látó ember elébe. Eszmények igazságáért csak olyan elem harcolhat, amelynek nemcsak, hogy veszíteni valója van, de az élet minden oldalon való fejlődési megnyilatkozásaiból nyerni is akar. Az egész világ ez eszményi igazságokból élt, azok bíztosították haladását, azok teremtették meg nagyszerű intézményeit, s mindezeknek jótékony eredményeit úgy a nagy háború alatt, valamint az azt követő úgynevezett „demokratikus“ berendezkedésekben politikai célok elérésére bocsátotta és bocsátja ma is. A nagy nemzeteknek, melyek a világnak egy Wyclefet, egy Servetet, egy Luthert és egy Calvint adtak, ha továbbra is vezetni, irányítani akarják az emberiség lelki hala-

dását, korlátozniok kell a pénz és a politika mindeneket saját jármaikba hajtó hatalmát, mert ez a két hatalom fordítja el a nagy tömegek lelkét a haladásra vezető eszmények követésétől, s alakítja át egyes rétegek benső életét olyanná, amely a bolsevizmust lelki megváltásnak tekinti; s meg kell vallanunk, hogy a nagy háború és az azt követő osztozkodások egyetlen pozitiv lelki eredménye a bolsevizmus kiemelkedése. Hogy ezzel az eredménnyel mit csinálnak, azt láthatjuk az egész Nyugat kapkodó erőmegfeszítésében és az egész Kelet tökéletes elposványosodásában. A német, olasz és francia iskolákban ma már vallásos nevelés nincsen; az angol és skót iskolákat lefoglalta az orthodoxia. A liberális haladás iránymutatását tehát csak a lelkileg művelt kisebbségi elem egyéni önfeláldozó munkájától várhatjuk, s e részben a prágai kongreszszuson megjelent nagyszámú angol, német és francia delegátusok kitűnő példát adtak.

Jó magam — és velem, úgy hiszem, igen sokan — abban a meggyőződésben voltam, hogy a háboruban részt nem vett más államok, mint Hollandia és Dánia, gazdasági és vallási tekintetben nem szenvedtek sokat a káros következményektől. Sajnosan kell megállapítanunk, hogy ott az orthodoxia még nagyobb igényekkel áll elő, mint máshol. A világfelfordulást és szomorú átkait úgy állítják népük elébe, mint a liberálizmus káros elfajulását, — az addig elért eredmények megsemmisülését pedig saját gyengeségének tulajdonítják. Hollandia a régi spanyol és osztrák politikai kapcsolatainál fogva ma is erősen katholikus. A reformált egyház, mely a lutheri és kálvini teológia keverékéből állott elő, csak gyenge erővel áll szemben a reakciós irányzattal, de munkássága elhatározott és szilárd. Magukat protestánsoknak nevezik, de miután egyes tanok értelmezése miatt igen sokfelé szakadtak, s a sokfelé elágazó irányokat nem tartja össze semmi közös szervezet, — érzik gyengeségüket is. Ebben a tekintetben a legújabb idők eseményei ott is bizonyos haladásra mutatnak. A liberális mozgalmak igen tevékeny vezére az 1925. év őszén elhunyt Roessing Henrik leideni tanár volt, aki nemcsak megértve, de át is érezve az új idők szükségleteit, különösen az ifjúság lelki életébe kivánt teljesen új szellemet átoltani. Tanulmányozás céljából beútazta Angliát, Németországot és az Egyesült-Államokat, s ez útjából visszatérve összehivta a holland liberális gyülekezetek képviselőit, s velök együtt megalakitotta a „Szabad protestantizmus központi bizottságát“

Amsterdamban, ahol különösen az ifjuság lelki életének irányításában Wijngaarden tanár, a bizottság mai titkára működik valóságos apostoli lelkesedéssel. Tiszta öröm volt Hollandia rokonszenves delegátusainak ajkairól hallani e mozgalom ismertetését, amelyet nemcsak nemzeti, de nemzetközi alapon is tovább akarnak fejleszteni. Aki ismeri Hollandia történelmét, az tudhatja, hogy a Habsburg-ház spanyol ága milyen könyörtelen politikát folytatott a katholicizmus erőszakos terjesztésében, s milyen küzdelmet fejtettek ki ellene a remonstránsok. A „szabad protestáns" mozgalom ma, mint a remonstránsok lelki utódja fejt ki erős munkát, melynek eredményeképpen tagjainak száma Hollandiában, Dániában és Németországban háromszázra emelkedett.

Felolvasásom végére hagytam az Északamerikai liberális mozgalmak megemlitését, mert arról elegendő annyit mondanunk, hogy ma is teljes virágzási idejét éli. Ott ma is az unitáriusok vezetnek, s hatalmas anyagi és szellemi szervezettségük még sok ideig biztosítják számukra e szerepet. Dr. Cornish, Dr. Shippen, Dr. Pierce, Dr. Bradley és még igen sok más jelesség nevei elegendő biztosíték arra nézve, hogy a jövő fejlődésében higyjünk. A liberálizmus haladásának legelső feltétele a tökéletes szabadság, mely a lélekre semmi nyügöt nem szab; s habár az Egyesült-Államok népe szintén érzi a bolsevizmus káros hatásait és teljes erejével küzd ellene, szabadságérzete bizonyára meg fogja menteni a reakciós törekvések átkaitól vallási téren is.

A szabadelvü vallásos mozgalmak ismertetését azzal végzem, amivel elkezdettem. E mozgalomnak ismeretéhez és átértéséhez szükséges ismernünk a bibliai kritika és az összehasonlító vallástudomány ama határozottan megállapitott eredményeit, melyek az emberi lélekben kifejlődő egyéni Istenhit épületét ma már teljesen új alapokra fektetik. A hagyományok, a hittételek, a dogmák egyáltalában nem fejlesztői a vallásos életnek, sőt egészen ellenkező irányban hatnak; mert a vallás az emberiség egyetemes lelkiismeretét szabályozó hatalom lévén, nemcsak hogy külső, de belső korlátozásra sem szorítható. Emberi tudásunk minden tapasztalati téren csak viszonylagos, — emberi érzésünk pedig éppen a tapasztalati világban végtelen; s ha az elsőnek érvényesüléséhez megengedünk minden szabadságot és élünk eredményeivel, akkor e szabadságot biztositó és előmozditó lelki érzéseink megnyilatkozását sem fojthatjuk vissza dogmai meghatározásokkal. Ezen ok-

ból a vallási liberálizmus minden tevékenykedő jelenségét úgy tekintjük, mint az egyetemes emberiség lelki életét jótékonyan szabályozó hatalmat.

Lőfi Ödön.

Elnöki megnyitó beszéd az idéni főtanácsi gyülésen.

Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Főtanács!

Egy, a csalódásokban, megpróbáltatásokban, aggodalmakban, tűrésben, sőt szenvedésekben nem csökkent sulyú év után, összeült újra Egyházi Főtanácsunk önkormányzati ügyeink elintézése végett. Legyen első szó a meleg üdvözlet szava, mellyel Főtanácsunknak egybegyült tagjait üdvözlöm.

Kövesse nyomon az elismerés és köszönet hangja azért, hogy egyházunknak és intézményeinknek sorsa s így önkormányzati ügyeinknek rendezése iránti érdeklődésük a tünő idővel nem fogyatkozott meg, hanem — mint a jelenlevők hatalmas számából megállapítom, — még növekedett.

E tény különös örömmel és megnyugvással tölti el egyházunk vezetőségét, mert az, aki üléseinken résztvesz, e tényével egyházi ügyeink iránti érdeklődését bizonyitja, az az érdeklődés pedig, mely a mai nyomasztó viszonyok között is megnyilvánul, az már az öntudatosságnak beszélő bizonyságtétele. Ez évről-évre ismétlődő és fokozódó bizonyságtételből ma már édes megnyugvással állapíthatjuk meg, hogy öntudatos unitárizmás nemcsak létezik, de fokozatosan erősödik is. Erős óhajunk és lankadatlan munkairányunk kell maradjon az, hogy ez öntudatosság állandóan terjedjen, s végül valamennyiünket áthasson, mert csak így leszünk elég erősek az útunkba tornyosuló akadályokkal megküzdeni, azokon győzedelmeskedni, az általános emberi közmívelődés szempontjából való értékes voltunkat bebizonyítani, s a nemes hivatású egyházunkra váró feladatokat megoldani.

Főtanácsunk érdemleges munkájának megkezdése előtt kegyeletes érzelmekkel kell megemlékeznünk elhunyt királyunkról, ki hosszas földi szenvedés után ez év julius 20-án elhunyt. Alattvalói hódolattal veszünk részt az országunkat és uralkodóházunkat ért ezen nagy veszteség fájdalmában, s kérjük a jó Istent, hogy adjon elhunyt királyunknak hosszas szenvedései után csendes pihenést;

s egyúttal mi is éltetjük a kis Mihály királyunkat s kérjük a Mindenhatót, hogy nyújtson neki az alattvalók fájdalmát is megértő érző szivet, s oltsa bele abba az emberi méltóság egyenlőségének érzületét;

kérjük a Mindenhatót, hogy ő Felségét fenkölt gondolkozású lelkek vegyék körül, neveljék és tanítsák; kik a boldogságra hajló szivet és jövőbe néző tekintetet az igazság megismerésére, a szenvedések meglátására irányítsák, s segítsenek megérlelni benne azt a tudatot, hogy az uralkodás nehéz gondját és munkáját csak az összes alattvalók boldogulása és szeretete édesítheti meg és teheti elviselhetővé.

Legutóbbi főtanácsi ülésünk óta újra változás történt országunk kormányzásában. A letünt kormánytól bőven kaptunk igéretet az egyházunk és intézményeink jogosult igényei elismerése és méltánylása tárgyában. Sajnos, ez igéretek — igéretek maradtak. Sem az annyi fáradozással szorgalmazott egyházi államsegélyt; sem hitvallásos iskoláink nyilvánossági jogának általános elismerését, maig meg nem kaptuk. Mindezek mint el nem intézett ügyek mentek át az új kormány kezelésébe. Éber figyelemmel kisérjük sorsukat, s nem adtuk fel a reményt, hogy a jövőbe néző belátás végül is győzedelmeskedni fog az elfogultság felett, s hogy törvényes jogaink végül is érvényesülni fognak. Érvényesülniök is kell, mert mindazoknak megadása által nemcsak az úgynevezett állami konszolidáció halad hatalmas lépéssel előre, hanem mert igényeink igazságosak, s törvényesek. Lehet, hogy várakoznunk kell még ezeknek kielégítésére, bár nem késhet az már soká; addig is hivatásunk elszántan ragaszkodni törvényes jogainkhoz, tűrnünk érettük a várakozás bizonytalanságának sorvasztó érzetét, tűrni még a nélkülözést is, abban a tudatban, hogy megpróbáltatásunk elviselésében hiveink rokonszenves támogatása és Istenünknek támogató keze segíteni fog.

Mintha az egyházi életnek általános és erőteljesebb megmozdulását állapíthatnók meg napjainkban. Sűrű egymásutánban vonultak el szemeink előtt különböző egyházi mozgalmak. Alig mult el ref. hittestvéreink kerületi közgyülése, nyomon követte azt a brassói ref. nagyhét. Rövid időközben róm. kath. hittestvéreink csikszeredai nagygyülését láttuk, s pár hét előtt már Statusgyülésüknek voltunk a tanui. Élénk figyelemmel és meleg érdeklődéssel kisértük tevékenységeiket. Tettük annál is inkább, mivel mindannyival közös a

célunk. Hisz mindannyinak az erkölcsi érzés uralma határainak kiszélesbbítése, az ősi örökségeink és hagyományaink megvédéséhez való szivós ragaszkodás fejlesztése, az összetartozás érzetének erősbbítése, öntudatos faji érzés és öntudatos egyházias cselekvés bevezetése volt az iránytűje.

Az ily irányú kutatások eredményéül máris meg kell állapítanunk, hogy a tudomány újabb és újabb nagyjelentőségű felfedezései az anyagiak szerzésének és csoportosításának lehetőségeit észrevehetően könnyítik; azonban el kell ismernünk azt is, hogy a csoportosítás és könnyítés eredménye csak részlegesen siet az erkölcsnevelő és hiterősítő intézmények fejlesztésére. Igy a fizikai ember és az erkölcsi ember között nem teljes az összhang; nem megfelelő az arány. Ép azért örömmel kell üdvözölnünk az egyházi élet minden megmozdulását, az okok és okozatok kutatását, az összhang megteremtésére irányított tervszerű munkát. Természetesen örömmel üdvözöljük a theologiai tanári kar és lelkészi karunk által épen napjainkban rendezett továbbképző üléseket is. Ilyenek szükségét bizonyítja ez üléseknek lelkészi karunk által történt érdemes látogatottsága, s az az értékes érdeklődés, mely a felszólalásokban megnyilatkozott. Vajha törekvéseink eredményesek lennének, vajha az erkölcsi élet mezején sikereket biztosítanának.

Nem térhetek ki a főgimnáziumok úgynevezett leépítésének kérdése megemlítése elől sem, mert hisz ez kath. hittestvéreink Státusgyülésének tárgysorozatán szerepelt, s nálunk is egy röpiratban már érintve lett. Fájdalmasan érint főgimnáziumaink bármelyike leépítésének még a gondolata is. Megnyugvással állapíthatjuk meg, hogy annak közvetlen veszélyét elhárítanunk sikerült, s ezért — bár föltétlen főtanácsi hatáskör alá tartoznak — nem szerepel tárgysorozatunk rendén sem. Azonban meg kell állapítanom azt is, hogy mindkettő megtartásának lehetősége az anyagi erőforrásaink fokozásától, áldozatkészségeink mértékének fejlesztésétől függ. Az egyetemes egyházi adónak rendszeres befolyása is jelentős szerepet játszik e kérdésben, miért ez adónak kérdését főtanácsunk minden egyes tagjának és hiveink mindannyijának nem lankadó figyelmébe kell ajánlanom. Fennmaradásunk és fejlődésünk egyedüli szilárd alapja amúgy is az önerő és önbizalom.

Hálásan kell megemlekeznünk angliai és amerikai hittestvéreinkről, kik a mult év során is több izben felkerestek, s igazán testvéries szeretettel törekedtek erősíteni minket a hitünk, vallásunk

és intézményeink fenntartása és védelme iránti verejtékes küzdelmeinkben. Vajha e testvéries szeretetre érdemes voltunkat bebizonyítottuk volna és bebizonyíthatnók.

Ezek után ismételten melegen köszöntve főtanácsunknak tagjait, kérem, hogy tárgyalásaink során törekedjünk egymás megértésére s a kölcsönös megértő bizalomra; s kifejtendő munkánkhoz és munkánkra kérem egyetlen Istenünk segedelmét.

Jelen évi főtanácsi ülésünket megnyitom.

Dr. Ferenczy Géza,
főgondnok.

Unitárizmus és modernizmus, mint vallásos irányzat.

Irta: **I. T. Sunderland**, amerikai unitárius lelkész.

Az unitáriusokat közelről érdekli az ú. n. modernizmus. Az a küzdelem, mely napjainkban a modernisták és fundamentalisták között foly, igazában véve, de más néven ugyanaz, mint amelyet egész történetük folyamán az unitáriusok folytattak az orthodoxiával. A fundamentalizmus csak más neve az orthodoxiának, valamint a modernizmus is csak más neve a „szabadelvű kereszténység“-nek vagy „szabadelvű orthodoxia“-nak.

Az unitáriusok modernisták, régi modernisták, akiknek hosszú időre visszanyuló tapasztalatuk van. Olyan modernisták az unitáriusok, akik nem „táboroztak a pusztában“ és nem szándékoztak örökre ott maradni, hanem belső kényszer folytán tovább mentek a szemük elől soha nem tévesztett „igéret földje“ felé, vagyis „a könnynek földje s a vizek forrásai felé, a búza és árpa, a füge és gránátalmák földje felé“, olyan földre, ahol „az emberek szükséget nem érezve ehetnek kenyeret“.

A világon csaknem minden haladás a „bölcsőben fekvő csecsemő“-vel kezdődik. Azokkal az első próbálgatásokkal, melyek a gyermekhez olyannyira hozzátartoznak. Próba és tapasztalat által, siker és sikertelenség között fejlődik az. Ez az igazság az unitárizmusról s ezt mutatja a modernizmus is. Mindazt a sántikáló és botorkáló lépést, melyet a modernizmus tesz ma, megtette a multban az unitárizmus. Az unitáriusok már régen megkisérelték összhangba hozni a bibliát a tudománnyal, pl. a Genesis teremtés-

történetét a Geologiával. De már jóideje belátták a feladat lehetetlenségét. Az unitáriusok a biblia csalhatatlanságának a megmentésével is megpróbálkoztak; de kénytelenek voltak felhagyni vele. A modernisták is kénytelenek lesznek lassan, de biztosan ugyanezt tenni.

Az unitáriusok megpróbálták a multban megtartani azokat a tanokat, melyekhez ma a modernisták ragaszkodnak — egészen a szűztől születésig és fizikai feltámadásig; de bizonyos küzdelem után, mely éppen olyan volt, mint amilyennek a központjában a modernisták állanak ma, fel kellett, hogy hagyjanak vele; egyfelől azért, mert keresztény szempontból, még ha igaz volna, sem lényeges az, másfelől pedig azért, mert semmiféle történeti ténynek a bizonyosságán nem nyugszik az. Értelmes és elfogulatlan ember kételkedhetik-e abban, hogy a mai modernistáknak is ezt az útat kell követniök és erre az eredményre kell jutniok?

Az unitáriusok nem kis erőfeszítést tettek arra, hogy megtartsák a régi hitcikkeket, jóllehet meghaladták azokat (ami általánosságban áll az ú. n. „Apostoli Hitvallás“-ra is); továbbá arra, hogy ajkukra vegyék a hit és szertartások tételeit, „szellemi fenntartással“; megpróbálták, hogy használják a megszokott és kedvelt theológiai és egyházi szavakat és kifejezéseket, jóllehet azok igazságában többé nem hittek; megkisérelték, hogy olyan jelentéseket adjanak a bibliai mondásoknak, melyeket íróik bizonyára visszautasítottak volna; ragaszkodtak a régi tanokhoz akkor is, amikor már nem hittek azokban, legfeljebb csak „képletes“ vagy „allegorikus“, „költői“ vagy „mystikus“ értelemben, melyet azonban nem értett senki s értelmét sem gyanította, ami éppen ezért nem volt egyéb, mint népcsalás. Végre is minde próbálgatásokat félre kellett tenniök, mert látták, hogy az ilyesmi nem tisztességes dolog. Vége kellett, hogy legyen annak, hogy a szószéket és templompadokat kétszinüséggel tegyék kedveltté s a vallásos tanítás üres szavak, élettelen formák és mesterséges hit tárgya legyen. Bizonyos, hogy a modernisták is előbb-utóbb kénytelenek lesznek ezt tenni.

Az unitárius mozgalom nagyon régi keletű. Gyökerei után lehet nyomozni ép annyira, mint a ren issance korszaké után Európában. Azonban a keresztény eszme igazában akkor kezdett ébredezni nyugalmából vagy mély álmából, amikor a világban jelentkező új tanítások, új vizsgálódások és felfedezések eredménye a vallásos gondolkozásra is kezdte éreztetni hatását.

A protestáns népek Luthert és Kálvint reformátoroknak nevezik. Igaz, hogy bizonyos mértékben azok voltak. A római katholikus egyház szellemi és egyházi zsarnokságát bizonyos fokig gyengítették, aminek fontossága elvitathatatlan, s az emberi gondolkozást is bizonyos tekintetben új irányok felé terelték. *De a vallásos hit reformálására ők nem sokat tettek.* A sötét és babonás theológiát, mely a nép lelkét mindenütt fogva tartotta, lényegében úgy hagyták, amint volt. Velök egy időben azonban éltek szélesebb látókörű, mélyebb tekintetű és bátrabb gondolkozású emberek, akik, ha szabadon folytathatták volna útjukat, sokkal nagyobb reformációt teremtettek volna, sokkal tisztább világosságra vezetve a sötétségből a kereszténységet. Bruno, kit a római inquisitio megégettetett, egyike volt ezeknek. Servetus, kit Genfben Kálvin égettetett meg, egy másik volt. Dávid Ferenc Magyarországon s Socinus Lelius és Faustus, kik Olaszországban, Magyarországon és Lengyelországban működtek, szintén ilyenek voltak.

Amaz idők e legigazibb reformátorainak tanítása és munkája nyomán erős unitárius mozgalom támadt Magyarországon és Lengyelországban. Lengyelországban korán elnyomta a mozgalmat Róma hatalma; Magyarországon a legtisztább és legszigorúbb jellem elnémítása után szintén nagyfokú üldözés indult meg az unitáriusok ellen, de megapadt számuk ellenére is a mozgalom fennmaradt napjainkig úgy Magyarországon, mint különösen a ma már Romániához tartozó Erdélyben, mint a vallásos világosságnak és szabadságnak őszinte hirdetője.

Ezek az emberek és mozgalmak voltak a valódi szabadelvű vallásnak legkorábbi hirnökei a modern világban. Követte őket Hollandiában az arminianus mozgalom, mely a maga módja szerint juttatta kifejezésre a szabadelvűséget; Angliában a deistikus mozgalom, mely más módon fogta fel a szabadelvűséget s végre az unitárizmus, mely magától érthetősége folytán, kiterjedésben és szabadságban folyton fejlődve, szervezetlen formában Németországban és másutt, szervezett alakban Svájcban, Hollandiában és Franciaországban, különösen pedig Nagy-Brittániában és Amerikában jelentkezett. Újabb hódításai területén ma legtisztább alakjában Anglia unitárius egyházaiban található s az Egyesült-Államok unitárius és universalista egyházaiban.

Ilyen az a történeti folyamat, melyet a kereszténység valódi reformációja a 16. századtól számitva tett. Amint ez a reformáció

nem kezdődött Lutherrel és Kálvinnal, úgy az általuk szervezett egyházak sem lettek annak igazi előmozditói; az igazi reformációnak inkább akadályozói voltak mindig s mint egyházak, akadályozói ma is.

A világosságnak azonban nagy hatalma van a terjeszkedésre; behatol oda is, ahova nem hivják és szükségét nem látják. A modern világ felvilágositó befolyása alól, mely az unitarizmust létrehozta, nem vonhatták ki magukat sem az orthodox protestáns egyházak (mindegy, hogy lutheránus vagy kálvinista), sem a római katholikus egyház.

Mintegy 20 vagy 30 év előtt erős liberális vagy „modernista“ mozgalom indult a római katholikus egyházban, melynek vezetői az egyház legkiválóbb tudósai közül többen voltak. Minthogy azonban az szellemében és irányában tisztán unitáriusnak látszott, a legerélyesebben elfojtották. Mindazáltal eléggé ismeretes, hogy a katholikus egyházban sok liberális, lényegében unitárius gondolkozás van, melynek nyilvánitása szigoruan el van tiltva.

Kezdettől fogva minden protestáns egyházban volt több-kevesebb liberálizmus vagy modernizmus. Az „eretnekség“-nek minden orthodox egyházba való ez a betolakodása a modern tudomány fejlődésével s a bibliai és más tudományok haladásával erősbödött; mert valahova ezek eljutnak, bizonyos, hogy az „eretnekség“-et előidézik. Az eretnekség formája csaknem változatlanul az volt mindig, mely az unitarizmus felé tekintett. A mai modernista mozgalom nagy vonásaiban tisztán ugyanaz.

Hogy az u. n. liberális orthodoxia vagy modernizmus mily törvényszerüleg és logikusan vezet a teljes unitárizmusba, — ha szabad utja van, vagy egyházi tekintély nem félemlitette és akadályozta meg, — mutatja az a tény, hogy Angliában a 18. század vége felé nagyszámu presbiterianus egyház lett unitáriussá és hasonló mozgalomban Uj Angliában a 19. század elején egyetlen évben nem kevesebb, mint 130 congregationista egyház tette ugyanazt. Ezek az egyházak a multtól a jövő felé forditva tekintetüket, egyszer csak azt vették észre, hogy a hitcikkekkel és csalhatatlanságokkal való szakitás felé elindultak, mert azok idők folyamán sötétebbek lettek, mint saját felfogásuk s bizonyos mértékben elfogadták az ész, az értelem tekintélyét s az örökké müködő isteni kinyilatkoztatásokat — s végeredményében semmi más logikai vagy észszerű cél nem volt számukra, csak az unitarizmus.

Az ú. n. liberális orthodoxia minden alakját ingatagnak, átmenetinek látták, mely futóhomokszerű alapon nyugszik.

Ugyanez látszik abban a tényben, hogy az amerikai unitárius egyházak papjainak mintegy fele olyan ember, ki az orthodoxoktól jött át. Ők „liberális orthodoxok," felfogásukban modernisták voltak. Iskolai és theológiai nevelésüknél és becsületes gondolkozásuknál fogva nem voltak idegenek rájuk nézve a liberális és haladó eszmék, melyeket érvényesiteni akartak a vallásban, mert azok nemcsak igazaknak, de fontosaknak is látszottak előttük, ép ezért szükségét érezték, hogy prédikálják azokat. De tehették-e ezt szájkosárral? Tehették-e alamizsnára szorulókkal a saját egyházukban és eretnekséget-üldözö testvér papoktól körülvéve, akik minden szavukra vigyáztak, hogy lássák, vajjon igazak-e a hitben? Tehették-e becsületes lélekkel, hogy megtartsák az egyház megállapitott tanát és terjesszék azt, amikor többé már nem hittek abban?

Igaz, hogy a testvérpapok közül sokan, kik a liberális (valójában unitárius) felfogást, melyre jutottak, úgy akarták érvényesiteni, hogy megmaradtak régi egyházukban s lelkiismeretük kielégitésére és megnyugtatására s tisztább felfogásuknak a bilincsekkel való összeegyeztetésére módot kerestek, — de a lelkiismeretesebbek ezt nem tudták tenni. Szerettek volna megmaradni ők is a régi közösségben, melybe belenőttek s melyhez ragaszkodtak. *De reájuk nézve mindennél többet jelentett az, hogy becsületesek és szabadok legyenek.* Igy, a léleknek bizonyos belső küzdelme és válsága után, melyet senki nem tud megérteni, ha nem próbálta, végre is engedelmeskedtek az isteni szónak, mely hozzájuk is eljutott, mint egykor az öreg Ábrahámhoz, mondván: „Eredj ki a te földedből, a te rokonságaid közül, a te atyádnak házából, a földre, melyet mutatok néked." (I. Mózes XII. 1.) Igy találták meg azt a földet, ahol *szabadok és becsületesek tudtak lenni.*

A modernisták csaknem egyöntetüleg törekednek arra, hogy „orthodoxok" maradjanak s nem akarják bevallani az unitárizmussal való lelki összeköttetésüket vagy rokonszenvüket aziránt. Szokás szerint hitüket „liberális orthodoxiá"-nak nevezik. Tágabb értelemben ez a megjelölés megengedhető, de szorosan véve zavaros. *Valójában liberális orthodoxia nincs. Az igazi orthodoxia, az az orthodoxia, mely a történeti hitcikkeket, hitvallásokat és theológiákat összes tételeiben meghatározza, nem liberális és nem is lehet az.*

Az nyugodt, megállapodott, haladásellenes, változhatatlan egyszer s mindenkorra. Szabatosan fejezve ki: „liberális orthodoxia“ nem egyéb, mint ellenmondás önmagában. Ez a kifejezés valójában egy keverék, mely nagyon változik tartalmában, igen bizonytalan és ingatag. Az orthodoxia részint tulhaladott elemekkel van átitatva, részint elfogadta az észszerű, modern, unitárius eszméket. Az orthodoxia kezd útat nyitni a modern tudománynak racionalis, ethikai, szellemi és gyakorlati szempontból egyaránt. Ez az út a megcsontosodott theológiától a Jézus vallásához vezet s ezért ennek az útnak végső és kikerülhetetlen célja az unitárizmus.

Dr. Eliot A. Sámuel mély igazságot mond, midőn kijelenti, hogy az összes orthodox egyházak, ha haladni akarnak, lényegileg az unitáriusok nyomaiba kell hogy lépjenek; „amit mi tettünk, azt kell hogy tegyék ők is; az általunk kitaposott útakon kell hogy haladjanak ők is.“

Angolból forditotta: **Kovács Lajos.**

Miért van az unitárizmusnak jövője?

Nehéz e folytonos változások világában bármely dolognak állandóságáról beszélni. Sőt nemcsak nehéz, de szinte lehetetlen is. Csak felületes ember tud könnyedén szólani valamely elkövetkezendő dolog bizonyosságáról. Nem lehet már csak azért sem, mert minden embernek oly kicsi helyen áll az objektivitása, a szemléltető világot a maga igaz valóságában megbírálni tudása, hogy még a szem előtt lefolyó tüneményekről és dolgokról is a maga kedélyvilágához idomított, egyénenként változó ítéleteket állapít meg. Hogy tudna tehát valamely dologról, melynek még lényegét s a jelenben adott valóságát sem képes meglátni, hogy tudna egy ilyen dolognak jövőbeli helyzetéről magának tiszta képet alkotni?

S ha mégis mindezt megtenni igyekszik, szükséges, hogy a legalaposabb és legkörültekintőbb eljárással tegye ezt. Figyelembe kell vennie a megfigyelendő dolognak az előítéletektől és emberi befolyásoktól független valódi lényegét. Aztán az univerzális emberi pszihét, mely törvényszerű fejlődése folytán ösztönszerűleg kivet magából egyes eszméket vagy hatásokat. Aztán össze kell

vet le az illető tárgy megismert lényegét, az általános emberi pszihe univerzális tulajdonságaival.

Az unitárizmus lényegét ismerjük és nekem nem is lehet célom erre bővebben kiterjeszkedni.

A második tényező, az univerzális emberi psziche általános változásai, röviden leszögezhetők: az emberi lélek mindenkor ösztönszerüleg törekszik a homályosnak, a misztikumnak megmagyarázására. Benne rejlik az emberi elme természetében, hogy ösztönszerüleg irtózik a megmagyarázhatatlantól, a sötétben uralkodó eszméktől. Az emberi történelem ókorában élőknek primitiv magyarázatai is ezt igazolják. Mikor két kő összeütközéséből szikra pattant ki, másként meg nem magyarázhatván, akaratcentrumoknak vélte ez élettelen testeket, melyek tulajdon önakaratukból adták e e tüzet. Tehát már magyarázni törekedtek. Az emberi lélek fejlődése során e magyarázatok tökéletesbedtek, de a hajlam, a vágy ugyanaz maradt.

Ezek után jön a harmadik kérdés megvilágítása: hogyan viszonylik az unitárizmus alaplényege az emberi lélek fokozatos fejlődéséhez. Meg fog-e felelni a mind többet és többet kívánó ész és lélek követelményeinek? Ki fogja-e elégíteni a fejlődésében soha meg nem álló emberi lelket? Lépést tud-e tartani azzal az eszmebeli fejlődéssel, melyet észreveszünk ha akár a történelem lapjaira tekintünk, akár a jelen napokat vizsgáljuk is. E kérdésekre csak igennel felelhetünk. Az unitárius vallási eszmék az emberiség fokról-fokra való haladásával szemben, oly szembetűnő ugrást jelentenek, hogy ezek mondhatni jó idővel megelőzték korukat. Az univerzális emberi léleknek bele kell fejlődnie e légkörbe, amíg azt teljesen magáévá tenni, asszimilálni tudja. Ha az unitárizmusnak valódi fejlettségét tapasztalni akarjuk, nem kell egyebet figyelembe vennünk mind azt, hogy mennyiben emelkedik ki tisztaságban az univerzális emberi pszichét ma is kielégítő többi vallások közül. Mert ma még az emberiségnek elenyészően kicsiny százaléka érez igazi lelki szükségletet az unitárizmus emelkedettebb tisztasága után, ami csak azt bizonyítja, hogy még nem emelkedett arra a fokra, — nem értelmi, hanem tisztán lelki szempontból, hogy azt teljesen át tudja élni, érezni és érteni.

Lássuk tehát, hogy minő fejlődést mutat az unitárizmus a többi vallásokkal szemben? Ott van legelőször is a minden vallás alapját képező Isten hit. Nemcsak az emberi léleknek, de az ész-

nek is követelménye, hogy higyjen egy felsőbb valóságban, aki nélkül mint őserő nélkül semmit megmagyarázni nem tud. Istenben hinni nemcsak lelki szükség, hanem észkövetelmény is. A kérdés most csak az, hogy melyik vallás hogy fogja föl, törekszik és tudja megmagyarázni az Isten lényegét. E kérdés tárgyalásánál elmellőzöm azon primitivebb fölfogásokat, melyek az emberi léleknek csak első tapogatózásai voltak, hanem rátérek azon gondolatokra, melyek az emberi lelkeken ma is tulnyomólag dominálnak?

A zsidó vallás Jehovája egyetlen-egy személyű Úr, erős, bosszúálló Isten. Ez eszme nem egyeztethető össze az Istennek megnyitatkozó munkásságával. A mohammedánok Allahja egészen nemzeti jellegű, nem univerzális, e hitforma nem tud az általános emberi lélek szerves része lenni.

A Jézus hitében alakult ki Isten létének fogalma a legtisztábban: Isten a szeretetnek Istene, testnélküli valóság, végtelen és halhatatlan lélek, kinek a szeretet nem csupán tulajdonsága, hanem éppen lényege. E tiszta magasztos hitbe egy, az egész hitforma lényegét megváltoztató vélemény csúszott be az idők folyamán: Isten háromszemélyűségének gondolata. Jézus munkásságának nagyszerűségét ugyanis emberi adottságokból kimagyarázni nem tudták. Azt mondták, hogy így élni és munkálkodni csak Isten tud, tehát Jézusnak Istennek kellett lennie. E fölfogáshoz később az a hit járult, hogy maga a szentlélek is, mely Jézust munkára ihlette, isteni lényegű. Első pillantásra látszik, hogy e hitbeli misztikum, mennyire ellenkezik a józan ész kritikájával. Ellentétben áll az ésszel először az „egy személyben három“ fogalma. Aztán hogyan hihető, hogy a világban tapasztalható végtelen rend és hármónia a dolgok egységes és céltudatos megalkotottsága három különböző lénytől származna és kormányoztatna?

Ott tűnt ki legelőször az unitárizmus emelkedettsége, mikor az „oszthatatlanul egy“ Isten eszméjét megteremtette, vagy ha úgy tetszik, fölujitotta a Jézus által megismertetett Isten eszmét. Az unitárizmus emellett megtartotta az Istenről való hitet jézusi magaslaton, imádván őt, mint a véghetetlen szeretet és igazság Istenét. Ezt igyekezett megőrizni a többi keresztény vallásfelekezet is, de e ponton ellenkezésbe jőnek önmagukkal. Azonban ez ellentmondás már nem olyan, amilyent az Isten eszme kifejtésénél vehettünk észre. A szentháromság ugyanis ellenkezésben állhat a józan ésszel, de azért, mint hitforma, szép s a hívő lélek benne

megnyugodhatik. Van azonban egy pont e hitvallásokban, mely nemcsak az ésszel, hanem a lélekkel is ellenkezésbe jön. Ugyanis a többi vallásfelekezetek amellett, hogy Istent az örök szeretet megtestesülésének vallják, azt hirdetik, hogy Jézusnak Isten elrendelése szerint az emberiség bűneiért kellett szenvednie és meghalnia. Ilyen értelemben hiszik és vallják ők Jézus megváltói munkásságát. Ebbe, hogy egy ártatlan szenvedjen sok bűnös bűneiért, a lélek sem tud megnyugodni s nem is egyeztethető ez össze az örök, a halhatatlan, az abszolut szeretet és igazság gondolatával.

E ponton már nemcsak észbelileg, mint az előbbin volt, hanem lelkileg is emelkedettebb az unitárizmus tanítása, mely Jézus megváltói munkásságát úgy értelmezi, hogy Jézus megszabadította, — de csak tisztán lelki és erkölcsi értelemben, — a bűntől és a haláltól. A bűntől úgy, hogy megmutatta az emberiségnek a bűn aljasságát, az emberi méltóságot annyira lealázó voltát, aztán egész életével példát adott a bűntelen, a nemesen tiszta életre. A haláltól pedig úgy, hogy a halál félelmét egy jobb jövő, az örök élet reményének élesztgetésével, az emberi lélekből kiirtotta. Ezekből látszik igazán az unitárizmus magas fejlettsége, hogy még a hitvallások zenitjén álló többi keresztény vallásfelekezet közül is kiemelkedik, mert bár azoknál nem mindenben nyugtatja meg jobban a lelket, de minden tételében megfelel a tiszta ész kritikájának.

A fentebbiekből kitűnik, hogy az unitárizmus hogyan viszonylik az általános emberi psziche fejlődésének törvényeihez. Láthatjuk, hogy ha az unitárizmus nem felel meg az emberi lélek mai kívánalmainak, az csak az unitárius vallás magasabb fejlettségének s még annak a ténynek a következménye, hogy a nagy világkatasztrófa az emberi lelket rendes fejlődési irányából kizökkentvén, a misztikum és a dogmák utáni vágy, vagy ennek ellenkezője a rideg racionális irányzatok dominálnak az emberi lelkeken. De ez a fejlődés s haladás örök törvényei szerint csak átmeneti jelenség lehet. Az univerzális emberi léleknek újra vissza kell térnie a fejlődés rendes útjára.

S ha ez megtörtént, akkor bizton állítható az előbbiek alapján, hogy a fokozatosan fejlődő emberi lélek hozzáfog, mert hozzá kell hogy érjen az unitárius vallási eszmékhez. Ezért lehet az unitárizmust joggal a jövő vallásának nevezni.

Mondhatja valaki azonban ezek után, hogy mindez lehet igaz, azonban egy vallás igazi lényege és emelkedettsége nemcsak abban

áll, hogy mennyire felel meg ez a józan ész kritikájának, ahhoz, hogy igazán a jövő vallásává lehessen, ez magában nem elég, hanem szükség, hogy a lelket mindenkor megnyugtassa s balsors és szerencse közt egyaránt megőrizze a szív tisztaságát s Istenhez emelje a szivet, lelket egyaránt. Ha valaki ezt tagadná, az ellentmondásba keveredne a vallás igaz hivatásával és lényegével.

Itt aztán eljutottunk ahhoz az igen fontos tény megállapításához, hogy az unitárizmus amellett, hogy a józan ész kritikáját mindenben kiállja, tehát a fejlődő ész követelményeit kielégíti, mindezek mellett sem változott át tudománnyá, nem vesztette el hitszerűségét, megmaradt a szív igaz vallásának s a lelket mindenben megnyugtató magasztos hitnek s így egy vallás igaz hivatását mindenkor be tudja tölteni. Amit az unitárius vallásban a józan ész bizonyítása mellett elismerünk, annak igazságát a szív is diktálja, mert ezen igazságok nem olyanok, melyek a józan ész kivánalmait kielégítve, a szív érzéseivel ellenkezésbe hoznának, ellenkezőleg, lelkünkbe mindig a megnyugvás balzsamát csepegtetik. Hiszen mindaz, amit az unitárizmus a józan ész világossága mellett Istenről, Jézusról és az ember elhívatásáról tanít, mind egy-egy csepp ír, a hitetlenségtől felzaklatott lélek sebeire. Tudni azt, hogy fölöttünk uralkodik az egyetlen-egy Ur, a jóságos atya, ki maga az örök szeretet és igazság s tudni azt, az unitárizmus fénye mellett, hogy az Atya végtelen szeretetével és jóságával ellentétben soha semmi körülmények között nem cselekszik, ezeket tudni, a szívre csak felemelő, megnyugtató tudat lehet. Az unitárizmus igazságát ész, lélek egyaránt bizonyítja. Fölemelő s a valódi hit célját és hivatását mindenkor betöltő voltát igazolja a rajta minden időben megnyugvó s az élet ezer szenvedése és csapása közt benne mindenkor megújuló lélek.

Miért van tehát az unitárizmusnak jövője? Mert tisztasága a világosságra törekvő ész kivánalmait, emelkedettsége pedig a hívő lélek vágyait mindenkor betölti. S hogy az unitárizmus e fenséges hivatását betölthesse, mi a mi hivatásunk?

A mi kötelességünk a szó legnemesebb értelmében unitáriusnak lenni, hogy mindnyájan, kiki azon a helyen, hová sorsa helyezte, egy-egy világi pap legyünk és vessük el a világosság és a hit után szomjazó emberszivekbe tiszta vallási eszméit, hogy legyen mindnyájunk élete egy-egy nemes tett s hogy legyen az unitárizmus egy nagy, egy végtelen jó cselekedet!

Ifj. Ürmösi Károly.

Egyházi gyüléseink.

Az unitárius egyház életében történelmi jelentőségű napok folytak le Kolozsvárt 1927 évi november 2—7 napjain. A hitnek, az egyetakarásnak, az áldozatkészségnek s a történelmi hivatás felismerésének az az ereje, amely ezekben a napokban megnyilatkozott, hisszük, hogy maradandó nyomokat hagy egyházunkban, sőt a többi kisebbségi egyházakra is jótékony kihatással lesz. Egy új pünköst felemelő örömeiben volt részünk s ráléptünk arra az útra, amelyen egy szebb és biztosabb jövő kilátásai nyílnak meg előttünk. Ezek a napok méltán sorakoznak a XVIII. században a világi főuraink által kezdeményezett szervezéshez s a mult század önkényuralma ellen készült védekezéshez. Bizonyságául annak, hogy a lélek él s hasonló okok, ugyanazon eredményeket szülik a történelem folyamán. Mi, amidőn meghajtjuk lobogónkat a legkisebb egyház lelki nagysága előtt, a krónikás hűségével igyekszünk leírni e fölemelő ünnepi napok lefolyását.

1. *Lelkésztovábbképző.* Ezen a címen folyt két napon keresztül az a magas színvonalon álló eszmecsere, amelyet az E. K. Tanács intézkedése folytán az idén a theológiai akadémia rendezett, amelynek célja volt, hogy valláserkölcsi nevelésünket az egész vonalon a jelen idők kivánalmai szerint átalakítsa, illetve az átalakításhoz szükséges alapelveket megállapítsa. Az értekezletet *Dr. Varga Béla* előadása vezette be, aki a valláserkölcsi nevelésre vonatkozó újabb irányzatokat mutatta be. Különösen hangsúlyozta, hogy a vallást iskoláinkban ki kell emelnünk a közönséges tantárgyak közül s óvakodnunk kell a kritikai szellem túltengésétől. *Dr. Kiss Elek* „Az ószövetség szerepe valláserkölcsi nevelésünkben“ című értekezésében rámutatott az ószövetségben rejlő gazdag nevelési anyagra s annak miként leendő felhasználására. *Gálfi Lőrinc* pedig az újszövetség nevelői értékeit állította előnkbe a tőle megszokott világos és teljes kritikai alapon álló előadásban. *Csifó Salamon* az egyháztörténelem széles mezejét járta be s gondosan igyekezett kiválogatni annak terméséből azokat, amelyek a mi viszonyaink között építő hatásúak lehetnek a gyermeki lelkekre. Végül *Dr. Boros György* „A hit- és erkölcstani nevelés“ címen mutatta be azt, hogy miképpen képzeli el az egész valláserkölcsi nevelésünket. Mindkét reggel az értekezlet imádsággal kezdődött, melyet ifj. *Máthé Lajos* és *Szentiványi Sándor* lelkészek végeztek. Ezenkivül volt két érté-

kes biblia magyarázat. Egyiket *Sigmond József*, a másikat *Lőrinczi Dénes* lupényi lelkész végezte. Az előadásokat részletes eszmecsere követte, amelyben nagyon sokan résztvettek. Minden felszólaláson — bármilyen nagy eltérések is mutatkoztak a felfogásban — látszott a tárgy szeretete és az elfogulatlan tárgyilagosság. Bár határozott megállapodások nem jöttek létre, de nagyon sok értékes gondolat és irányelv merült fel a kérdés körül. Az E. K. T.-hoz beterjesztett jelentés alapján a kiküldendő tíz tagú bizottság feladata lesz a felmerült irányelvek alapján valláserkölcsi nevelésünk teljes kiépítésére konkrét javaslatot tenni. Mi csupán az ügy sürgősségére hívjuk fel az illetékes tényezők figyelmét, mert részint a tankönyvek teljes hiánya, részint azok hibái miatt elérkezett a cselekvés tizenkettedik órája.

2. *Az általános Unitárius Lelkészkör közgyülése Székely Tihamér* áhitatos imádságával kezdődött, amelyre *Kovács Lajos* tartalmas elnöki megnyitója következett. A titkári jelentésben, melyet *Sigmond József* terjesztett elő, ez úttal az összes lelkészkörök évi működéséről kaptunk megfelelő képet. *Balázs András* az „Unitárius Szószék"-ről tett jelentést, melynek gondos szerkesztéséért elismerésben részesült. *Ürmösi Károly* a pénztár állásáról tett megnyugtató jelentést. A Járai Béla-féle imádság pályázatra a jutalmat *Nagy Béla* segesvári lelkész nyerte el, mint egyetlen pályázó. A legjelentékenyebb irodalmi munkásságot kifejtett gyakorló lelkészek részére kitüzött 500 lej pályadíjat *Kovács Lajos* és *Ütő Lajos* megosztva kapták. Nagy érdeklődés kisérte *Lőfi Ödönnek*, a prágai konferenciáról tartott értékes felolvasását, amelyet folyóiratunkban is közlünk. Végül még a lelkészkör keretében alakítandó fegyelmi tanácsra és lelkészi közszellem ápolására nézve hoztak határozatokat.

3. *Az U. I. T. közgyülése* november 5-én d. u. volt. *Dr. Ferenczy Géza* igazgató nyitotta meg. *Dr. Borbély István* főtitkár részletes és beható jelentést terjesztett be a lefolyt évi egyházi irodalmi termékekről, mindenikről találó jelentést adva. A jelentést folyóiratunk jövő számában közöljük. *Hadházy Sándor* pénztáros az ő közismert szaktudásával és lelkesedésével egybeállított számadását mutatta be, amelyet a közgyülés megnyugvással vett tudomásul. Csupán a folyton növekedő hátrálékok okoznak aggodalmat. Pedig a folyton emelkedő nyomdai drágaság nagyon megnehezíti a „Keresztény Magvető"-nek még az eddigi terjedelemben való megjelenését is.

Annál kevésbbé lehet eleget tenni ama kifejezésre jutott közóhajtásnak, hogy kéthavonkint jelenjék meg, ha csak a nyomdai viszonyokban valamely lényeges változás nem következik be. A közgyülés *S. Nagy László* jeles irót, ki Társaságunk ügyeit eddig is meleg szeretettel karolta fel, egyhangulag titkárrá választotta. Végül *Dr. Ferenczy Géza* áldozatkész igazgatónk 5000 lej pályadíjat tüzött ki egy unitárius vonatkozású elbeszélés, költemény vagy festmény jutalmazására. A pályázati hirdetés folyóiratunk más helyén olvasható.

Itt említjük meg, hogy az U. I. T. választmánya a közgyülés utasítására november 7-én ülést tartott, amelyen beható tárgyalás alá vette az unitárius irodalom megszervezését. A részletes programm megállapítására egy öt tagból álló bizottságot küldött ki. Előre is fölhívjuk azok figyelmét, akiknek kiadásra szánt kész vagy készülő félben levő dolgozataik vannak, hogy azt *Dr. Borbély István* főtitkárnál jelentsék be.

4. *Egyházi Főtanács.* November 6 és 7-én folyt le. *Dr. Ferenczy Géza* főgondnok nyitotta meg nagyhatásu beszéddel. Az elnöki tisztet a gyülés tartama alatt *Szent-Iványi József* főgondnok társával fölváltva töltötték be. A 19 fő és több alpontból álló tárgysorozat minden egyes tételére itt nem térhetünk ki. Azonban négy nagyjelentőségű eseményt mégis ki kell emelnünk. Ezek a püspök és az E. K. T. jelentése, a papszentelés és a tisztviselők progressziv adójának a kimondása.

A püspöki jelentést *Kovács Kálmán* titkár olvasta fel. Általában mély nyomokat hagyott maga után az ősz főpásztor minden szava; de általános helyesléssel találkozott az a bejelentése is, hogy a Dávid Ferenc liberálizmusával s az ő emlőjén növekedett egyház hagyományaival nem tartotta és nem tartja összeegyeztethetőnek a reverzálisok követelését, kijelentve azt a reménységét, hogy ezt a mi szabadszellemünket a testvér magyar egyházak nem fogják a saját előnyükre s a mi kárunkra kihasználni.

Az E. K. Tanács hatalmas jelentését *Dr. Mikó Lőrinc* ismertette. Mindenre kiterjedő, alapos és részletes pontossággal állította előnkbe egy év nehéz munkáját és fáradságos küzdelmeit. A jelentés nyomán sajnálattal tapasztaltuk, hogy erőinket és tehetségeinket, ahelyett, hogy a belső építésre, a hitélet és erkölcs fokozására, intézményeink gyarapítására fordíthatnók, még mindig lekötik az önvédelmi harcok s az iskoláink biztosításáért folytatott nehéz küzdelmek.

Az idei Főtanácsnak különösen ünnepies szint kölcsönzött 15 új lelkésznek a felszentelése, akik között ott látjuk *Dr. Borbély István* kolozsvári koll. igazgatót, *Boros Jenő* sz.-kereszturi tanárt és *Lőrinczi Zoltán* egyházi ellenőrt. Az ünnepi istentiszteletet *Dr. Varga Béla* theol. tanár végezte áhitatos imádsággal és tartalmas, szép egyh. beszéddel. De általános mély érdeklődés kisérte az ősz főpásztornak az új lelkészekhez intézett fölavató beszédét is, amelynek tartalma, gondolatmenete s előadásának érces hangja mindvégig lekötötte az áhitatos hallgatóságot. Szinte csodával határos a főpásztornak az a bejelentése, hogy most már egyházunkban egyetlen egy lelkipásztor van csak, akit nem ő szentelt fel.

Az ünnepi hangulatot a tetőpontra emelte az egyházi tisztviselők önkéntes, progresszív adózásának a bejelentése és határozattá emelése. Azok az egyszerű munkások, akik eddig is minden világi élvezetről lemondottak, akik maguk is támogatásra szorulnának, hogy a bekövetkezett súlyos viszonyok között is az ősöktől reánk maradt egyházat s annak intézményeit fenntarthassák, erejüket szinte túlhaladó feladatra vállalkoztak igazi unitárius lelkesedésből. Az egyszerű szolgától fel a püspöki méltóságig minden alkalmazott progressziv arányban jövedelmének egy részét a köz oltárára helyezi Isten előtt kedves áldozatúl. 1927. nov. 7-ike nevezetes dátum lesz mindenha az unitárius egyház történetében. Ha eddig voltak is aggodalmaink a jövő iránt, de most eloszlottak. Mert ime élni akarunk s akkor élni is fogunk. Az egyházi alkalmazottaknak ez a nemes és nagylelkü gesztusa éreztette hatását a világi elemen is; mert *Gr. Horváth-Toldy Rudolf* ennek hatása alatt évi 50.000 azaz ötvenezer lejt ajánlott fel egyházi célokra, akit pedig az agrár-reform szintén sok, szép ősi vagyontól fosztott meg. Ugyancsak *Márton András* egyszerű székely földmíves évi 1000 lej adományával mutatott szép és követésre méltó példát unitárius székely gazdatársainak. Nincs kétségünk az iránt, hogy lelkes világi embereink is tudni fognak ilyen arányban lemondani és áldozni s akkor a „pokol kapui“ sem vehetnek rajtunk diadalmat. A Főtanács többi határozatairól a kiadandó jegyzőkönyvből szerezhetnek beható tájékozást olvasóink. Itt csak azt jegyezzük meg, hogy az egésznek lefolyása nyugodt és méltóságteljes volt, amit a tagok fegyelmezettsége mellett a tárgyilagos és komoly vezetésnek is lehet tulajdonítani.

V. A.

A gyakorlati theológia néhány kérdéséről.

Martin Schian: Grundriss der praktischen Theologie. 2. teljesen átdolgozott kiadás. Giessen, 1927.

A címben írt könyvnek a Sammlung Topelmann-ban csak az első fele jelent meg. Ismertetésével tehát várnunk kellene, míg a második fele is megjelenik. De minthogy olyan gyakorlati kérdéseket tárgyal, minő pl. a liturgiáé, melyek nálunk is az utóbbi időkben nemcsak egyházi lapjainkban és papi összejöveteleken, hanem legutóbb az idei főtanácson is megbeszélés tárgyai voltak, úgy véljük, hogy szolgálatot teszünk a köznek, mikor a figyelmet felhívjuk e könyvre. Szerzője a mi napjaink német gyakorlati theológiai tudományának egyik elsőrangú képviselője. Evangelikus, de egyes kérdésekben elfoglalt álláspontja reánk unitáriusokra is sok tanulsággal és hasznos útmutatással szolgálhat. Nincsenek mereven leszegezett álláspontjai. A gyakorlati élet felvetődő kérdéseit a történelem megvilágítására helyezi s a legtöbbször okos mérlegelés után józan itélettel dönti el. Döntésénél a gyakorlati lehetőség szempontja megfelelően érvényesül. Azért sem lesz érdektelen megismerkedni e könyv tárgyalta kérdésekkel, hadd lássuk, minő problémák, minő kivánalmak vetődnek fel a német evangélikusoknál s minő reformok és megoldási tervek találnak visszhangra.

Más tekintetből is tanulságos e könyv figyelmes átolvasása. Nálunk az utóbbi években sok szó esett a *gyakorlati theológiai* tanszék betöltéséről. Egyéb tekintetben sem gazdag theológiai irodalmunk ez irányban éppen szegény. Beszélünk e tanszék szükségességéről, de valójában nem igen tudjuk, hogy mi a „gyakorlati theológia“ fogalom tartalma. A fogalom tartalma és köre elmosódó körvonalainak talán az a körülmény az oka, hogy a tanszék csak elvileg van szervezve, de eddig betöltve még nem volt. E könyv átolvasása meggyőzött arról, hogy e tanszéknek igenis van teendője, még pedig igen széles körű, az egyházi élet minden területére kiterjedő sok teendője.

A következőkben csupán azokra a kérdésekre fogunk rámutatni, melyek hozzánk közelebb állanak, vagy esetleg nálunk is megbeszélés tárgyai voltak, vagy felvetődhetnek.

Schian bizonyára sokszor felmerült vita visszhangjaképen felveti a kérdést: van-e szüksége az egyháznak hitvallomásra? Természetesen igennel felel, de szükségesnek tartja hangsúlyozni,

hogy ezzel nem teszi lehetetlenné az egyes egyháztagok egészen személyi meggyőződését, mert mindenkinek szabadságában áll kilépni, ha személyes meggyőződése nem egyezik az egyház hitvallásával. És hozzáteszi: „az ev. egyháznak ezt a kilépést sem tényleg, sem erkölcsileg megnehezíteni nem szabad“, mert az ev. egyház nem *az* egyház, hanem csak *egy* egyház. Másfelől meg szükségesnek látja az egyház részére azt a komoly figyelmeztetést, hogy ne ragaszkodjék elmult idők gondolkozási formáihoz s tagjait ne hozza szükségtelenül összeütközésbe az egyházi hűség és saját meggyőződésük között. (51—52. l.) Hirdethet-e, taníthat-e a pap szabadon bármit, vagy kötve van a hitvalláshoz? — teszi fel tovább a kérdést. Olvasóink bizonyára emlékeznek a Jatho esetre (1911), melyet annak idején ismertettünk. Az előbbiek után önként adódik a megoldás. Az esetből kifolyóan sokan követelték a teljes tanítási szabadságot. De Schian nem megy ezekkel a szélsőségesekkel. Ha a szervezett egyháznak szüksége van hitvallomásra, akkor az egyháztól alkalmazott papoknak nyilvános működésükben azt kell figyelemben tartani, mire beiktatásuk alkalmával kötelezettséget vállaltak. Aki nem tudja azt megtartani, azt lelkiismerete kell hogy lemondásra kényszerítse s ha nem tenné, az egyháznak kell őt hivatalból elmozdítania. Az ilyen kényszer nem ellenkezik az ev. egyház lényegével, mert ha az egyház lemondana a tanaihoz való ragaszkodásról, akkor bekövetkezhetnék, hogy némely papja katholikus, vagy atheista szellemben tanítana. Ennek pedig felbomlás lenne a közetkezménye. És itt megint hozzáteszi: — Nem szabad feledni, hogy egy ember belső fejlődése soha sincs lezárva, legkevésbbé egy most hivatalába lépő fiatal theológusé. Azért azt követeli, hogy az egyház e jog gyakorlásánál alkalmazzon vallásos hozzáértést, komoly történelmi megfontolást, alapos tudományos ismeretet és gyöngéd tapintatot. (81. l.)

Az unitáriusokat két ízben említi, de nem minket, hanem az angol és amerikai unitáriusokat érti. Azt mondja róluk (95. l.), hogy a nőket is a szószékre bocsátják és (51. l.) elvileg kerülik egy hitvallás megállapitását, amivel különálló helyzetbe kerülnek a hitvallást előíró keresztény egyházak között s szemük elől tévesztik egy *keresztény* egyház feladatát.

A nőknek az egyházi életben való szereplését illetőleg felfogása erősen konzervativ s elvileg teljesen megalapozatlan. Megállapitja, hogy 1918 óta Németországon nem vitás többé a nők szavazó joga

az egyházközségekben. Mi e tekintetben jóval előbb vagyunk. Nincs elvi kifogása az ellen, hogy a nők a szószékre bocsáttassanak. „De — teszi hozzá — még minden hagyomány a nőknek a papi hivatalra bocsátása ellen szól. S az is biztos, hogy átlag e feladatokra, nevezetesen a prédikálásra, kevésbbé alkalmasak, mint a férfiak. Lehetséges, hogy miután az egyházi női választói jog megadatott, a hangulat Németországban is barátságosabb lesz a nő nyilvános egyházi fellépése iránt. De akkor sem lesz célszerű előttük megnyitni az útat a papi hivatalra.“ (75. l.) Ezt a maradi, szűkkeblű felfogást sehogy sem értjük, különösen nem, amikor másfelől meg egyenesen kivánatosnak mondja nő-theológusoknak alkalmazását kórházakban, női fegyházakban. (67. l.)

Érdekes és megszívlelendő azonban az, amit a jövendő papok személyes arravalóságának megvizsgálásáról mond. Eddig jóformán csak az illető lelkiismeretére volt bizva, hogy alkalmasnak érzi és tartja-e magát a papságra. Itt teljes joggal figyelmeztet arra, hogy erre már az előkészítésnél gondosabban kellene ügyelni. Nem formai vizsgálatot ért, hiszen olyan dolgokról van szó, „melyeket csak Isten láthat“. Mindenekelőtt nélkülözhetetlen feltétel: charismatikus képesség az emberekkel való érintkezésre és az emberekre való hatásra; a szónoklás természetes adománya; szívszerinti együttérzés másokkal; mások megértésének és segítésének belső készsége. Aki zárkózott, kerüli az érintkezést, a szükséges érintkezésben ügyetlen, akinek kín minden beszéd, vagy akinek a beszédje másokat kínoz, az mondjon le eleve a theológia tanulásáról.

Ha valaha és valahol, akkor ma és nálunk hatványozott mértékben szükségesek ezek a papi tulajdonságok s valóban elsőrendű kötelessége az illetékeseknek ezekre a szempontokra gondosan ügyelni!

Sok érdekes és figyelmetkeltő gondolattal találkozunk *az istentisztelet* módozatainak tárgyalásánál. A 19. százév vége felé erős mozgalom indult az istentisztelet reformjára. A mozgalom sok jó gondolatot termelt, de egységes rend még nem alakult ki. A vezető gondolat azonban az, ami az idén a kolozsdobokai kör közgyülésén e sorok írójának javaslatára általános helyesléssel találkozott, hogy az istentisztelet legyen valóban az egyházközség istentisztelete, a gyülekezet élénk részvételével és erős öntevékenységével. Ebből foly a régi formák elhagyásának, az istentisztelet egységességének s az érdeklődést mindig ébren tartó sokféleségének, a zenének, a

symbolumok nagyobb térfoglalásának kivánása. Vannak, akik vissza akarnak menni a 16. század, sőt Lutheren túl a katholikus liturgiára. Vannak olyanok is, akik az istentisztelet irrationalis jellemét jobban ki akarják domborítani s e célból a prédikációt háttérbe szorítani a liturgia kedvéért.

Schian felfogása az, hogy az istentisztelet a gyülekezet érintkezése Istennel s Istené a gyülekezettel. Ebből következik, hogy mindaz, ami ez érintkezésnek nem szolgál, nem tartozik belé és semmi sem zárható ki belőle, ami annak szolgál. Tehát az istentisztelet nem az egyesé, hanem a gyülekezeté. Nem az egyes végzi az ő imádságát, hanem a gyülekezet lép az ő Istene elé. Ezért felmerült (R. Ottó) a gyülekezetnek karban való imádkozása. Csak gyakorlati nehézség szól ellene. Ellenben szabály a *közös ének*, melynek elsőrendű helyet kell biztosítani az istentiszteletben s melynek hatása olyan nagy, hogy Németországban a kath. egyház is fokozott mértékben engedi be a liturgiába. Az éneknek bármilyen formája lehetséges, melyben az egész gyülekezet résztvesz; de elvileg nincs helye istentiszteleten olyan énekszámoknak, melyeket valamely énekművész vagy idegen énekkar ad elé, sem olyan zenei előadásoknak, melyeket az istentiszteleten részt nem vevők produkálnak. „Teljes szakítás minden egyházi hagyománnyal, ha valahol az istentisztelet szépítésére vagy magasztossá tételére egy énekkar egy betétet ad vagy hasonló célból egy kiváló énekes szólót énekel.“ Az ilyen gyülekezet elvesztette az érintkezést az Istennel. Ezt csak a gyülekezetből alakult kar teheti. „De a művészetnek, mint ilyennek, nem szabad előtérbe nyomulni s a művészeti formának nem szabad elnyomni az Istennel való érintkezésnek komoly jellegét. Ezért nem valók oda nehéz zenei darabok, melyeknél a hallgatók figyelme inkább az előadás nivójára, mint tartalmára irányul. Egyszerű melódiák alkalmasak, melyek mellett a szöveg teljesen érthető. Az ének kiválasztása a pap kezében kell, hogy legyen. Legyen az ének egyszólamu. Az egyszólamu csoporténeklés váltakozó kiosztott szerepekkel nem ellenkezik az ev. istenitisztelet lényegével.“ Az ujabb kor értékes vallásos lirát termelt, de valóban sikerült templomi éneket keveset, panaszolja Schian. A miveltek széles körében az énekes könyvre nézve elterjedt az a kivánság, hogy meg kell válogatni az énekeket a dogma és forma szempontjából. Itt Schian, habár elismeri e kivánság jogosságát, mégis a legnagyobb óvatosságot ajánlja. (157. l.) Mert ha az egyéni hangulatot

döntő mértéknek elismernők, akkor *gyülekezeti* ének lehetetlen volna.

Az orgona szerepére és jelentőségére nézve felfogása az, hogy szolgálatát, melyet némelyek károsnak tartanak, hálásan el kell ismernünk, de sohasem szabad feledni az istentisztelet igazi célját, melyben zenedarabnak, mint ilyennek, helye nincs s ezért nem szabad előtérbe nyomulnia, tulharsognia, hanem csak segiteni az éneklést szerény dallamvezetéssel. Éppen ezért az egyes strófák között játék betoldásának nincs helye. Arra a kérdésre, hogy egyforma legyen-e mindenütt a liturgia rendje, felelete az, hogy elvileg semmi sem kényszerít ilyen egyformaságra; a változás nagyon eleven hatással lehet. Lehetnek sokan, akiknek ugyanazon formák ismétlődése egyhangunak tetszik. Mégis gyakorlati szempontok amellett szólnak, hogy a szabadság és változatosság elvét nem lehet korlát nélkül alkalmazni, mert a gyülekezet tevékeny részvételét csak úgy lehet biztosítani, ha az istentiszteletnek némileg szilárd formákat adunk.

*A vasárnapi iskolá*nak már a neve rosszul van választva. Elijeszti a dologtól a gyermeket is, a tanitót is. Itt a szó nem a tanítóé, hanem a papé; helye a templom, hol a pap ornátusban szolgál. Sokat vitatott kérdés, hogy predikáció legyen-e vagy csak beszélgetés. Mindkettőnek van előnye is, hátránya is. Talán legjobb, ha a kétféle mód váltakozik. Az u. n. *Helfer-rendszer* ellen, ami nálunk a kollégiumban is divik, hogy az egyes csoportok egy-egy magyarázó segéd mellé csatlakoznak, nagyon komoly észrevételek és kifogások emelkedtek. A vasárnapi iskola ne legyen tanítás!

Sok vita folyt az *urvacsora-osztás* kérdésében is a 20. század eleje óta. Egészségi és esztétikai okokból, különösen városi gyülekezetekben, azt kivánták, hogy mindenki külön poharat használjon. Az eddigi szokás barátai azzal érvelnek, hogy a serleget lehet forditani s letörülni, de meg kell tartani, mert ez a közösség szimboluma s az urvacsora szereztetése is igy történt. Ezt a szempontot lehetetlen nem méltányolni, viszont, ahol e kivánság felmerül, a közös kelyhek mellett külön kelyheket is kell beszerezni, nehogy emiatt maradjanak el némelyek, kiknek a száma nem lehet nagy, az urvacsorától. Javasolták az u. n. *intinctiót*, a borba mártott kenyér kiosztását, mely célra egy a kelyhet és kenyértálat egyesitő edény szolgál. Schian ezt az ujítást gyakorlati szempont-

ból itéli meg: nincs kifogása ellene, ha az egyház jóváhagyásával történik. Betegség esetén az urvacsorát nem az egyesnek, hanem a család tagjainak kell kiosztani.

A *keresztelésnél* igazat ad a baptistáknak, kik nem a gyermekeket, hanem a felnőtteket keresztelik. Csupán a biblia szempontjából eljárásuk helyes. De más szempontokat tart itt irányadónak. A keresztelés nem aktiv belépés, hanem passziv felvétel a gyülekezetbe. Minden más megítélés helytelen. Evangélikus szempontból lényeges különbséget kell tenni a belső készség és a külső végrehajtás között. A belső készséget sohasem lehet kétségen kívül megállapitani. A passziv felvételnek meg csak akkor van értelme, ha azok (keresztszülők) fogadalmát is jelenti, kik felelősök neveléséről. A gyermekkeresztelés veszélyét látja és elismeri, de az a fontos érdek, hogy az evangélium az egész népnek predikáltassék, mégis arra bírja, hogy fenntartását tartsa helyesnek. De lényegéből szükségképen következik, hogy nem magánháznál, hanem az istenházában kell hogy történjék. Persze az volna kívánatos, hogy a gyülekezet előtt. A háznál keresztelés általános behozatala nem tanácsos, teljesen elvesz közösségi jellege. „A háromszori leöntés ép oly határozottan fönntartandó, mint a trinitárius keresztelési forma. De magától értetődik, hogy a Jézus nevében való keresztelés is egyszeri leöntéssel valódi keresztény keresztelés.“ (189 l.) A keresztszülői tiszt — mondja Schian — egyházilag keveset jelent, mit a kereszteléshez fűződő várakozás fennebbi kifejtése után ellenmondásnak látunk; de mélyen gyökerezik a családi erkölcsben s eltörlése sok egyházi érzést ölne ki. Azt a nézetet, hogy a kereszteletlenül elhalt gyermekek nem üdvözülnek, a theológia feladta. De a nép lelkében van talaja. S még táplálja is az u. n. *szükségkeresztelés.* Mégis nem volna jó ezt a szokást teljesen elejteni.

Még csak a *konfirmációról* egy pár szót. Csak a 19. század eleje óta van szokásban. A nép felfogása szerint átmenet a gyermekkorból a serdülőkorba. A történelemből a konfirmáció lényegének egységes megállapítása lehetetlen. Minden kor a maga kedvenc eszméit foglalta alája. Reformját a kötet második részében fogja adni. Az előkészítés semmi esetre sem lehet „vizsga“. A kikérdezésnél hitvallomást és fogadalmat kell tenni. Mindkettőt hevesen támadták és kifogásolták. Schian szétválasztja a kérdést. Hitvallomás és fogadalom szükségesek. Más kérdés azonban: hogy

az előírt formák megfelelők-e? Erre már nem tud biztosan felelni. A bibliai mondásnak mély hatása van s ezért nagy a lelkipásztori értéke. Hogy az urvacsora rögtön következzék-e vagy nehány nap mulva, helyi szokás dolga. Kényszeríteni azonban senkit sem szabad rá. A konfirmáció „egy nagyon népszerű, vallási és egyházi szempontból szerfelett értékes cselekedet“.

Rövidre számítottuk ezt az ismertetést s ime elég hosszura nyult. De — amint az olvasó észreveszi — olyan kérdések, melyek minket is érdekelnek, sőt úgy gondoljuk, hogy a liturgia reformját előkészítő bizottságnak némi ujjmutatással is szolgálhatnak e sorok. Ez mentse az ismertetés túlságos terjedelmét.

Dr. Gál Kelemen.

Az unitárius eklézsiák földrajzi megoszlása Amerikában.

Irta: *Earl Morse Wilbur.*

Valamivel több száz esztendejénél, hogy az erdélyi unitáriusok érintkezésbe léptek angliai testvéreikkel. Az erdélyiek azelőtt azt hitték, hogy ők az egyedüli, unitárius hitet vallók e világon. Nagy bátorításukra szolgált azért az az értesülésük, hogy hittestvéreiknek egy növekvőben levő serege van Nagybrittániában. Hát még, amikor megtudták, hogy egy másik, hasonló sereg Amerikában éppen készülőben van fölvenni az érintkezést az angliaival.

Úgy hiszem, az erdélyiek teljesen tisztában vannak azzal, miképpen terjedt el az unitárizmus Angliában és Irlandban és hogy az unitárius eszmék terjesztésében a „Britt és Külföldi Unitárius Társulat“ minő szerepet vitt. Én azért erre itt fölöslegesnek tartom kitérni. Ami e sorokban szándékom, az csupán annyi, hogy a szerkesztő szives fölhívására röviden vázoljam, hogyan terjedtek el hitünk eszméi a világ más részeiben.

Az Amerikai Egyesült-Államok területén az unitárizmus a tizenkilencedik század első negyedében nyert szervezett formát. Ekkor történt, hogy az újangliai községek, számra 125-ön, liberális tanokat kezdettek vallani. Az eredetileg kálvinista hitet valló konzervativ egyházközségek ezért velük minden közösséget megtagad-

tak. Ennek következtében, ha hitük terjesztése érdekében valami jelentősebb munkát akartak végezni, kénytelenek voltak egy különálló hitfelekezetben tömörülni. Ez újonnan alakult egyházközségek jórészt mind *Massachusets* állam keleti felében, *Bostontól* mintegy 25 mérföldnyi körletben feküdtek.

Nyugaton és délen, az újangliaiak lakta nagy városokban, mint New-Yorkban, Philadelphiában, Baltimoreban, Washingtonban és Charlestonban már régen feltüntek az unitárius hit előőrsei, mégis, bár a körülmények kedveztek, a terjeszkedés aránylag lassan ment. Oka főképpen az volt, hogy nem voltak elegendő számban papok, kik a megalakítandó egyházközségek lelki szükségleteit elláthatták volna. Mindazonáltal, ha lassan is, de csak terjedt a mozgalom. A legtöbb egyházközség Újangliában alakult, de az eszmét a népáradat a nyugati prairekre, a Pacific partra, sőt a déli vidékekre is magával vitte. A déli államokban azonban az a polgárháboru, mely a hatvanas években dúlt, az unitárizmust majdnem egészen megsemmisítette. Nem is nyerte itt vissza hajdani erejét többé soha. Ma már a fundamentálizmus van itt terjedőben, aminek következménye, hogy a fejlődés tanának hirdetése a nyilvános iskolákban majdnem mindenütt meg van tiltva.

A közép és nyugati államok kisebb-nagyobb városaiban az unitárizmus elég szépen erősödött. A kontinens legnyugatibb pontján, San-Franciscóban is alakult egy egyházközség 1850-ben, sőt azelőtt már 16 évvel is virágzott egy egyházközség a Pacific parton.

Az amerikai unitárizmus főereje azonban még most is Massachusetsben van. Itt az utolsó évkönyv adatai szerint 172 község virágzik. Újangliában összesen 236, az Atlanti-tenger partvidékén fekvő középállamokban 55, a déli államokban 21, a nyugati középállamokban 63, a Sziklás államokban 10, végül a Pacific államokban 26 egyházközség van. Ezen kívül az angol uralom alatt lévő Canadában, Montreáltól Victoriáig elszórtan 21 község virágzik.

Ilyenformán az amerikai egyházközségek száma összesen 432. Igaz, ezek közül nincs mindeniknek önálló papja, hanem csak oda beszolgálnak. Erdélyben *filiáknak* neveznék. Az egyes egyházközségek tagjainak száma 25 és 3000 közt váltakozik, az egyházközségek vagyona pedig 1000 és kétmillió dollár közt; (igaz, ez utóbbira csak egy eset van). A hívek által az egyházközségek céljaira évenkint megszavazott összeg 100 és 41.000 dollár (King's chapel, Boston) mozog. A községek legnagyobb részében vannak egyházi iskolák,

továbbá vallásoktatásra szánt vasárnapi iskolák. Az úgynevezett felekezeti iskolák azonban, aminők Erdélyben divatosak, itt ismeretlenek.

Nyugat-Canadában van 13 érdekes egyházközség. Szabadgondolkozású irlandi bevándorlók alapították. Most unitáriusoknak vallják magukat. Egy pár hitközséget szerveztek finn, kettőt vagy hármat svéd és norvég bevándorlottak. Reméljük, fognak alakulni magyar hitközségek is, hogy ébren tartsák a hitet Dávid Ferenc követői között.

Szétszórva a világ más részeiben, nevezetesen a délafrikai, ausztráliai és újzélandi angol gyarmatokon van még hét egyházközség, melyek állandó kapcsolatot tartanak fönn a Britt Társulattal. Akadnak még más országokban is egyházközségek, melyek unitárius szellemü hitet vallanak s némely esetben az angol és amerikai unitáriusoktól támogatást nyernek, bár nem viselik az unitárius nevet. Igy van Belgiumban három társulat, egy Braziliában, már többet szerveztek Csehszlovákiában, hol a mozgalom gyors növekedésnek indult; van egy egyházközség a norvégiai Oslóban és egy unitárius társulat a japáni-Tokióban.

Ezeken a nagy szétszórtságban folyó, unitárius szellemű mozgalmakon kivül említsünk meg még egy pár idevágó, érdekes dolgot. A franciaországi protestáns egyházközségek egyharmada liberális szellemű és mintegy 200 egyházközségben külön vannak szervezkedve. Németországban, bár nincsenek külön szervezett, kimondottan unitárius hitközségek, mégis alakultak különféle társulatok, melyeknek célja a vallásos szabadság és a liberális hitnézetek terjesztése. Hollandiában a protestánsoknak körülbelül egyharmada bevallottan liberális, akik egy szabadelvű protestáns egyesületet szerveztek. A irlandi államegyházban az unitárius eszmék széles körben el vannak terjedve. Észak-kelet Indiában, amellett, hogy van hét-nyolc kis unitárius egyházközség, a Brahmo-Somájok az unitárizmussal mindig nagymértékben rokonszenveztek. Végül Svájcban, noha nem látták szükségét külön egyházközségek alapításának, sok pap és világi ember van, akik gyakorlatban unitáriusok és már ötven évvel ezelőtt volt egy Szabadelvű Keresztény Egyesületük.

Ford. ma.

Brassai Sámuel.

Nyelvtanulás és nyelvtanítás.

Brassai nyelvészeti müködésének egyik oldala szorosan az iskolai nyelvtanulás és nyelvtanítás kérdéseivel foglalkozik. Mikor tanár lett, az iskola a szellemi konservatizmus, hogy ne mondjam: megmerevedés képét mutta. Ki kellett szabadítani az iskolát egy holt nyelv halálos öleléséből. Meg kellett győzni a közvéleményt róla, milyen ésszerűtlen dolgot mivel az iskola, mikor elhanyagolja az anyai nyelvet egy holt nyelv kedvéért s mikor egész tanulmányi rendjét s minden munkáját arra a lehetetlen célra teszi fel, hogy a napról napra bővülő tudományos ismeretek elhanyagolásával csupán egy oly nyelvet sajátittásson el, melynek a müveltség megszerzésében szép multja van ugyan, de jövője annál kétségesebb. Az iskolának nemcsak a célja a latin nyelv elsajátitása, hanem a célhoz vezető eszköz is a latin. Senki nagyobb készültséggel nem fogott a képtelen állapot megváltoztatásához és megjavitásához, mint Brassai. Már 1837-ben, tehát tanárrá választása idejében cikksorozatot ír a *Nyelvtanulásról.*[1] Ebben a cikksorozatban egészen meglepően új gondolatokkal találkozunk, olyanokkal, amilyeneket az akkori irodalomban hiába keresünk s amelyek még a mai haladottabb nyelvtudomány korában is figyelemreméltók. Abból indul ki, hogy sokan vannak, akik azt ohajtanák, hogy csak egy nyelv volna a világon. Az eszperántó vagy más világnyelv gondolata — úgy látszik — már akkor élt a lelkekben. A nyelvek különféleségét úgy magyarázza, mint sokkal későbben utána Brugmann és Leskien. Ez a különféleség „nem némi elszigetelt, történetes tervet (tény), hanem a testi és szellemi természet sok más, elsőtekintetre mind fel nem vehető jelenségeivel egy közös törvény láthatatlan lánca által összefügg.“ A nyelv a legszorosabb viszonyban áll az ember életművezetével. Ennek kifejlésére pedig a föld, a klima és más természeti körülmények a leghatósabb befolyással vannak. Ezen határozzák meg a népek „temperamentumát s ezzel a népek charakterét.“ Ezek ellen csak bizonyos pontig küzdhet a szellemi erő. A nemzeti charakter viszont hatván a nyelvre, világos, hogy „abban eredetileg és némileg örökösen különbözésnek kell lenni.“ A grönlandi szükségképen más nyelvet teremtett, mint az örökös

[1] Nemzeti Társalkodó.

nyárban élő arab s ez ismét mást, mint a Theokritos pásztorai. Aki tehát egy nyelvet ohajt, az azt kivánja, amit az a botanikus, ki azt szeretné, hogy körülte egy mértföldnyire, sőt mindenütt az egész szárazon az alpok és a fagyos zona örökös havaitól táplált szegény kőtör (saxifraga) és az olasz nap tiszta fényétől ragyogó szinekkel emaillirozott amaryllisek, az izlandi moh és az egyenlítőnéli függős sugarak által cukorrá főzött ananász, a Libánusnak cedrusa és a kősziklának izsópja mind együtt teremjenek: azaz *aki következményt akarna ok nélkül.*"

Most áttér a nyelvtanulás kötelességének és hasznának, az azzal járó szellemi gyönyörűségnek fejtegetésére. Ezek a gondolatok nekünk nem újak, de annak a kornak bizony újak és meglepőek voltak. Kis nemzet fiainak nagy nemzetek nyelvét megtanulni s ez úton magasabb műveltségre szert tenni, „önhaszon által parancsolt kötelesség." Mert a nyelvtanulás elkerűlhetetlen eszköz „az észtehetségek kifejtésére, „még pedig azért, amiért Goethe minden grammatikát megutált: mivel „kivételek vannak benne", mert törvényei nem általános érvényűek, mint a mathematikáé s így „a mathematika feszes igazságairól átmenetet képeznek az életre". Alkalmazásukban több a szabadság, de „épen ezért nagyobb óvakodást és mintegy több szellemet kivánnak".

Szükséges a nyelvtanulás azért is, hogy „izlésünket míveljük és többoldalosítsuk". A klasszikus nyelvek mellett és ellen való harc a külföldön már akkor megkezdődött. Az ellenzőknek arra a megjegyzésére, hogy a régi nyelvek tanulása közben „visszás eszméket" kap a tanuló, azt feleli, hogy a 18. száz év egész francia irodalmát is lehetne „minden erkölcsiség alattomos és nyilvános felforgatása" vádjával illetni. Sőt a bibliában is találni helyeket, „melyek a józan erkölcsiség általános fogataival is ellenkezni látszanak". Ezért tiltsuk el a francia nyelv tanulását s a biblia olvasását?

És végül a szellemi gyönyörűségekről beszél, melyek a nyelvtanulással szerezhetők. Milyen elragadtatással szól e gyönyörökről! A tudás vágy szakadatlan sarkalásai s ennek ismételt kielégítése olyan gyönyörűséggel jár, mint a Montblankra igyekezőnek minden elért „csúp", mely egy újabb s magasabbra és szebbre ad kilátást. A tanulásban is minden nehézség áthágása ismételt kellemes érzéssel jutalmaz. S ettől az értelmi gyönyörűségtől fosztaná meg az emberiséget az, aki egy nyelvet akarna. „Egy újnemű" Pandora szelencéje, melyből a tudás egyszerre az egész emberiségre kiter-

jedvén, ezerszerte gyászosb ajándék lenne, mint ama hajdani és egyszerre bédugná az értelmi gyönyörök forrásait. És érdekes, hogy Brassai értékesebbnek tartja egy nemzet szellemi életének olvasás, tehát irodalma, mint utazás útján való megismerését. Ha választani lehetne a kettő közül, tétovázás nélkül az elsőt választaná.

Brassai szót ejt a nyelvek u. n. *forma-gazdagságáról* is s olyan időben, mikor az egész nyelvész-világ az ellenkezőt hirdette, ő kimondja, hogy ez a gazdagság tulajdonképen szegénységet és fejletlenséget jelent. Mert a nyelv fejlődése a formák egyszerűsége irányában halad. A bámulandó grammatikai alkotású szanszkrit 16 ejtésével s ki tudja hány számjával s időjeivel stb. nem alkalmasabb a legkényesebb filozófiai tárgyak kifejtésére, mint a nagy egyszerűségű, alig hajtogatható angol nyelv és a görögnek a műszók alkotá.árai nagy könnyűsége nem mesterséges szerkezetén, hanem szavai s szótörzsökei erőltetlen összerakásán alapul. Ez a gazdagság tehát csak látszatos tökély". A nyelvek „forma-gazdagságára" később is ismételten kitér hasonló felfogással s ugyanígy foglalkozik a görög nyelv ama kiváló jelességével, hogy összetett szókat könnyen alkot és a magyar nyelvnek arra való majdnem teljes alkalmatlanságával.

De a nyelvek különféleségének hátránya is van. Egyik az, hogy a népek érintkezésének „legóriásabb gátja". És itt természetesen adódik annak a fejtegetése, hogy mi a kötelessége e tekintetben a kisebb nemzeteknek s iskoláknak. Az észfejlesztésére legalkalmasabb eszköz a mathematika és a grammatika. Utóbbi „csaknem alkalmasabb" a már érintett tulajdonságánál fogva. E tárgyaknál a tanuló „félúton elünkbe" jő, holott a természeti és erkölcsi tudomanyok tételienek felfogására még nem érett. De nálunk az a képtelenség történik, hogy „nem tudott nyelvet egyszerre szintoly ismeretlen szabályokkal tanítanak". Józan nevelési elveknek megfelelően előbb az anyai nyelvet kellene tanítani s az így elsajátított szabályoknak könnyű lesz alárendelni egy második idegen nyelv adat it.

Brassai nem elfogult a klasszikus nyelvekkel szemben. Az anyai és az európai modern nyelvek helyes tanításától éppen azokat az előnyöket várja az elme mivelésére, az ész fejtésére, melyeket a humánisták a klasszikusoktól várnak és nyernek.[1]

[1] A módszer és némi alcalmazásai III. r. 26. lap.

Brassai iskolai reformja hozta magával a nyelvtanítás módszerével való tüzetes foglalkozását. Iskolai reformja az anyai nyelvet juttatta ugyan jogaihoz, de indító erejét és bizonyító érveit a nyelvtanításnak abban a korban használt ferde és természetellenes módszeréből vette. Az a nehány nyelvtan (Okszerű Vezér, Ingyentanító francia nyelvmester, latin hajtogatás), mely a tantervreform ideges és nyugtalan levegőjű korszakában és azután született, nem olyan kézi könyv, amilyenek a középiskolai törvény után százával teremtek, hanem a nyelvnek alkatába és szellemébe Röntgen-sugarakkal mélyen belátó szellem termékei, melyekhez hasonlót sem akkor, sem később, sem nálunk, sem a külföldön nem találunk. Nyelvtanai minden ízükben, minden tételükben a saját maga lábán, saját maga által talált úton járó eredeti szellem alkotásai, melyek meglepnek a megszokottól eltérő rendjükkel, ujságukkal és bámulatra ragadnak új tanításaikkal. Sokszor mosolygásra is indítanak tanítót és tanulót kézen vezető, bőbeszédű útmutatásaikkal. De állandóan lekötnek a módszer és a gondolatfűzés soha nem hibázó következetességével. Eredetiségét maga is minden alkalommal hangsúlyozza s csak szánakozni tud olyan állításon, hogy a „jelenkori tanirodalomban nincs eredeti mű". (Módszer. III. 36 l.) Igenis, hangsúlyozza, „igényt tart az eredetiségre" nemcsak a módszerre vonatkozó fejtegetéseiben, hanem nyelvtanaiban is. 1872-ben kiadott kis füzetében figyelmezteti a tanárt, hogy „némi szokatlanságokat, hogy ne mondjam: ujságokat" fog találni benne s gúnyosan teszi hozzá: ha ezeket németből fordította volna, térdet fejet hajtana előtte a nyelvészek tábora, de minthogy szerencsétlenségünkre magyar találmányok, engedélyt kell kunyorálni maguknak az életre.

Brassai a nyelvtanítás reformját 1845-ben megjelent *Okszerű Vezér-ével* kezdette. Az idő és erőmegtakitás elve vezette arra, hogy a nyelvtanítás módszerével foglalkozzék. A régi iskola egész idejét és erejét a latin tanítására fordította. De jött az új kor a megtanulni való ismeretek egész tengerével s err nem volt elég idő. Gondolkozni kellett tehát új, észszerű módszeren, mellyel rövidebb idő alatt lehetne nyelveket tanulni, hogy idő maradjon a reális ismeretek megszerzésére is. „Kissé szokatlan módszerét — mondja az Okszerű Vezérről — nem szeszély vagy eredetiségen kapkodás teremtette, hanem maga a természet sugalta és 25 évi tanulmányozás és tapasztalás diktálta azt." Később 1862-ben francia nyelvtanáért vív elkeseredett harcot a meg nem értés miatt. A mód-

szerről szóló első értekezésében[1] mondja: „a nyelvtanítás a módszer tökélyeinek legteljesebb képviselője". A módszerről értekezik ugyan, de a nyelvtanítás siralmas állapota indítja irásra s ezt akarja szüntelen agitációjával és figyelmeztetéseivel tökéletesíteni. Ez fekszik a szívén, mert „minden oktatások ősanyja: a nyelv, amely minden korok és nemzetiségek iskoláinak soha ki nem mondott főtárgya volt". Erre a kérdésre később is visszatér. 1882-ben német nyelven a külföld elé viszi nyelvtanítási reformját,[2] nemcsak azért, mert erősen meg volt győződve elvei helyességéről, hanem azért is, mert ezekben az években a külföldön egy olyan mozgalom keletkezett, amely az ő tanításait, melyek nálunk a pusztában elhangzó szavak maradtak, meglepő módon igazolták. A nyelvtanítás külföldön is a régen kitaposott úton folyt s ugyanolyan sikertelenségbe veszett. Németországban 1881-ben W. Viëtor indítja meg a reform-mozgalmat.[3] Az a meggyőződés adta a kezébe a tollat, hogy a nyelvtanítás hamis úton jár. Idézi Brassai asztalos inasra vonatkozó hasonlatát s állítja, mint Brassai is, hogy a nyelvtanítás még nem haladott túl Donatuson. Szókat tanítunk könyv nélkül, pedig a nyelv nem szókból, hanem mondatokból áll. Amint Brassai Sayce-al egyidőben már 20 év óta hirdeti. Szók és szabályok könyv nélkül tanítása „nyelvi bűntény", melyet a pedagógia és lélektan fóruma teljesen el kell hogy itéljen. A tanuló 6 vagy épen 9 évig törte a latin és görög nyelv héját s aztán elhagyja az iskolát anélkül, hogy magját megízlelte volna. Végül derengeni kezd. Hangzik a jelszó: halál a szabályokra, a tanítás súlypontja essék az olvasmányokra! A közvélemény felfigyelt az új hangokra. A reform átcsapott Francia- és Angolországba. A nyelvtanítás módszerének ujítására társaságok alakultak. Franciaországban *Gouin* egy új nyelvtanítási módszer alapelveit fejtette ki.[4] Ez a könyv adott alkalmat Brassainak, hogy az ő gondolatait a külfölddel ismertesse. Bántotta őt, hogy Gouin eszméi általános feltünést keltenek s az

[1] A módszerről. I. r. Mit tanítsunk? 1867.
Módszer és némi alkalmazásai. II. III. értekezés 1869. Értekezések a bölcsészeti tudományok köréből. I. Kt.

[2] Die Reform des Sprachunterrichts in Europa. Összehasonlító irodalomtörténeti Lapok.

[3] Der Sprachunterricht muss umkehren. 2. kiadás. Heilbronn 1886.

[4] Exposé d'une nouvelle méthode linguistique. L'art d'enseigner et d'etudies les langues, Paris 1880.

ő eszméi nyelvtanaiba el vannak temetve. Kritikai szemlét tart a nyelvtanítás eddig használt módszerei felett. Donatusnál kezdi s Gouinnal végzi. Donatus módszere a következőkben foglalható össze: a beszéd mondatokból áll, a mondat szavakból, a szavak betükből. A nyelvnek legegyszerübb elemei tehát a betük. A tanítást a betükön kell kezdeni. Megszámolják őket, csoportosítják, felosztják különböző osztályokba, rendreveszik hangtani sajátságaikat és változásaikat. Ezután jönnek a szavak számos fő- és alosztályaikkal. A szóképzés után jő a mondattan s végül a prosodia és metrika. Jól átgondolt és pontosan keresztülhajtott rendszere egy olyan nyelv elemeinek, melyet — már ismerünk, mondja Brassai, csak egy baja van: mint tanító módszer teljesen elhibázott és elvetendő. Miért? Donátus úgy jár el, mint az az asztalos-mester, aki inasát megtanítja a feldolgozandó fafajtákra, szerszámokra, anyagokra *elméletileg* anélkül, hogy az inas maga egyetlen vágást is tett volna a késsel, gyaluval, lyukat furt volna a furóval, szóval anélkül, hogy a megtanult szerszámok használatát csak meg is kisérelte volna. Ilyen eljárással — kérdi Brassai — tett-e az inas csak egyetlen lépést is az asztalos mesterség megtanulásában? Hogy e módszerrel sokan megtanulták a klasszikus nyelveket? Megengedi, hogy tanulták, de nem tanulták meg; s a kiváló nyelvérzéküek nem e módszer segélyével, hanem — ellenére tanulták meg. Minden felszabadult suszterlegény el tud késziteni rendesen egy lábbelit. De hány érettségiző tud nyolc évi tanulás után egy klasszikus szerzőt ad aperturam lefordítani, nem is szólva arról, hogy egy korrekt görög vagy latin fogalmazványt tudjon írni? Bizony „szemfényvesztés“ ez, mely már másfélezer év óta tart! Új ösvénven jár Meidinger (1783), ki a francia főneveket még ragozza ugyan, de — s ebben áll ujítása — a szabályokat németből fordítandó mondatokon gyakorolja. Kühner ezt a módszert alkalmazta a klasszikus nyelvekre. Egy másik ujítás volt az interlinearis fordítás, melynek Brassai elismeri azt az előnyét, hogy feleslegessé teszi (?) a gyötrelmes szótanulást és betekintést enged a nyelv mondattani szerkezetébe, de kiemeli azt a hátrányát, hogy lehetetlenné teszi az elmélet és gyakorlat összekapcsolását. Jacotot hires módszerében semmi kifogásolni valót nem talál, de keresztülvitelének a tanító képességei állnak útjába. Olyan szellemi élénkséget, az egész és részei gyors áttekintését, kombináló készséget, beszédbeli könnyűséget és biztonságot követel, hogy tanítókban

ritkán található együtt. Jacotot halála után iskolája emiatt hanyatlott alá. Hasonló szellemben birálja a nvelvtanítás módszerét a módszerről szóló értekezés III. r. 8. lapján, hol a Toussaint-Langenscheidt-féle módszert egyenesen humbúgnak nevezi. Ezután Gouin módszerét elemzi s elveit következőleg foglalja össze:

1. A nyelvtanító okuljon a gyermek nyelvtanulását illető megfigyelésektől s ezekből vezettesse magát.

2. A szóalakok ne önmagukból, hanem a mondatból taníttassanak.

3. A mondatok tartalmazzanak konkrét gondolatokat, biztos és könnyen felkelthető képzeteket.

4. A mondat főrésze az ige s az összes többi mondatrészeket reá kell vonatkoztatni.

5. Az ige által kifejezett cselekvényeknek időjellegét is gondos figyelemben kell részesíteni.

6. A szerkezet az alapul vett mondatokból természetesen és fesztelenül folyik.

7. A fül a legfontosabb, leghatásosabb és minden más eszköz előtt használandó közvetítő szerve a nyelvtanításnak.

Mindezek az elvek Brassai szerint is megdönthetetlenek. De „valójában mi is új ebben a dolologban?“ Most összefoglalja saját elveit, melyek „nem ad hoc találtattak ki, hanem már régen alkalmazást nyertek két nyelvtanában“. Ezek:

1. Nyelvet és annak grammatikáját tanítani két teljesen különböző dolog.

2. A helyes nyelvtanítás nyelvtényeket nyujt s indukció útján a tanulókkal az ismertek analogiájára szerkeszteti a mondatokat.

3. Minden nyelvben az igazi élő egyének a mondatok. Ezért

4. a szó- és mondatalakok sohasem izolálva mutatandók be, hanem mindig teljes mondatokban.

5. Minden szó- vagy mondatformának eleinte egy-egy mondatgyűjteményt (gyakorlat) kell szánni, később több rokonalak dolgozható fel.

6. A gyakorlatok teljes sorozata a nyelv összes formáit kimeriti.

7. Az alakok sorrendjében a lényegesek és egyszerűbbek megelőzik a kevésbbé lényegeseket és összetettebbeket.

8. Az ige legegyszerűbb és legfüggetlenebb alakjával kell kezdeni.

9. A mondat tagjainak sorrendjét az igéhez való szorosabb, vagy lazább kapcsolat határozza meg.

10. Minden gyakorlatban az új formán kívűl csak az eddig tanultak használhatók fel, később tanítandó szóalak sohasem.

Szándékában volt, hogy módszerét összevesse a többiekével, különösen Gouinével. De eláll tőle, mert „módszere felel maga magáért“. Német nyelvtanában „következetes kivitelben áll rendelkezésre“. A *módszer* III. részében ez elvek alapján szerkesztett nyelvtan alapvonalait adja.

Brassai nyelvtanítási reformjával dr. Kaiblinger Fülöp[1] és dr. Philipp Kálmán[2] foglalkoztak. Kaiblinger közli a nyelvtanulásról és nyelvtanításról szóló értekezéseit bő kivonatban, összehasonlítja ez utóbbi „ez eszmékben gazdag értekezést“ egy nehány pontban azzal a reformmal, melynek „egyik megindítójaként“ tekinti Brassait. Egyik pont a *kiejtés*. Brassai már 1845-ben az Okszerű Vezérben kimondja: „egy nyelv sajátságos hangjait s accentusát más nyelv betüivel megértetni vagy tanítani akarni sikertelen fáradság“. Francia nyelvtanában nem a betük neveivel, hanem a hangokkal kezdi s követeli az összetartozó szólamok egyfolytában való olvasását. „Nagy bölcsességről tanuskodik ez oly időben, mikor a kiejtésbeli nüanszokat még nem figyelték meg“, mondja Kaibling r. Az összefüggésből való szótanulást a direkt módszer hozta magával, de Brassai már francia nyelvtanában figyelmeztet: „minden szót csupán csak mondatba foglalva ismer meg a tanuló!“ A gyakorlatok alatti szótárcákat nem kell előre betanulni, hanem magát a gyakorlatot kezdi olvasni, a tanuló. Brassainál magánál is haladás ez, mert Okszerű Vezérében még azt a tanácsot adja, hogy a szókat a gyakorlat előtt tanulja meg a tanuló. A direkt módszer egyik legeltérőbb és legtermékenyebb vonása a nyelvtannak induktiv alapokra való helyezése. Nem hiába hirdette Brassai, hogy a nyelvészet induktiv tudomány. Nyelvtanaiban nem szóalakokat, paradigmákat ad a tanuló elébe, hanem a mondatbeli értelmükből kiindulva egyenként tanultatja meg az alakokat. A kész alakok olyan formát tesznek a gyermek eszének, mint mikor a Clarencei herceget malaga borba fullasztották ellenei. A direkt módszernek legnagyobb sikerű eszközét, a *beszédgyakorlatokat* „nála találjuk először tudatos és rendszeres szerepben“. De a szertelen kérdezési

[1] Brassai Sámuel nyelvtanítási reformja. Budapest, IV. ker. községi főreálisk. 1909/10 évi Értesítője, 3—47 l.

[2] A direkt módszer, Budapest, 1911.

roham közepette helyes, ha eszünkbe vesszük, amire ő figyelmeztet, hogy a memorizált szövegen való kérdezés értéktelen, ha rendszertelenül s anticipálva kérdezünk.

Philipp Kálmán szégyennel és szomorúan állapítja meg, hogy a nyelvmethódisták „külföldön approbált eszmék, igazságok ismertetésére és terjesztésére nem egyszer egész életet fordítanak, de a magunkéról nem tudunk, vagy ami még rosszabb, nem is akarunk tudni.“ A nyelvtanítási reform-mozgalom „tulajdonképen magyar elme dicsősége,“ mert Brassai foglalkozott „amily mélyen, olyan meggyőzően“ a reform széleskörü megindítása előtt a nyelvtanítás reformjával. Még legsújtóbb ránk nézve, hogy a külföldön tudtak róla.“ Brassai eszméi a magyar módszertan történetében mindenkorra elsőrangú helyet fognak elfoglalni. „Kis nemzetbeli nagyok tragikus sorsa érte Brassait, kinek prioritását a nyelvtanítási reform megindító munkájában fenn kell tartanunk.“ Tanai annyira mélyek, annyira alapvetők, hogy még ma is megállják helyüket s ma is sokat tanulhatunk belőlük. Ma mindenki ismeri a direkt módszert. Franciaország 1902-ben kötelezővé tette az új nyevtanítási módszert iskoláiban. Azóta nálunk is alkalmazást nyert direkt módszer, *méthode maternelle* név alatt. De nálunk még ma is kevesen tudják, hogy Brassai 40—50 évvel megelőzőleg hirdette azokat az elveket, melyeket ez az új tanítási módszer alkalmaz. Brassait minden eddigi nyelvtanoktól eltérő eredeti nyelvtanai szerkesztésére az a lényeges nyelvtudományi felfogása vezette, hogy a nyelvbeli egyén nem a szó, hanem a mondat. Ez az a tétel, melyet még Hunfalvyval szemben is vitatnia kellett. Az eddigi grammatikák nem nyelvtanok, hanem *betütanok* voltak. Ezek pedig csak már tudott nyelv elemzésére megfelelő eszközök. A mondat egyéniségét, függetlenségét elvítatni nem lehet. A mondat teljes értelmű egész. A szó mindig csak *tagja* a mondatnak, csak abban nyeri helyes értelmét. A nyelvtanirók még a szintaxisban sem tudtak eddig a mondat grammatikai fogalmára emelkedni s ez az oka, hogy csak szóalakokat adnak, még pedig nem „egyszeregyet,“ hanem garmadával úgy, hogy „strucgyomor és marhabendő kellene ilyes táplálék megemésztésére“.[1] Brassai ritka példáját nyujtja nyelvtanaiban annak, hogy nyelvtudományi nézeteit és tételeit milyen következetesen és kivételt nem ismerő módon alkalmazza a gyakorlatban.

[1] A módszerről. II. 19—24. l.

E tekintetben egyedül áll a magyar nyelvészet történetében. Ő sohasem anticipál, soha az „egyszer-egyet“ módszertani elvét meg nem sérti, ő soha nem-igazságot nem tanít. Hányszor hibáznak a nyelvtanirók ez ellen az elv ellen: tanítsunk igazságot és semmit se tanítsunk, ami nem igazság. Pedig ilyen nem igazságok száma legio. Ilyen pl. az u. n. „hangoztató módszer, melynek már a neve is hazugság. Ilyen „ingyen valótlanság“ az a tanítás, hogy az *l*, *m*, *n*, *r* betük azért folyékonyak (liquidae), mert más betükhöz könnyen simulnak. Ilyen a latinnak az a conventionalis kimondása, melyben az accentusról való tant átviszik a quantitasra. Ilyen az, hogy a második declinatióra tartozó főnevek us, er, ir, ur, um végződésűek, hol a törzsököt és ragot nem különböztetik meg. Holott az igazság az, hogy némely er végű törzsökök nem kapnak ragot a nominativusban. Olyan ez, mintha a természetrajz e helyett: a majmok részint farkasok, részint farkatlanok, így fejezné ki magát: a majmok részint farkban, részint farban végződnek.“[1]

És emlékezetes, hogy Brassait tulajdonképpen a nyelvtanítás terén tapasztalt sok visszásság és ferdeség vitte módszertani értekezései megirására. Ezek szerezték meg számára az első magyar methodologus nevét és dicsőségét, aminek Felméri teljes joggal nevezte.

Dr. Gál Kelemen.

[1] A módszerről II. 34—41. o.

IRODALOM.

Vári Albert: „Keressétek először Istennek országát."

Imádságok, prédikációk és úrvacsorai beszédek. Székelyudvarhely 1927. Minden könyv egy tükör, mely írója lelkét tükrözi vissza. Az írásban, a sorok között, a sok apró, fekete betüben, a mondatok füzésében az író lelke küzd és vergődik, sír és örvendezik. Az író szívverése lüktet az egymás után következő sorok minden szavában. Milyen képet vetít elénk ez a könyv az írójáról, az emberről? Lehetne az író teljesen ismeretlen előttünk, ebből a könyvből biztosan megrajzolhatnók szellemi és erkölcsi alkatát, kialakult, biztos alapokon álló világszemléletét. Ennek a világszemléletnek két biztos pillére van: az erkölcs és a vallásos hit. Nála ez a két fogalom nem betanult szólam, nem mesterségesen ráaggatott sallang, hanem egy nemes életfolytatás gyökérszála és eredő forrása és a küzdelem eszményi célja. Biztosan jár a mai élet sok visszás és zavaros fodrokat vető hullámverése közben, mert minden felvetődő jelenség között, minden értékelés visszásságai és kuszáltságai között biztos vezető kalauza az a tiszta erkölcsi ideálizmus, melyet a biblia erős fundamentumán állva, lelkében kiépített és életét vezérlő erővé épített. Nem tulságosan komplikált rétegződésű modern lélek, kit napjaink felvetődő problémái kinoznának és gyötörnének; nem is az az önmagával eltelt sancta simplicitas, amely megelégszik az ősöktől reánkszállt kérdések és megoldási kisérletek készletével. Azon középúton jár, mely nem ismeri a felfelé törtetés titáni szertelenségét, sem az út szélén ránk leselkedő örvény mélységeit. Nem fut ész nélkül az új után, hogy problémákba ütközzék, de nem kerüli el a nehézségeket sem, melyek lelke nyugalmát zavarnák. Kiegyensúlyozott lélek, ki harmonikus életet él magával és embertársaival. Jézust hordozza lelkében, „a melegszívű és édesszavú Mestert", akinek ő hű, meggyőződéses tanítványa, s aki biztosan vezeti őt az életben elébe

bukkanó kérdések zátonyain keresztül mindíg a jó, mindíg a tiszta, mindíg a nemes felé: az erkölcsi eszmények világába. Nem elfogult és nem egyoldalu írásmagyarázó. Megadja ő a császárnak is, ami a császáré. Elismeri ő a haladó tudomány értékét és áldásait is. De küzd az olyan világnézet önteltsége és egyoldalusága ellen, amely nem ismer el más világot és más valóságot, csak azt, amely van s amelynek hidegsége és lelkeket fagyasztó ridegsége ellen a nemes lelkek az ideál világába menekülnek. Küzd a törvény betüje, a farizeusok tudománya, az álszenteskedés üressége ellen, de nem korbácscsal, hanem a meggyőződés világító igéjével s a rábeszélő és meggyőzni akaró szeretet melegével. Inkább a szó meggyőző világát veszi igénybe, mint a magával ragadó pathosz erejét. Szinte várnók s jó néven vennők néha-néha, ha szabadabban szárnyalni engedné fantáziáját. De szellemi alkata nem olyan vezető, hogy a szenvedély és indulatok felkorbácsolásával ragadná magával hallgatóit. Beszédje simán és tisztán, zuhanások nélkül folyó, nemesen egyszerű stilus. Sohasem beszél, csak azért, hogy beszéljen. Mindíg van mondanivalója. Világosan áll előtte a cél, amelyet el akar érni és tisztán látja maga előtt az útat is, amely a legegyenesebb vonalon, kitérések nélkül célhoz vezet. Tiszta nyelvének zamatját biblikus íze adja meg, miként nemes gondolatkörét is a szentírás élmény-világa határozza meg. Ezt a könyvet az olvasó meggazdagodott lélekkel teszi le kezeiből. *G. K.*

Amerikai unitárius irodalom 1926-ban.

Igaz ugyan, hogy már az 1927-ik évet is a vége felé tapossuk. Úgy gondolom azonban, hogy még sem lesz érdektelen amerikai hitrokonaink irodalmi munkásságáról írni, ha az az elmult évben történt is. Bevezetőül legyen szabad egy nehány előzetes ismertető adatra kiterjeszkednem. Mi az az unitárius irodalom? Van-e unitárius és nem unitárius irodalom? Ez a kérdés azért lényeges, mert Amerikában nem régen épen erről folyt komoly vitatkozás, viszont nálunk magánúton szintén sok szó esett e tárgyról csak nem régiben is. Egyik, az irodalom berkeiben sok sikert aratott, barátommal ép a fölött vitatkoztunk nem régiben, hogy vajjon minden munka, amelyet unitárius ember írt, hozzátartozik-e az unitárius irodalomhoz, vagy sem? Ő azon a véleményen volt, hogy igenis, hozzátartozik. Tehát *Kanyaró F.* „Zrinyi ismeretlen munkája" pl. unitárius irodalomhoz tartozik, amint az a régi K. Magvetők hát-

lapjain látható; következőleg egy unitárius anthologiának magában kellene foglalnia mindazt, ami unitáriusnak született embertől nyomtatásban megjelent. Ezzel szemben voltak olyan vélemények is, amelyek unitárius irodalomhoz tartozónak csak kizárólag theologiai, vagy erkölcstani műveket tartottak. Amily kevéssé tartanám pl. *Kanyaró:* „A Zrinyiász kelte és költője" c. művét az unitárius irodalomhoz tartozónak, ép oly lelkesedéssel vallanám pl. *Dr. Borbély:* A régi Torockó, vagy *Gyallay Domokos:* Vaskenyéren c. műveit az unitárius irodalom gyöngyszemeinek, bár sem theologiai, sem erkölcstani kérdésekkel nem foglalkoznak. Mindent tehát, ami az unitárius világnézettel, hittel, egyházzal, vagy még ha unitárius emberekkel foglalkozik is, az unitárius irodalomhoz vélek sorozni, ellentétben olyan munkákkal, melyeknek irójuk ugyan unitárius, egyébként azonban sem tárgyuk, sem céljuk nem unitárius.

Itt van most az amerikai unitárius irodalom 1926-ból. A kb. négyszázezer amerikai unitárius közül nagyon sokan írhattak könyveket. Ám mindannyival foglalkozni sem értelme, sem ideje. A K. M. szerkesztőjének kérésére Dr. E. M. *Wilbur,* Berkeley-i professzor, a legjobb unitárius egyháztörténelem[1] írója elküldött egy listát az amerikai unitárius irodalmi termelés legjavából. Ezekből közlünk itt egy nehányat, kisérő jegyzetekkel ellátva.

1. **Progressive Christianity.** (Haladó Kereszténység.) Irta: *Vrooman A. W.* New-York, Macmillan. 377 oldal. Amerikában vannak emberek, akik nem félnek a dogmatizálás, vagy ellenkező végletben, az eretnekség vádjától. E könyv szerzője az unitárius kereszténység alapelveit ismerteti, még pedig nemcsak történelmi szempontból. Azaz nem tartja elégnek kimutatni, hogy ebben és ebben a században mit hittek elődeink, az unitáriusok, ebioniták, waldiak, vagy antitrinitáriusok, hanem igenis rátér a jelenkorra is, s kimutatja az unitárizmus hittételeit (nem dogmáit, mert ilyenek nincsenek!) vallástudományi alapon. Más felekezetekkel szemben konciliáns hangot használ, de nem saját hitvallása pozitivitásának rovására.

2. **A study of the Christian Sects.** (Keresztény egyházak.) *Lyon, W. H.* 13-ik kiadás, átnézte és kibővitette *Malick J.* Amerikai Unitárius Társulat kiadása. 264 oldal. Az összes létező keresztény egyházak gondos leírása és ismertetése, statisztikai adatokkal. Bevezető fejezet a judaizmusról.

[1] *Our Unitarian Heritage.* Beacon Press. 1925.

3. **Seven days with God.** (Hét nap Istennel.) Irta: *Rihbany M. A.* Boston, Houghton Mifflin és Co. 253 oldal. Rev. Rihbany egyik bosztoni unitárius templom papja, igen érdekes egyéniség. Tizenhét éves korában érkezett meg, mint szegény sziriai kivándorló New-York embersűrűs gigászi vadonába. Nem volt egy fillérje sem, s még az angol nyelvet is csak annyira beszélte, amennyire azt egy jaffai szegény fiu a kikötőben megtanulhatta. Ma a Disciples' Church, tehát Boston második legnevezeteseebb (Parker Tivadar építette) templomának a lelkésze és ünnepelt író. Legnevezetesebb könyve, The Syrian Christ (A sziriai Krisztus), mely sok, az európai felfogásnak érthetetlen szólásmódot, beszédvirágot, helyi jelentőségű vonatkozást magyaráz meg Jézus életéből. Ez a könyve az Istennel való társalgást, Felé vonzódást és közeledést akarja elésegíteni, egy kissé az Eckehardt mesterre emlékeztető módon, de sohasem a józan élet talaját elrugva maga alól. Kell egy kis elmélyülés az unitárizmus raciónálizmusának, egy kis szelid intés, az intuició felé, — s szerző ebben excellál.

4. **Comparative Religion and the Religion of the Future.** (Összehasonlító vallástudomány és a jövő vallása.) *Martin W. Alfrédtól.* 121 old. Cime megmondja, hogy az író mit akar. Összehasonlítja a mult és jelen vallásait, s keresi ama pontokat, melyekből a jövő vallása kialakulhat az „egy akol és egy pásztor“ egyházává.

5. **Humanism.** (Uj humanizmus). Irta: *Reese W. Curtis.* 85 old. Ugylátszik a XX-ik század vallásos botrányköve ebben a szóban fog összpontosulni: új humanizmus! Igaza van-e ez elméletnek, vagy nincs, arról a K. M. jövő számában szándékozom egy kis értekezést közölni, melynek során úgy e könyvet, mint magát ez új mozgalmat részletesen fogom ismertetni. Amerikában és Angliában máris nagy port vert fel az e mozgalom körüli vitatkozás, pedig az egész még csak embriójában van meg. A gondolat: az ember méltóságát, isteniségét jobban kiemelni, elmélyíteni és vallásunknak mintegy központjává tenni, — sok olyan következményt von maga után, melyet ignorálnunk nem lehet. Fenti könyv első rendszeres összefoglalása annak, hogy mit is akar az új humanizmus?

6. **The Religion of New England.** (Új Anglia vallása.) Irta: *Van Ness Tamás.* 216 old. Új Angliának nevezik Amerikának azt a részét, melyet a Pilgrim-atyák először foglaltak el ki-

vándorlásuk után (1618). Maine, New-Hampshire, Vermont, Massachussetts, Rhode-Island ezek az államok, melyek az Egyesült-Államok legmüveltebb részei ma is, azoknak lakói magukat egy kissé magasabban állóknak képzelik a többi yankee-nél. Ebből a talajból nőtt ki az unitárizmus és ma is itt a legerősebb. Nem érdektelen tehát fenti könyv, mely e speciális vallás-terület fejlődéséről nyújt tiszta képet.

7. **A Friendly World.** (Egy barátságos világ.) Irták: *Franklin E. és Pousland A.* Vasárnapi iskolai könyv óvodások számára. A kis gyereknek nem beszél komor ótestamentomi történetről, szigorú erkölcsi tanuságokat sem akar levonatni. Egyszerüen meg akarja győzni a gyereket arról, hogy ez a világ, amelyben élünk, jó világ, érezzük tehát otthon benne magunkat, ismerjük meg annak berendezését, mert egész életünkben e nagy gyermekszobában kell játszanunk, örvendenünk, vagy büntetést is elszenvednünk néha, ha nem viseltük jól magunkat.

8. **The Life of Charles W. Eliot.** (Eliot W. Károly élete.) Irta: *Cotton H. E.* 295 old. A Harvard egyetem volt elnöke, „Amerika legnagyobb nevelője," az amerikai unitáriusok „grand old man"-je 1926-ban halt meg. Meglepően gyorsan, még ugyanabban az évben jelent meg ez az életirat, mely a nagy nevelőnek hü lelki fotográfiáját adja.

9. **Fundamentals of Unitarian Faith.** (Az unitárius vallás alapelvei.) Irta: *Eliot M. F.* Öt fejezetben boncolgatja az unitárius hit alapelveit, melyeket nem a régimódi theologia elévült érvein, hanem az új vallástudomány és valláslélektan segélyével épit föl. Régibb vágásu lelkésztársaitól sok támadásban részesült ezért, de bár könyve még csak kisérlet számba vehető, mégis a siker és elismerés fogadta e próbálkozást komoly körök részéről mindenütt.

Ezek voltak azok a könyvek, melyeket ismertetni próbáltam. Ha rendszeresen, minden számban hozhatnánk egy-egy könyvismertetést amerikai, vagy angol könyvekről, akkor bővebb és szakszerübb ismertetést is lehetne adni, különösen olyan könyvekről, mint e legutóbbi.[1] *Sz. I. S.*

Savage M. I.: *A kereszténység fejlődéstörténete.* Fordította: *Kovács Lajos.* Globus, Odorheiu. 1927. 156 oldal. Ára 120 lei.

[1] Reméljük, hogy e szándékot meg tudjuk valósitani. Amerikából *Wilbur* úr megigérte, hogy e téren segitségünkre lesz. *Szerk.*

Régen érzett hiányt pótol Kovács Lajos brassói lelkésztársunknak ez a fordítása. Minot Savage (1841—1918) Amerika egyik legünnepeltebb és legtudósabb unitárius lelkésze írta e könyvet, jobban mondva egy felolvasás sorozatát gyűjtötte benne össze. Érdekes egyéniség volt Mr. Savage. Fia, Maxwell Savage, szintén unitárius lelkész, sokat mesélt róla, mikor két évvel ezelőtt házában vendégül látott. Az evoluciónak volt lángoló híve, hires természettudósokkal állott levelezésben, így a jénai Haeckellel is, kit azonban túl radikális, és természettudományi módszerét a vallás magyarázásába felületesen átvivő forradalmárnak tartott. Tanította, hogy mint minden, úgy a vallás is a fejlődés törvényei alatt áll, de ez nem jelenti azt, hogy az evolució tana feleslegessé teszi, vagy pláne kiküszöböli a vallást. Ép ennek a könyvének mottójául írta (kár, hogy fordító ezt is nem fordította le): „Az evolució nem Isten-nélküli, nem is Isten helyett van, az evolució Istennek csak módszere!" Ezt a könyvet 1892-ben írta, következőleg sok olyan újabb vívmány, mely az összehasonlító vallástudománynak, a mezopotámiai ásatásoknak, vagy a vallásfilozofia és lélektan kutatásai alapján kivirágzott komoly vallástudománynak eredménye, előtte ismeretlen volt. Ezért e könyvet szakkönyvnek használni nem ajánlatos. Aminthogy nem is ebből a célból volt az írva. Népszerű előadások voltak e könyv fejezetei, s mint ilyenek igen értékesek. A könyv intenciója, a vallás fejlődő és fejlődésre képes jellegét megmutatni, ma is igazolható, és azok a bizonyítékok, ismertetések és jövendölések ma is meggyőzően hatnak. Műveltebb olvasóinknak igen nagy épülésére lesz, ha e könyvet elolvassák. Már most, ami a fordítást illeti, arra nem mondhatunk mást, minthogy az igen jól sikerült. Fordító mentegetőzik az előszóban, fogyatékos angol tudását emlegetve. Nos hát a könyvön, annak stilusán, a kifejezések szabatosságán nem igen érzik a fogyatékosság. Néhol a fejezetcímek lefordításában fordító kissé túl szabad, vagy pedig egyszerüen az angol címet fordítja szószerint magyarra, mikor a magyar irodalmi szakkifejezéseket kellene használni. Ez azonban itt nem okoz félreértést. A magyar stilus folyékonyságáért, szépségéért, s általában az egész munka lefordításáért fordítót csak köszönet és elismerés illetheti. E könyvet szivesen ajánljuk unitárius olvasóközönségünk figyelmébe. Kapható a fordítónál, vagy a „Keresztény Magvető" szerkesztősége útján is.

Sz. I. S.

Ütő Lajos: *Myrtusok között.* Esketési beszédek. Székelykeresztur. 1927. 79 oldal. Ára 50 lei. Egy meleg szív s egy költői lélek erős visszhangja az a 20 esketési beszéd, amelyet *Ütő Lajos* a székelykereszturi egyházközség szorgalmas lelkésze a fenti cím alatt nyilvánosságra hozott. A családi élet emelkedett felfogása a férfi és női hivatás biblikus megrajzolása teszi különösen becsessé e beszédeket. Talán kelleténél több bennük a költői szín és hangulat s ezért nagyon is az író egyéniségéhez vannak szabva, de mint a méh a rét sok szinű virágaiból, ezekből is édes és tápláló mézet gyűjthet a gondos olvasó.

Dr. Kiss Elek: *Erdélyi kulturális kérdések.* Kolozsvár. 1927. 63 oldal. Az erdélyi kulturális feladatokról szóló hosszabb tanulmány mellett egy pár egyházi beszédet és néhány hangulatos elmélkedést tartalmaz ez a füzet. Mindenik Erdély földjének és Erdély népének szeretetéből fakad s mindenikből az a határozott sóvárgás csendül ki, hogy ezt a földet és népet boldognak s kulturájában is erősnek lássa. Minden erdélyi magyarnak kedves olvasmánya kell, hogy legyen.

Új énekeskönyvünk. Az Unitárius Énekeskönyvnek új kiadása vált szükségessé, miután az 5000 példányban nyomott első kiadás teljesen elfogyott. A kiadás eszközlésére kiküldött bizottság azon az elvi alapon dolgozott, hogy az új kiadás a megelőző használatát lehetlenné ne tegye, sőt azt lehetőleg meg se nehezítse. Éppen ezért csak a nagyon szembetűnő sajtó,- versláb- vagy hangjegyhibák módosításába tudott bele menni, amelyek az I-ső kiadás sorrendjét és beosztását nem zavarták. Többeknek határozott kivánságára néhány imádsággal bővült az új kiadás. A könyv függelékében olvasható szép imákat Vári Albert írta. Megrendelhető *Hadházy Sándor* egyházi pénztárnoknál. Ára 60 lei.

Erdélyi Magyar Unitárius Naptár. Kiadja a Dávid Ferenc-Egylet. A választmány megbizásából szerkesztették: *S. Nagy László* és *Szent-Iványi Sándor.* Ára 20 lei. Az udvarhelyi lelkészkör által kiadott és közkedveltségnek örvendett „Unitárius Keresztény Naptár“ helyett az 1928-ik évre ezt a naptárt adta ki a Dávid Ferenc-Egylet központi választmánya. A sok hasznos és tanulságos olvasmány mellett igen sok gyakorlati útmutatást találunk a terjedelmes Naptárban. Különösen értékessé teszi az, hogy az Unitárius Egyház egyházi és iskolai névtára is benne foglaltatik. Az összeállítása

nagyon gyorsan történt s ennek tulajdonítható, hogy a népies olvasmányok nincsenek kellően képviselve. Minden unitárius vallású embernek meg kell vennie, mert ennél olcsóbb és jobb naptárt ilyen kevés pénzért nem kap. De más vallásuak is találnak benne értékes olvasmányokat és útbaigazításokat.

P. Jánossy Béla: A császár bűnbakjai. Regény. Kolozsvár 1927. Minerva rt. kiadása. A császár Domitianus, a bünbakok természetesen a Kr.-utáni második század keresztényei. Mindenesetre nem csekély bátorság kellett ahoz, hogy valaki a világhírű *Quo vadis* után pár évtized mulva meg merje írni az első keresztények üldöztetését. Szienkievicz örök remeke a kora kereszténység küzdelmes életéből olyan alakokat vésett ércnél maradandóbban a müvelt olvasó lelkébe, hogy azok már tipusokká váltak s hatásuk alól nemcsak az olvasó, hanem — úgy látszik — a hasonló tárgygyal foglalkozó író sem tud szabadulni. Nem tudott teljesen szabadulni P. Jánossy Béla sem. A fiatal katona, ki idegen lányba lett szerelmes s akik végül is a kereszténység kebelén egyesűlnek, csak úgy szerepel mindkét írónál, mint a tányérnyaló görög, ki gyönge akaratu urát a keresztények ellen búljta, avagy éjszak hatalmas barbár óriása, ki jámbor, báránylelkü keresztènnyé lesz ugyan, de adott pillanatban elemi erővel tör ki belőle az őserdők és mocsarak vad fia. Folytathatnók még a párhuzamot a két regény alakjai között, de nem tesszük. Az itt említett alakok hasonlóságára való rámutatás sem Jánossy lebecsülése akart lenni. Hiszen ő Szienkievicztől függetlenül is tudott új alakot teremteni (Enarchán, az öreg zsidó) s amellett a hasonló a'akok jellemét is tudta új vonásokkal gazdagítani. És ami fő, tudta ez alakokat új helyzetekben bemutatni. Másik nagy érdeme Jánossynak, hogy bár elég alaposan tanulmányozta a római életet, seholsem válik tudákossá. Nem kap meg az ő regénye olvastán az az érzés, mely Szienkievicz némely lapjainál erővel feltör belőlünk, hogy t. i. nem regényt, hanem egy szépen megírt római régiségtant olvasunk. Természetesen lelemény, tragikus nagyszerüség, dikció dolgában nem versenyezhet a nagy lengyel hatalmas müvével, hanem azért van fantáziája olyan megható jelenetek megírására, melyek megráznak és mélyen megindítanak. Csak éppen a halálra induló konzul szívbemarkoló búcsujára utalunk, mielőtt az végkép megválik az ő feleségétől és kis fiától. E jelenet olvastán lehetetlen, hogy ép ízlésű olvasó könnyekre ne fakadjon.

Ami kifogásolni valónk lehet e műben, az az unitárius ember kifogása s éppen ez is egyik oka, amiért e pár ismertető sornak helyet kérünk e folyóirat hasábjain. Szienkievicz katholikus, csak úgy, mint P. Jánossy Béla. Igy hát megérthetjük, ha mindketten Jézus istenségét hirdetik. Azonban tudniok kellene nekik is, hogy a szentháromság tanának s így Krisztus istenségének kánonizálása sokkal későbbi dolog. Ha tehát az első keresztények lelki életét akarják rajzolni, az egy Isten hitébe nem lett volna szabad Krisztus istenségét bele zavarniok. Meg kellett volna elégedniök azzal a Krisztussal, akit a szinoptikus evangeliumok rajzolnak. Fönséges alaknak, sőt talán a későbbinél fönségesebbnek tetszik meg ez evangeliumokból az ember Jézus.

Másik kifogásunk is unitárius izű s az előbbivel összefügg. Van a regénynek egy jelenete, melyben Domitianus két, olajjal telt hatalmas üstöt fölforraltat, az egyikbe beledobatja János apostolt, másikba az öreg zsidót. A zsidó természetesen halálra fő, mig az apostol nyugodtan, akárcsak egy langyos fürdő után, sértetlenül száll ki az üstből s megyen útjára. Ilyen csodák, szerintünk történhetnek a szentek legendáiban, de nem modern regényben. Szienkievicz e tekintetben tapintatosabb volt. Abban a hatalmas jelenetben, mikor a barbár óriás lebirja a hatalmas bölényt, mégis csak van valószinüség. Ha már mindenképpen csodát akart szerepeltetni Jánossy, kaphatott volna valószerübb csodát. Ha pl. az apostolt vadállatok elé dobják s azok őt nem bántják, ez olyan csoda lett volna, amít a mai kor gyermeke is megért. Hiszen maga Tacitus is emlékezik meg ilyen esetről a Historiaejában. De a Jánossy csodája, ismételjük, huszadik századbeli regényben, határozottan bántja a liberális fölfogásu modern olvasót.

Szerencsére egyéb bántó nincs is a könyvben. Érdekes, meleg ez és tiszta fehér mindenik lapja. Ezért, melegen ajánljuk, kivált a gyönyörködni és tanulni szerető ifjuság figyelmébe. *(ma.)*

KÜLÖNFÉLÉK.

Pályázati hirdetmény.

Az Unitárius Irodalmi Társaság elnöksége Dr. Ferenczy Géza egyházi főgondnok úr, az U. I. T. igazgatója adományából 5000 lej pályadijat tüz ki egy unitárius tartalmú történeti elbeszélés, vagy egy unitárius vonatkozású elbeszélő költemény, vagy egy unitárius vonatkozásu festmény elkészitésére. A jutalmat osztatlanul a három közül legjobb pályamunka nyeri, de ha több munka is érdemel jutalmat, elnökség gondoskodni fog azoknak a megjutalmazásáról is.

A pályamüvek a szokásos feltételek mellett 1928. aug. 1-ig Dr. Borbély István koll. igazgató, főtitkár cimére küldendők.

Kolozsvár, 1928. nov. 1.

Ferencz József püspök, elnök. **Dr. Borbély István főtitkár.**

Elhunytak: Alsóboldogfalvi *Gyarmathy Lajos* földbirtokos, az Unitárius Egyház Főtanácsának tagja, élete 60-ik, boldog házasságának 38-ik évében junius 25-én Alsóboldogfalván. — Csehétfalvi *Ambrus Gergely* nyug. posta- és távirdafelügyelő, unitárius egyházi tanácsos életének 80-ik, özvegységének 11-ik évében julius 9-én Kolozsvárt. — Bölöni *Sikó Áron* nyug. erdőtanácsos, munkás életének 59-ik, boldog házasságának 29-ik évében augusztus 29-én Bölönben. — Bölöni id. *Tana Albert* nyug. k.-jegyző, életének 68-ik, boldog házasságának 41-ik évében szept. 18-án Bölönben. Lőfi Ödön, folyóiratunk főmunkatársa e két utóbbi halottban sógorait gyászolja. — Sárpataki, kisenyedi, tordátfalvi *Nemes József*, nyug. csász. és kir. alezredes, életének 57-ik, boldog házassága 15-ik évében hosszas szenvedés után, Kolozsvárt 1927. szept. 25-én. — Homorodalmási *Barra Lajos* nyug. k.-jegyző, életének 71-ik, boldog házasságának 49-ik évében november 1-én Homorodalmáson. Péter Lajos, lapunk főmunkatársa és Antonya Mihály szováti lelkész apósát gyászolja az elhunytban. — *Özv. Balogh Györgyné* szül. Zsakó Ilona (Dr. Balogh György ügyvéd és köri felügy. gondnok édesanyja), 74 éves korában, 21 évi özvegység után, Torockón. Az elhunytak fölött őszinte kegyeletünk virraszt. A megszomorodottak bánatában részvéttel osztozunk.

Dr. Borbély István kollégiumi igazgatónak és okl. theol. akad. tanárnak, kit a püspök úr most szentelt pappá, az egyházi Főtanács a theol. akadémiai rendkivüli tanári címet adományozta.

Dr. Masznyik Endre. A magyar protestáns theol. irodalom szabadabb szellemü irányzatát súlyos veszteség érte dr. Masznyik Endrének a halálával. Azok közé a theológusok közé tartozott, akiket nem vakit el a saját dogmatikai felfogásuk, hanem keresni igyekeznek az igazságot s a szabad vizsgálódás alapelvének a következményeitől nem riadnak vissza. Az „odium theologicum“, ami annyi testvérharcot idézett elő, távol volt az ő lelki világától. Tiszaföldváron 1857-ben született. A pozsonyi ág. hitv. ev. theol. akadémiának az elvégzése után előbb főgimnáziumi, majd a pozsonyi akadémia tanára s azután hosszu időn át annak igazgatója volt. Széles körü irodalmi munkásságot fejtett ki s neve a prot. theol. irodalom legjobb hangzásu nevei közé tartozott. Egyházi lapok s folyóiratok számos súlyos cikkei tesznek bizonyságot nagy szorgalmáról és elfogulatlan liberálizmusáról. Megirta Jézus, Pál apostol és Luther élete történetét. Kiadta Pál apostol leveleiről szóló bibliai magyarázatát 3 kötetben. A Luther társaság megbizásából sajtó alá rendezte Luther iratait. Irt egy evangélikus dogmatikát. „A prot. irodalmi társaság és Debrecen“ című művében pedig a kérdést a szabadelvű felfogás alapjáról világította meg. A „Theológiai Szaklap“-ban számos tudományos cikke jelent meg, amelyek közül minket a legközelebbről érdekel „Szentábrahámi Mihály dogmatikája“ című nagyobb tanulmánya, amelyben a mi nagy püspökünk élete történetét egészen új oldalról világosította meg s hittanát a megérdemelt méltatásban részesítette.

Utóbbi időben a biblia fordítására szentelte idejének és erejének java részét. Az újszövetség fordításával el is készült, amelyben a biblia iróit modern magyar nyelven szólaltatta meg. E nagyszabásu munka mellől szólította el a halál a folyó évi október havában 70 éves korában.

V. A.

Lelkész a biróság előtt. A kolozsvári itélőtábla *Cret Nicolae* bogáti lelkészt 5000 lei pénzbüntetésre itélte, mivel anyakönyvvezetői tanúsítvány nélkül osztogatta az új pároknak az egyházi áldást.

KÜLFÖLD.

Egyesült-Államok. Lapunk olvasói bizonyára emlékeznek Dr. Cornish C. Lajos és Snow Sidney nevű amerikai barátainkra,

kik már két ízben is meglátogattak minket a világháború óta, hogy bánatunkban vigasztaljanak, szegénységünkben kisegítsenek. Dr. Cornisht nemrégen megválasztották az amerikai Unitárius Társaság elnökévé, egyelőre csak egy évi időtartamra, Dr. Snowt ugyane Társaság utazó titkárává New-York székhellyel. Tudjuk, hogy barátainknak eme szép megtiszteltetése olvasóinknak nagy örömet fog szerezni.

Honorable Taft H. Wilmos szeptember 15-én, születése alkalmával nagy ünneplésben részesült. Nemcsak hitrokonai, az unitáriusok üdvözölték ez alkalommal, hanem az Egyesült-Államok minden nevezetesebb szervezete és előkelősége is. Taft négy évig volt az Egyesült-Államok elnöke, s most a Legfőbb Biróság elnöki tisztét tölti be, mely tiszt az állami elnökség után a legfontosabb. Taft egyébként az amerikai Világiak Ligájának diszelelnöke és igen lelkes unitárius.

Dr. Dietrich H. János, hires amerikai unitárius lelkész, egy kis füzetet adott ki ezzel a címmel: „Mit hisznek az unitáriusok?“ A füzet alapvető elve: „az unitárizmus nem dogma, hanem egy életelv“. Érdemes gondolkozni e kijelentésen.

Anglia. Manchester püspöke, Barnes Ernő, nagy beszédet tartott a Westminszter Abbey nevű ősrégi, angol-egyházhoz tartozó, kathedrálisban. Darwin elmélete győzött, mondotta és a régi theológiai dogma-rendszert egészen szétrombolta. Az „Éden-kertről szóló regék a mi számunkra már csak népmesék. Az ember nem tehetetlen lény, aki a bűnbeesés révén a teljes ártatlanság boldog állapotából az ingyen kegyelem martalékává esett le. Az ember a legtökéletesebb állat, mely lassan és fokról-fokra nyert csak szellemi megértést és e megértés révén állattársai fölé emelkedett“. Az anglikán egyház egyik püspökének ajkairól hallani ilyen modern kijelentéseket, sokkal nagyobb dolog, mint az itt Erdélyben elhihető volna. Tempora mutantur — ugy látszik. Itt, Erdélyben, ha unitáriusokról esik szó, megjegyzik: „nem vallás, mert az eredendő bűnt, az ingyen kegyelmet, és a megváltást tagadja.“ Ime, Angliában is vannak, úgy látszik, hasonló eretnekek, még pedig az angol államegyház egyik legmagasabb főpapi székén!

Irország. A 98 százalékban római katholikus Irország mentalitását és civilizációját jellemzi az alábbi eset. Harleton Szabella, County Tyrone városában bevádoltatott, hogy „verő szeme“ van, és a teheneket megbabonázza. Hogy bűvös hatalmát megtörjék,

szomszédai a babona utasitása szerint egy-egy nyaláb szalmát kihuztak házának fedeléből, hogy ezzel teheneik szemeit megkenjék. Ez jól is lett volna igy, ha lassan-lassan mind el nem hordták volna a szalmát az öreg asszony házacskájának tetejéről, ki fedél nélkül maradván, beperelte szomszádait. A törvényszék egy esetben kártéritést itélt az öreg asszonynak, a többit azonban felmentette.

Itália. Tudvalevőleg a pápai államot Garibaldi és Victor Emánuel elfoglalták, mikor III. Napoleon onnan védőcsapatait visszavonta az 1870—71-iki porosz-francia háború alkalmával. Azóta a pápai állam az olasz birodalom részévé vált, de a pápák sohasem adták föl a jogot annak birhatására. Pár héttel ezelőtt az Observatore Romano, a Vatican hivatalos lapja, fölszinre hozta a kérdést újra, inditványozva, hogy a régi pápai állam egy kis részét, adják vissza a pápának, hogy így a közel 60 éve huzódó „római kérdést“ megoldhassák. A lap sejtetni engedte, hogy e kérdés már hivatalos megbeszélgetés tárgya is volt Mussolini és a pápa között.

Franciaország. M. J. Jessegnel, a kedves párisi protestáns lelkész, ki a nyáron minket is meglátogatott, ezuton is ki kivánja fejezni köszönetét különösen az unitárius, de általában az erdélyi róm. katholikus, református és zsidó lelkész uraknak, kik őt mindenütt a legmesszebb menő udvariassággal és baráti szivességgel fogadták.

A „Lélektani kutatások nemzetközi kongresszusa“ Párisban ülésezett október elején. Ide felvonultak mindazon hipnotizőrök, médiumok, spiritiszták, stb., kik tudományoson is iparkodtak beigazolni kisérleteik és sèance-aik eredményét. A beigazolások nem a legsikerültebben történtek. Ám a nagy dob dolgozott, s a lapok tele voltak esetekkel, melyek szerint a „lelkek“ napvilágnál is dolgoznak és ujjlenyomataikat készséggel leadják. Továbbá volt egy Munich-i médium, ki minden külső beavatkozás nélkül fölemelkedett a levegőbe és ott lebegett 35 percig. Kissé rossz hatást tett Sir Oliver Lodge-nak előadása, ki ugyan A. Conan-Doyle mellett az angol spiritiszták vezéralakja, de ki mégis a médiumok szerepléséről nem a legelismerőbben nyilatkozott. Kiváncsian várjuk a fenti kisérletek tudományos birálatát. *Sz. I. S.*

A szerkesztésért DR. BORBÉLY ISTVÁN felelős.